คำชี้แจง

หนังสือสมันตปาสาทิกา อรรถกถาพระวินัย ภาค ๓ ว่าด้วย มหาวรรค วรรณนา จุลวรรค วรรณนา และปริวาร วรรณนา ท่านจัดเป็นหลักสูตรบาลีประโยค ๕ ซึ่งนักเรียนชั้นนี้ต้องศึกษาโดยตรง เนื้อเรื่อง พระวินัยปกรณ์นี้ อธิบายความทั้งมุขแห่งปฏิบัติทั้งปัญหา ที่ห่างออกไป ซึ่งนักวินัยและนักธรรมควรศึกษาเพื่อให้ความรู้กว้างขวางยิ่งขึ้น.

หนังสือนี้ว่าโดยประโยคก็ไม่สู้ยากนัก แต่เป็นเรื่องวินัยจึงต้องระมัดระวังไม่ให้เคลื่อนคลาด ว่าโดยศัพท์ก็มีศัพท์ที่แปลยาก ๆ อยู่ไม่น้อย ข้าพเจ้าเคยเป็นกรรมการตรวจบาลีประโยค ๕ ได้พบนักเรียนแปลผิดความ ผิดศัพท์ เป็นจำนวนไม่น้อยเลย ถึงแม้ปรากฏว่า นักเรียนประโยคนี้มีจำนวนตกน้อยกว่าประโยคอื่น แต่ถ้ามีคู่มือที่ดี ก็ควรจะได้มากกว่าที่เป็นอยู่ในเวลานี้.

หนังสือสมันตปาสาทิกา แปลนี้ ย่อมเป็นอุปการะโดยตรงแก่นักเรียนบาลีประโยค ๕ และเป็นอุปการะแก่นักวินัยและนักธรรมด้วย เพราะฉะนั้น พระราชเวที (จวน อุฏฺฐายี ป. ๙) วัดมกุฏกษัตริยาราม จึงแปลและให้พิมพ์ขึ้นแต่ พ.ศ. ๒๔๖๙ ครั้งยังเป็นเปรียญ นับว่าได้อำนวยประโยชน์แก่บุคคลหลายจำพวกดังกล่าวแล้ว เมื่อพระราชเวทีเป็นกรรมการมหามกุฏราชวิทยาลัย จึงได้มอบลิขสิทธิให้มหามกุฏ-ราชวิทยาลัย ข้าพเจ้าทราบว่าหนังสือพิมพ์ครั้งแรกขาดคราว นักเรียนหาใช้ยาก จึงจัดการให้พิมพ์ขึ้นต่อไป.

ในการพิมพ์ครั้งนี้ ได้ตั้งข้อย่อหน้าใช้บทตั้งที่เป็นคำบาลีด้วยอักษรใหญ่ และได้บอกเลขหน้าสมันตปาสาทิกา ภาค ๓ ไว้ภายในวงเล็บเหลี่ยมแทรกลงในระหว่างคำแปลตรงนั้น ๆ เพื่อให้ค้นดูคำบาลีที่ต้องการได้ง่าย นอกจากนี้ได้บอกที่มาแห่งเรื่องไว้ในเชิงหน้านั้น ๆ เพื่อให้นักศึกษาจะได้ดูความพิสดารในที่อื่นด้วย ส่วนคำบาลีเชิงหน้า

เป็นของท่านผู้แปลทำไว้แต่เดิม ข้าพเจ้าปรารถนาให้ท่านผู้แปลได้ตรวจแห้ด้วยตนเองจนตลอด แต่ท่านติดราชการคณะมณฑล จึงถวายตรวจได้แต่ยกต้น ๆ ส่วนต่อไปคณะกรรมการกองตำราได้ช่วยกันจัดการโดยตลอด ได้แก้ไขคำแปลบางคำไปจาก[redacted]มตามที่ยุติในเวลานี้บ้าง ลงบันทึกบอกความและบอกที่มาบ้าง ข้าพเจ้าเชื่อว่า การพิมพ์ครั้งนี้ ด้วยวางระเบียบเช่นนี้ จักอำนวยความสะดวกแก่นักเรียนบาลีประโยค ๕ และนักศึกษาทั่วไป.

คณะกรรมการมหามกุฏราชวิทยาลัย ขอขอบใจพระราชเวทีผู้แปลด้วยอุตสาหวิริยภาพ และมอบลิขสิทธิหนังสือนี้แก่มหามกุฏ-ราชวิทยาลัย.

พระศรีวิสุทธิวงศ์
หัวหน้ากองตำรา

มหามกุฏราชวิทยาลัย
๒๒ เมษายน ๒๔๘๐

๑-๒ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช.

คำนำ
(พิมพ์ครั้งที่ ๒/๒๔๘๐)

พระวินัยปิฎก แบ่งเป็น ๕ คัมภีร์ คือ มหาวิภังค์ ภิกขุนีวิภังค์ มหาวรรค จุลวรรค ปริวาร มีอรรถกถาชื่อสมันตปาสาทิกา ที่พรรณนาความในมหาวิภังค์เฉพาะปาราชิก ๔ ที่เรียกว่าอาทิกรรม เรียกว่าปฐมสมันตปาสาทิกา พรรณนาความในมหาวิภังค์ ตั้งแต่สังฆาทิเสสถึงเสขิยวัตรและในภิกขุนีวิภังค์ รวมเป็นคัมภีร์เดียวกัน

เรียกว่าทุติสมันตปาสาทิกา พรรณนาความในมหาวรรค เรียกว่าตติยสมันตปาสาทิกา พรรณนาความในจุลวรรค เรียกว่าจตุตถสมันตปาสาทิกา พรรณนาความในปริวาร เรียกว่าปัญจมสมันตปาสาทิกา รวมเป็น ๕ คัมภีร์เหมือนกัน อรรถกถาวินัยทั้ง ๕ คัมภีร์นี้ เมื่อชำระลงพิมพ์ด้วยอักษรไทย ท่านแบ่งเป็น ๓ ภาค คือ ปฐมสมันตปาสาทิกาเป็นภาคที่ ๑ ทุติยสมันตปาสาทิกาเป็นภาคที่ ๒ ทั้ง ๒ ภาคใช้เป็นหลักสูตรประโยค ๗ ตติย จตุตถ ปัญจมสมันตปาสาทิการวมกันเป็นภาคที่ ๓ ใช้เป็นหลักสูตรประโยค ๕ ประกาศใช้เมื่อ พ. ศ. ๒๔๖๙.

เมื่อประกาศใช้สมันตปาสาทิกาภาคที่ ๒ เป็นหลักสุตรบาลีประโยค ๕ แล้ว ข้าพเจ้าได้แปลอรรถกถาคัมภีร์นี้เป็นภาษาไทยด้วยเหตุ ๒ ประการ ตามที่ปรากฏในคำนำครั้งแรก คือ ประการที่ ๑ ตนเองต้องการความรู้ ทั้งยังไม่เคยดู ประการที่ ๒ มีหน้าที่ช่วยผู้อื่นในความรู้ชั้นนี้ เพราะเป็นครู เพียงแต่ดูหาความรู้เฉพาะตัวและสอนนักเรียนบ้าง คงดูไม่ทั่วถึง ความตั้งใจที่จะดูให้ทั่วถึงและให้สำเร็จประโยชน์แก่ผู้อื่นด้วย ช่วยให้อุตสาหะแปลคัมภีร์นี้สำเร็จเป็นตอน ๆ ชั้นเดิมไม่ได้คิดจะพิมพ์ เพราะหนังสือมากต้องใช้ทรัพย์มาก คิดเพียงแต่จะพิมพ์ดีดไว้ให้มากสำเนา พอนักเรียนในสำนักวัดมกุฏกษัตริย์ได้ดูเป็นแบบเรียนเท่านั้น ภายหลังพระศรีวิสุทธิวงศ์ ซึ่งในเวลานั้นยังเป็นพระมหาทองสืบ ทราบเรื่องและเห็นว่า ถ้าได้พิมพ์จักสำเร็จประโยชน์แก่นักเรียนบาลีประโยค ๕ ทั่วไป จึงได้แจ้งให้ขุนโสภิตอักษรการ เจ้าของโรงพิมพ์ไทยทราบและแสดงประโยชน์ให้ฟัง ขุนโสภิต ฯ พอใจ ปรารถนาจะรับพิมพ์ จึงได้ขออนุญาตพิมพ์ โดยยอมให้หนังสือแก่ข้าพเจ้าสำหรับแจกนักเรียน จึงเป็นอันตกลงให้ขุนโสภิต ฯ พิมพ์ แต่มิได้มอบลิขสิทธิ์ให้แก่ขุนโสภิต ฯ เพียงแต่ยอมให้พิมพ์เท่านั้น ข้อนี้แล เป็นอันแก้ความสงสัยของบางท่านที่ว่า

เหตุไรข้าพเจ้าจึงยอมให้โรงพิมพ์ไทยพิมพ์.

ส่วนหนังสือที่โรงพิมพ์ให้นั้น ข้าพเจ้าได้แจกแก่นักเรียน มิตรสหาย กรรมการบางท่าน และให้เป็นสมบัติของสำนักเรียนใหญ่ ๆ ทั้งในกรุงและหัวเมือง แต่ไม่ทั่วไป.

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๖ ข้าพเจ้าได้รับเลือกเป็นกรรมการมหามกุฏราชวิทยาลัย จึงคิดว่า จักมอบลิขสิทธิ์หนังสือนี้แก่มหามกุฏ ฯ เพราะข้าพเจ้าได้รับความรู้ความฉลาดในธรรมวินัยนี้ เพราะมหามกุฏ ฯ เป็นผู้ประสิทธิ์ประสาทให้ โดยสร้างตำราเรียนให้ข้าพเจ้าได้อ่านได้ดู จึงใคร่จะสนองคุณ ได้แจ้งความดำรินี้แก่พระศรีวิสุทธิวงศ์ หัวหน้ากองตำรา แห่งมหามกุฏราชวิทยาลัย เมื่อหนังสือนี้ขาดคราว พระศรีวิสุทธิวงศ์ จึงได้จัดการให้พิมพ์ขึ้นเป็นครั้งที่ ๒ ส่งใบพิสูจน์ให้ข้าพเจ้าตรวจสอบทาน ทำได้ไม่กี่ยกต้องมอบให้เจ้าหน้าที่กองตำราช่วยตรวจและสอบทานแทน เพราะข้าพเจ้ามีภาระในหน้าที่เจ้าคณะต้องออกหัวเมืองในเวลากำลังตรวจ เป็นอันว่าหนังสือนี้ พิมพ์สำเร็จเป็นสมบัติของมหามกุฏราชวิทยาลัย สมความปรารถนาของข้าพเจ้า ด้วยการอุปการะของเจ้าหน้าที่กองตำรา มีพระศรีสุทธิวงศ์ เป็นหัวหน้า ขอขอบใจอย่างสูงไว้ในที่นี้ด้วย.

พระราชเวที

วัดมกุฏษัตริยาราม

๒ พฤษภาคม ๒๔๘๐

คำนำ

(พิมพ์ครั้งที่ ๑/๒๔๖๙)

อรรถกถาทั้งหลาย ซึ่งแก้ความแห่งบาลี พระอาจารย์ผู้รจนา

มีความมุ่งหมายเพียงจะเปิดเผยเนื้อความที่ยังลี้ลับโดยอรรถหรือโดยพยัญชนะ ให้ปรากฏชัดเท่านั้น หาได้มุ่งหมายจะอธิบายบทบาลีทุกข้อทุกกระทงไม่, เพราะฉะนั้น สภาพของอรรถกถา จึงมีทางดำเนินเป็น ๒ แพร่ง คือ อธิบายบทพยัญชนะอย่าง ๑ อธิบายความอย่าง ๑. และทั้ง ๒ อย่างนี้ ก็หาได้จัดสรรให้เป็นหมวดเป็นหมู่ไม่, ท่านทำคลุกคละกันไปตามลำดับแห่งบทบาลีที่มาถึงเข้า. ที่อธิบายไว้เป็นเรื่องสั้น ๆ ก็มี เป็นเรื่องยาวก็มี, ล้วนเป็นเรื่องที่เกื้อกูลแก่ความรู้ความเข้าใจของผู้ใคร่ศึกษาทุกอย่าง, ไม่เฉพาะแต่ในทางศาสนา, ยังเป็นเครื่องส่อให้เห็นความเป็นไปของคนในสมัย ๒,๐๐๐ ปีล่วงแล้วอีกด้วยว่า "ชนในครั้งนั้น มีความประพฤติอย่างไร ? มีความนิยมอย่างไร ? มีจารีตประเพณีสืบเนื่องมาถึงชนในครั้งนี้อย่างไร ?" ข้อเหล่านี้เป็นเครื่องเทียบความเจริญความเสื่อมของหมู่ชน ซึ่งเกี่ยวเนื่องกับศาสนา โยงอดีตกับปัจจุบันให้ต่อกัน. เพราะฉะนั้น ปกรณ์อรรถกถา จึงไม่จัดว่า "เก่าเกินสมัย" สำหรับคนยุคปัจจุบัน, จัดว่าเป็นเรื่องน่าอ่านน่าสนใจอย่างยิ่งทีเดียว.

อีกประการหนึ่ง แบบแผนต่าง ๆ ทั้งทางธรรมและทางวินัยที่ใช้อยู่ในสมัยนี้ โดยมากท่านผู้รจนา ได้ถือเอานัยตามเค้าอรรถกถามารวบรวมปรุงขึ้นเป็นเรื่อง โดยเชื่อถือกันว่า ปกรณ์อรรถกถาเป็นปกรณ์ที่มีหลักฐานควรเชื่อมากเป็นที่ ๒ รองพระบาลีลงมาด้วยยืนยันว่า "ท่านพระอรรถกถาจารย์เป็นผู้รู้พระพุทธาธิบายของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า." แม้คัมภีร์บาลีมุตตาวินัยวินิจฉัยสังคหะ, ซึ่งได้เคยใช้เป็นหลักสูตรสำหรับบาลีประโยค ๕ แห่งสนามหลวง, ท่านผู้รจนาได้เก็บรวบรวมเนื้อความในคัมภีร์มันตปาสาทิกาอ้างไปกล่าวเกือบทั้งนั้น. เพราะฉะนั้นคัมภีร์สมันตปาสาทิกาจึงเป็นคัมภีร์ที่น่าอ่านน่าสนใจสำหรับผู้ใคร่ศึกษา ไม่แพ้คัมภีร์บาลีมุตตก์เลยทีเดียว และบัดนี้ คัมภีร์สมันตปาสาทิกาภาคที่ ๓ ก็ได้ประกาศใช้เป็นหลักสูตรสำหรับบาลี

ประโยค ๕ แห่งสนามหลวง แทนคัมภีร์บาลีมุตตก์แล้ว เริ่มใช้แต่ พ. ศ. ๒๔๖๘ นี้เป็นต้นไป. อาศัยเหตุนี้ ข้าพเจ้าจึงเป็นบุคคลผู้หนึ่ง ซึ่งจำเป็นต้องดูหนังสือคัมภีร์นี้ ด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ ประการที่ ๑ ตนเองต้องการความรู้ทั้งยังไม่เคยอ่าน, ประการที่ ๒ โดยมีหน้าที่ต้องช่วยผู้อื่นในความรู้ชั้นนี้. และเหตุ ๒ ประการนี้แล เป็นปัจจัยสนับสนุนแรงขึ้นโดยลำดับ จนถึงให้แปลสมันตปาสาทิกาภาคที่ ๓ นี้กลับเป็นภาษาไทย ด้วยหมายใจว่า "จักอาจให้สำเร็จประโยชน์ท่านผู้ปรารถนาได้บ้าง."

การแปลนั้น ได้ขอแรงท่านผู้อื่นช่วยบ้าง, เข็มของการแปลมุ่งให้ได้ความตามโวหารวินัย, เพื่อให้สำเร็จประโยชน์ในทางปฏิบัติวินัย, แปลเต็มภาคเท่าที่มีอยู่, ไม่ตัดเติมแก้ไข, ตามวิธีที่ใช้กันอยู่ในโรงเรียนทั่วไป, เพื่อสำเร็จประโยชน์ในทางแปลสำหรับนักเรียน อาศัยปกรณ์สารัตถทีปนี, วิมติวิโนทนี, และโยนา, เป็นเครื่องมือเพื่อสะดวกแก่การค้นหา ได้อาศัยพระบาลีเดิมเป็นหลัก ตั้งเป็นหัวข้อขึ้นใหม่ โดยชื่อว่า "กถา" เช่นโพธิกถาเป็นต้นบ้าง, โดยชื่อว่า "วัตถุ" เช่นยสวัตถุเป็นต้นบ้าง. [และเพื่อความสะดวกยิ่งขึ้นอีกชั้น ๑, ได้พิมพ์คำบาลีแห่งอรรถกถาชื่อไว้ในเล่มเดียวกันเป็นคู่กับคำแปล, คำบาลีอยู่ตอนหน้า, คำแปลอยู่ตอนหลัง, เป็นไทวพากย์ทุก ๆ ตอนซึ่งจักมีต่อไป].*

เมื่อว่าถึงประโยชน์เกื้อกูลของหนังสือนี้, นอกจากที่นักเรียนบาลีประโยค ๕ จะพึงได้แล้ว, ย่อมเป็นภูมิรู้ที่จำเป็นสำหรับท่านผู้มีอายุพรรษาอยู่ในชั้นมัชฌิมะ และชั้นพระเถระโดยตรงเทียว เช่นเรื่องนิสัย, อุโบสถ, สีมา, และสังฆกรรมต่างชนิดมีอุปสมบท, วุฏฐานวิธีเป็นต้น เพราะฉะนั้น หนังสือนี้จึงนับว่าเป็นประโยชน์เกื้อกุลในทางวินัยแก่นักธรรมเป็นอย่างดีอีกส่วนหนึ่ง.

พระมหาจวน

วัดมกุฏกษัตริยาราม

กันยายน พ.ศ. ๒๔๖๙

๑. มีไทวพากย์เฉพาะเล่ม ๑ พิมพ์ครั้งแรก.

ตติยสมันตปาสาทิกา

[อปโลกคาถา]

พระมหาเถระทั้งหลาย ผู้รู้เนื้อความในขันธกะ ได้สังคายนาขันธกะอันใด เป็นลำดับแห่งการสังคายนาปาฏิโมกข์ทั้ง ๒. บัดนี้ถึงลำดับสังวรรณนาแห่งขันธกะนั้นแล้ว, เพราะฉะนั้น สังวรรณนานี้จึงเป็นแต่อธิบายความยังไม่ชัดเจนแห่งขันธกะนั้น, เนื้อความเหล่าใดแห่งบทเหล่าใด ข้าพเจ้าทั้งหลายได้ประกาศแล้วในบทภาชนีย์, ถ้าว่าข้าพเจ้าจะต้องกล่าวซ้ำเนื้อความเหล่านั้น แห่งบทเหล่านั้นอีกไซร้, เมื่อไรจักจบ. ส่วนเนื้อความเหล่าใดชัดเจนแล้ว จะมีประโยชน์อะไรด้วยการสังวรรณนาเนื้อความเหล่านั้น. ก็แลเนื้อความเหล่าใด ยังไม่ชัดเจน ด้วยอธิบายและอนุสนธิ และด้วยพยัญชนะ เนื้อความเหล่านั้นไม่พรรณนาไว้ ใคร ๆ ก็ไม่สามารถจะทราบได้, เพราะฉะนั้น จึงมีสิ่งวรรณนานัยเนื้อความเหล่านั้น ดังนี้ :-

มหาขันธก วรรณนา

[โพธิกถา]

[๑] ในคำว่า **"เตน สมเยน พุทฺโธ ภควา อุรุเวลายํ วิหรติ นชฺชา เนรญฺชราย ตีเร โพธิรุกฺขมูเล ปฐมาภิสมฺพุทฺโธ"** นี้

ถึงจะไม่มีเหตุพิเศษเพราะตติยาวิภัตติ เหมือนในคำที่ว่า **"เตน สมเยน พุทฺโธ ภควา เวรญฺชายํ"** เป็นต้น ก็จริงแล, แต่โวหารนี้ท่านยกขึ้นด้วยตติยาวิภัตติเหมือนกัน เพราะเพ่งวินัย [๒] เพราะฉะนั้น ผู้ศึกษาพึงทราบสันนิษฐานว่า คำนั้นท่านกล่าวตามทำนองโวหารที่ยกขึ้นแต่แรกนั่นเอง. ในคำอื่น ๆ นอกจากคำนี้ แม้อื่นอีกแต่เห็นปานนี้ก็นัยนั้น.

ถามว่า "ก็อะไรเป็นประโยชน์ในการกล่าวคำนั้นเล่า ?"

ตอบว่า "การแสดงเหตุตั้งแต่แรกแห่งวินัยกรรมทั้งหลาย มีบรรพชาเป็นต้น เป็นประโยชน์."

จริงอยู่ ผู้ศึกษาพึงทราบว่า ประโยชน์ในการกล่าวคำนั้น ก็คือการแสดงเหตุตั้งแต่แรกแห่งวินัยกรรมทั้งหลาย มีบรรพชาเป็นต้นเหล่านั้น อย่างนี้ว่า บรรพชาและอุปสมบทอันใด ซึ่งพระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตอย่างนี้ว่า "ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตบรรพชาและอุปสมบทด้วยไตรสรณคมน์เหล่านี้" ดังนี้[๑] และวัตรทั้งหลายมีอุปัชฌายวัตร อาจริยวัตรเป็นต้นเหล่าใด ซึ่งทรงอนุญาตในที่ทั้งหลายมีกรุงราชคฤห์เป็นต้น, บรรพชาอุปสมบทและอุปัชฌายวัตรเป็นต้นเหล่านั้น พระผู้มีพระภาคทรงบรรลุอภิสัมโพธิญาณแล้ว ให้ ๗ สัปดาห์ผ่านพ้นไปที่โพธิมัณฑ์ ทรงประกาศพระธรรมจักรในกรุงพาราณสีแล้ว เสด็จถึงสถานนี้ ๆ โดยลำดับนี้ ทรงบัญญัติแล้วเพราะเรื่องนี้ ๆ.

๑. มหาวคฺค. ปฐม. ๔๒.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **อุรุเวลายํ** ได้แก่ที่แดนใหญ่. อธิบายว่า ที่กองทรายใหญ่. อีกประการหนึ่ง ทราย เรียกว่าอุรุ. เขตคัน เรียกว่าเวลา. แลพึงเห็นความในบทนี้ อย่างนี้ว่า "ทรายที่เขาขนมาเพราะเหตุที่ล่วงเขตคัน ชื่ออุรุเวลา."

ได้ยินว่า ในอดีตสมัย เมื่อพระพุทธเจ้ายังไม่เสด็จอุบัติ กุลบุตรหมื่นคนบวชเป็นดาบสอยู่ที่ประเทศนั้น วันหนึ่งได้ประชุมกันทำกติกาวัตรไว้ว่า "ธรรมดากายกรรม วจีกรรม เป็นของปรากฏแก่ผู้อื่นได้, ฝ่ายมโนกรรม หาปรากฏไม่, เพราะฉะนั้น ผู้ใดตรึกกามวิตกหรือพยาบาทวิตก หรือวิหิงสาวิตก คนอื่นที่จะโจทผู้นั้นย่อมไม่มี, ผู้นั้นต้องโจทตนด้วยตนเองแล้ว [๓] เอาห่อแห่งใบไม้[๑] ขนทรายมาเกลี่ยในที่นี้ ด้วยตั้งใจว่า 'นี่พึงเป็นทัณฑกรรม.' จำเดิมแต่นั้นมา ผู้ใดตรึกวิตกเช่นนั้น ผู้นั้นย่อมใช้ห่อแห่งใบไม้ขนทรายมาเกลี่ยในที่นั้น. ด้วยประการอย่างนี้ กองทรายในที่นั้นจึงใหญ่ขึ้นโดยลำดับ. ภายหลังมา ประชุมชนในภายหลัง จึงได้แวดล้อมกองทรายใหญ่นั้นทำให้เป็นเจดียสถาน.

ข้าพเจ้าหมายเอากองทรายนั้นกล่าวว่า บทว่า **อุรุเวลายํ** ได้แก่ที่แดนใหญ่. อธิบายว่า ที่กองทรายใหญ่. หมายเอากองทรายนั้นเองกล่าวว่า อีกประการหนึ่ง ทราย เรียกว่าอุรุ. เขตคัน เรียกว่า

๑. หรือว่าใบไม้สำหรับห่อ ตามนัยอรรถกถา สตฺติคุมฺพชาตก ที่ท่านชักมาไว้ในมงฺคลตฺถทีปนีว่า ปตฺตปูฏสฺเสวาติ----ปลิเวฐนปณฺณสฺเสว. น่าจะเป็นอย่างที่เรียกว่ากระทง คือเอาใบไม้มาเย็บมากลัดติดทนเป็นภาชนะใส่ของได้. ในโยชนา ภาค ๒ หน้า ๑๖๗ แก้ว่า ปตฺตปูเฏนาติ ปณฺณปูเฏน.

เวลา. และพึงเห็นความในบทนี้ อย่างนี้ว่า "ทรายที่เขาขนมา เพราะเหตุที่ล่วงเขตคัน ชื่ออุระเวลา."

บทว่า **โพธิรุกฺขมุเล** มีความว่า ญาณในมรรค ๔ เรียกว่า โพธิญาณ พระผู้มีพระภาคทรงบรรลุโพธิญาณนั้นที่ต้นไม้นี้ เพราะฉะนั้นต้นไม้จึงพลอยได้นามว่า โพธิพฤกษ์ด้วย, ที่โคนแห่งโพธิพฤกษ์นั้นชื่อว่า โพธิรุกขมูล.

บทว่า **ปฐมาภิสมฺพุทฺโธ** ได้แก่แรกตรัสรู้. อธิบายว่า เป็นผู้ตรัสรู้พร้อมเสร็จก่อนทุกอย่างทีเดียว.

บทว่า **เอกปลฺลงฺเกน** มีความว่า (ประทับนั่ง) ด้วยบัลลังก์อันเดียว ตามที่ทรงคู้แล้วเท่านั้น ไม่เสด็จลุกขึ้นแม้ครั้งเดียว.

บทว่า **วิมุตฺติสุขปฏิสํเวที** มีความว่า เสวยวิมุตติสุข คือสุขที่เกิดแต่ผลสมาบัติ.

บทว่า **ปฏิจฺจสมุปฺปาทํ** ได้แก่ปัจจยาการ. จริง ปัจจยาการท่านเรียกว่า ปฏิจจสมุปบาท เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า อาศัยกันและกันยังธรรมที่สืบเนื่องกันให้เกิดขึ้น. ความสังเขปในบทว่า **ปฏิจฺจสมุปฺปาทํ** นี้ เท่านี้. ส่วนความพิสดาร ผู้ปรารถนาวินิจฉัยที่พร้อมมูลด้วยอาการทั้งปวง พึงถือเอาจากวิสุทธิมรรค[๑] และมหาปกรณ์.

บทว่า **อนุโลมปฏิโลมํ** มีวิเคราะห์ว่า ตามลำดับด้วย ทวนลำดับด้วย ชื่อว่าทั้งตามลำดับทั้งทวนลำดับ. ผู้ศึกษาพึงเห็นความในบทอย่างนี้แล้วว่า ในอนุโลมและปฏิโลมทั้ง ๒ นั้น ปัจจยาการมีอวิชชา

๑. วิ. ปญฺญา. ตติย. ๑๐๗.

เป็นต้น ที่ท่านกล่าวโดยนัยเป็นต้นว่า **อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา** ดังนี้ เรียกว่า อนุโลม เพราะทำกิจที่ตนพึงทำ. ปัจจยาการนั้นนั่นเอง ที่ท่านกล่าวโดยนัยเป็นต้นว่า **อวิชฺชาย เตฺวว อเสสวิราคนิโรธา** [๔] **สงฺขารนิโรโธ** ดังนี้ เมื่อดับเพราะนิโรธ คือไม่เกิดขึ้นย่อมไม่ทำกิจนั้น เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า ปฏิโลม เพราะไม่ทำกิจนั้น. อีกอย่างหนึ่ง ปัจจยาการที่กล่าวแล้ว ตามนัยก่อนนั่นแล เป็นไปตามประพฤติเหตุ, นอกนี้เป็นไปย้อนประพฤติเหตุ. ก็แลความเป็นอนุโลมและปฏิโลม ในปัจจยาการนี้ ยังไม่ต้องด้วยเนื้อความอื่นจากนี้ เพราะท่านมิได้กล่าว ตั้งแต่ต้นจนปลาย และตั้งแต่ปลายจนถึงต้น.

บทว่า **มนสากาสิ** ตัดบทว่า มนสิ อากาสิ แปลว่า ได้ทำในพระหฤทัย. ในอนุโลมและปฏิโลมทั้ง ๒ นั้น พระผู้มีพระภาคได้ทรงทำในพระหฤทัยด้วยอนุโลมด้วยประการใด เพื่อแสดงประการนี้ก่อน พระธรรมสังคาหกาจารย์จึงกล่าวคำว่า "**อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา**" เป็นต้น. ในคำนั้นผู้ศึกษาพึงทราบความในบททั้งปวงโดยนัยนี้ว่า อวิชชานั้นด้วย เป็นปัจจัยด้วย เพราะฉะนั้น ชื่อว่า อวิชชาเป็นปัจจัย, สังขารทั้งหลายย่อมเกิดพร้อม เพราะอวิชชาอันเป็นปัจจัยนั้น ความสังเขปในบทว่า **มนสากาสิ** นี้เท่านี้. ส่วนความพิสดารผู้ต้องการวินิจฉัยที่พร้อมมูลด้วยอาการทุกอย่าง พึงถือเอาจากวิสุทธิมรรค[๑] สัมโมหวิโนทนี[๒] และอรรถกถาแห่งมหาวิภังค์. และพระผู้มีพระภาคได้ทรงทำในพระหฤทัย โดยปฏิโลมด้วยประการใด เพื่อแสดง

๑. วิ. ปญฺญา. ตติยา. ๑๒๔. ๒. สมฺ. วิ. ๑๖๘.

ประการนี้ ท่านจึงกล่าวคำว่า **"อวิชฺชาย เตฺวว อเสสวิราคนิโรธา สงฺขารนิโรโธ"** เป็นต้น.

ในคำนั้นพึงทราบวินิจฉัยดังนี้ บทว่า **อวิชฺชาย เตฺวว** ตัดบทว่า **อวิชฺชาย ตุ เอว**.

บทว่า **อเสสวิราคนิโรธา** มีความว่า เพราะดับไม่เหลือด้วยมรรค กล่าวคือวิราคะ.

บทว่า **สงฺขารนิโรโธ** ได้แก่ความดับ คือความไม่เกิดขึ้นแห่งสังขารทั้งหลาย. ก็แลเพื่อแสดงว่า ความดับแห่งวิญญาณ จะมีก็เพราะดับแห่งสังขารทั้งหลายที่ดับไปแล้วอย่างนั้น และธรรมทั้งหลายมีนามรูปเป็นต้น จะเป็นธรรมที่ดับดีแล้วทีเดียว ก็เพราะดับแห่งธรรมทั้งหลายมีวิญญาณเป็นต้น ท่านจึงกล่าวคำว่า **"สงฺขารนิโรธา วิญฺญาณนิโรโธ"** เป็นต้น แล้วกล่าวคำว่า "กองทุกข์ทั้งสิ้นนี้เป็นอันดับไปด้วยประการอย่างนี้"

ในบทเหล่านั้น บทว่า **เกวลสฺส** ได้แก่ทั้งมวลหรือล้วน ความว่า ปราศจากสัตว์.

[๕] บทว่า **ทุกฺขกฺขนฺธสฺส** ได้แก่กองทุกข์.

สองบทว่า **นิโรโธ โหติ** มีความว่า ความไม่เกิดย่อมมี.

สองบทว่า **เอตมตฺถํ วิทิตฺวา** มีความว่า เนื้อความนี้ใดที่พระธรรมสังคาหกาจารย์กล่าวว่า "กองทุกข์มีสังขารเป็นต้น เป็นอันเกิดขึ้นด้วยอำนาจแห่งปัจจัยมีอวิชชาเป็นต้น และเป็นอันดับไปด้วยอำนาจดับแห่งปัจจัยมีอวิชชาเป็นต้น" ดังนี้ ทรงทราบเนื้อความ

นั้นด้วยอาการทั้งปวง.

สองบทว่า **ตายํ เวลายํ** ได้แก่ ในเวลาที่ทรงทราบเนื้อความนั้น ๆ.

บทว่า **อิมํ อุทานํ อุทาเนสิ** มีความว่า ทรงเปล่งอุทานซึ่งมีญาณอันสัมปยุตด้วยโสมนัสเป็นแดนเกิด มีคำว่า **ยทา หเว ปาตุภวนฺติ** เป็นต้นนี้ ซึ่งแสดงอานุภาพแห่งความทรงทราบเหตุและธรรมที่เกิดแต่เหตุ ในเนื้อความที่ทรงทราบแล้วนั้น มีคำอธิบายว่า ทรงเปล่งพระวาจาแสดงความเบิกบานพระหฤทัย.

เนื้อความแห่งอุทานนั้นว่า บทว่า **ยทา หเว** ได้แก่ ในกาลใดแล.

บทว่า **ปาตุภวนฺติ** ได้แก่ ย่อมเกิด. โพธิปักขิยธรรม ซึ่งให้สำเร็จความตรัสรู้ปัจจยาการโดยอนุโลม ชื่อว่าธรรม.

อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **ปาตุภวนฺติ** มีความว่า แจ่มแจ้ง คือเป็นของชัดเจน ปรากฏด้วยอำนาจความรู้ตรัสรู้. ธรรมคืออริยสัจ ๔ ชื่อว่าธรรม. ความเพียรเรียกว่า อาตาปะ เพราะอรรถว่าย่างกิเลสให้ร้อน.

บทว่า **อาตาปิโน** ได้แก่ ผู้มีความเพียรอันบุคคลพึงตั้งไว้ชอบ.

บทว่า **ฌายโต** มีความว่า ผู้เพ่งด้วยฌาน ๒ คือ ด้วยลักษณะคืออารัมมณูปนิชฌาน ๑ ด้วยลักษณะคือลักขณูปนิชฌาน ๑.

บทว่า **พฺราหฺมณสฺส** ได้แก่ พระขีณาสพผู้ลอยบาปแล้ว.

หลายบทว่า **อถสฺส กงฺขา วปยนฺติ** มีความว่า เมื่อนั้นความ

สงสัยของพราหมณ์นั้น คือผู้มีธรรมปรากฏแล้วอย่างนั้นย่อมสิ้นไป.

บทว่า **สพฺพา** มีความว่า ความสังสัยในปัจจยาการที่ท่านกล่าวไว้โดยนัยเป็นต้นว่า เมื่อเขาถามว่า ใครเล่าหนอ ? ย่อมถูกต้อง พระเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่า 'ปัญหาไม่สมควรแก้'[๑] ดังนี้ และโดยนัยเป็นต้นว่า เมื่อเขาถามว่า 'ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็ชราและมรณะเป็นอย่างไรหนอ ก็แลชราและมรณะนี้จะมีแก่ใคร ? พระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่า 'ปัญหาไม่สมควรแก้.' ดังนี้[๒] [๖] และความสงสัย ๑๖ อย่างเป็นต้นว่า "ในอดีตกาลเราได้มีแล้วหรือหนอ ?" ซึ่งมาแล้วเพราะยังไม่ได้ตรัสรู้ปัจจยาการนั้นเอง (เหล่านี้) ทั้งหมด ย่อมสิ้นไป คือย่อมปราศจากไป ย่อมดับไป. เพราะเหตุไร ? เพราะเหตุที่มาทราบธรรมพร้อมทั้งเหตุ. มีอธิบายว่า เพราะทราบ คือทราบชัด ตรัสรู้ธรรมคือกองทุกข์ทั้งมวล มีสังขารเป็นต้นนี้พร้อมทั้งเหตุด้วยเหตุมีอวิชชาเป็นต้น.

พึงทราบวินิจฉัยในทุติวาร :-

สามบทว่า **อิมํ อุทานํ อุทาเนสิ** มีความว่า ทรงเปล่งอุทานมีประการดังกล่าวแล้วนี้ ซึ่งแสดอานุภาพแห่งความตรัสรู้ ความสิ้นปัจจัย กล่าวคือนิพพานซึ่งปรากฏแล้วอย่างนี้ว่า **อวิชฺชาย เตฺวว อเสสวิราคนิโรธา สงฺขารนิโรโธ** ในเนื้อความที่ทรงทราบแล้วนั้น.

ความสังเขปในอุทานนั้นดังต่อไปนี้ :-

เพราะได้รู้ คือได้ทราบชัดได้ตรัสรู้นิพพานกล่าวคือความสิ้น

๑. นัย. สํ. นิทาน. ๑๖. ๒. นัย. สํ. นิทาน. ๗๒.

ปัจจัยทั้งหลาย เมื่อใดธรรมทั้งหลายมีประการดังกล่าวแล้วปรากฏแก่พราหมณ์นั้น ผู้มีเพียรเพ่งอยู่ เมื่อนั้น ความสงสัยทุกอย่างที่จะพึงเกิดขึ้นเพราะไม่รู้นิพพาน ย่อมสิ้นไป.

พึงทราบวินิจฉัยในตติยวาร :-

สามบทว่า **อิมํ อุทานํ อุทาเนสิ** มีความว่า ทรงเปล่งอุทานมีประการดังกล่าวแล้วนี้ ซึ่งแสดงอนุภาพแห่งอริยมรรคที่เป็นเหตุทรงทราบเนื้อความกล่าวคือความเกิดและความดับแห่งกองทุกข์นั้น ด้วยอำนาจกิจ และด้วยทำให้เป็นอารมณ์.

ความสังเขปในอุทานนั้นดังต่อไปนี้ :- เมื่อใดและ ธรรมทั้งหลายปรากฏแก่พราหมณ์ผู้มีเพียรเพ่งอยู่ เมื่อนั้น พราหมณ์นั้นย่อมกำจัดเสนามารด้วยโพธิปักขิยธรรมซึ่งเกิดแล้วเหล่านั้น หรือด้วยอริยมรรคเป็นเครื่องปรากฏแห่งจตุสัจจธรรมดำรงอยู่ ข้อว่า **วิธูปยํ ติฏฺฐติ มารเสนํ**[๑] ความว่า ย่อมกำจัด คือผจญ ปราบเสนามาร มีประการดังกล่าวแล้วโดยนัยเป็นต้นว่า การทั้งหลาย เป็นเสนาที่ ๑ ของท่านดังนี้[๒] ดำรงอยู่.

ถามว่า "กำจัดอย่างไร ?"

ตอบว่า "เหมือนพระอาทิตย์ส่องอากาศให้สว่างฉะนั้น."

[๗] อธิบายว่า พระอาทิตย์ขึ้นไปแล้ว เมื่อส่องอากาศให้สว่างด้วยรัศมีของตนแล ชื่อว่ากำจัดมืดเสีย ข้อนี้ฉันใด. พราหมณ์แม้นั้นเมื่อตรัสรู้สัจจะทั้งหลายด้วยธรรมเหล่านั้นหรือด้วยมรรคนั้นแล ชื่อว่ากำจัดเสนามารเสียได้ ข้อนี้ก็ฉันนั้น เพราะฉะนั้น ผู้ศึกษาพึงทราบ

๑. แปลเสร็จแล้ว ก็ยกเป็นบทตั้งอีกครั้ง.

๒. ขุ. สุ. ๔๐๙.

สันนิษฐานว่าใน ๓ อุทานนี้ อุทานที่ ๑ เกิดขึ้นด้วยอำนาจความพิจารณาปัจจยาการ อุทานที่ ๒ เกิดขึ้นด้วยอำนาจความพิจารณาพระนิพพาน อุทานที่ ๓ เกิดขึ้นด้วยอำนาจความพิจารณามรรค ด้วยประการฉะนี้.

ส่วนในอุทาน[๑] ท่านกล่าวว่า (ทรงพิจารณา) ปฏิจจสมุปบาทโดยอนุโลมตลอดยามต้นแห่งราตรี โดยปฏิโลมตลอดยามที่ ๒ โดยอนุโลมและปฏิโลมตลอดยาวที่ ๓ คำนั้นท่านกล่าวหมายเอามนสิการที่พระผู้มีพระภาคทรงให้เกิดขึ้นตลอดราตรี ด้วยทรงตั้งพระหฤทัยว่า "พรุ่งนี้เราจักลุกจากอาสนะ เพราะครบ ๗ วัน." จริงอยู่ ครั้งนั้นพระผู้มีพระภาค ได้ทรงพิจารณาส่วนอันหนึ่ง ๆ เท่านั้น ตลอดปฐมยาม และมัชฌิมยาม ด้วยอำนาจแห่งความทราบชัดซึ่งปัจจยาการและความบรรลุความสิ้นปัจจัย ซึ่งมีอานุภาพอันอุทานคาถา ๒ เบื้องต้นแสดงไว้ แต่ในที่นี้ พระผู้มีพระภาคได้ทรงพิจารณาอย่างนั้นในราตรีวันปาฏิบท. จริงอยู่ ในราตรีเพ็ญวิสาขมาส พระผู้มีพระภาคทรงระลึกปุพเพนิวาสในปฐมยาม ทรงชำระทิพยจักษุในมัชฌิมยาม ทรงพิจารณาปฏิจจสมุปบาทโดยอนุโลมและปฏิโลมในปัจฉิมยาม ทรงบรรลุความเป็นพระสัพพัญญูในขณะที่จะพึงกล่าวว่า[๒] "อรุณจักขึ้นเดี๋ยวนี้." อรุณขึ้นในเวลาติดต่อกับเวลาที่ได้ทรงบรรลุความเป็นพระสัพพัญญูทีเดียว. แต่นั้นพระองค์ทรงปล่อยวันนั้นให้ผ่านพ้นไปด้วยการนั่งขัดสมาธินั้นแล แล้วทรงพิจารณาอย่างนั้น เปล่งอุทาน

๑. ขุ. อุ. ๗๓.

๒. โยชนาภาค ๒ หน้า ๑๗๐ ให้เติมคำว่า วตฺตพฺพกฺขเณ เข้ามารับอิติศัพท์.

เหล่านี้ ในยามทั้ง ๓ แห่งราตรีวันปาฏิบทที่ถึงพร้อมแล้ว. พระผู้มีพระภาคทรงพิจารณาอย่างนั้นในราตรีวันปาฏิบท ให้ ๗ วันที่ท่านกล่าวอย่างนี้ว่า "ประทับนั่นด้วยบัลลังก์อันเดียว ที่โพธิรุกขมูลตลอด ๗ วัน" นั้นผ่านพ้นไปที่โพธิรุกขมูลนั้นนั่นแล ด้วยประการฉะนี้แล.

[อชปาลนิโครธกถา]

[๘] ในคำว่า **อถ โข ภควา ตสฺส สตฺตาหสฺส อจฺจเยน ตมฺหา สมาธิมฺหา วุฏฺฐหิตฺวา โพธิรุกฺขมูลา, เยน อชปาลนิโคฺรโธ เตนุปสงฺกมิ** นี้ ผู้ศึกษาพึงทราบวินิจฉัยดังนี้ :-

พระผู้มีพระภาคออกจากสมาธินั้นแล้ว เสด็จเข้าไปที่ต้นอชปาลนิโครธ จากโคนโพธิพฤกษ์ ในทันทีทีเดียวหามิได้ เหมือนอย่างว่าในคำที่พูดกันว่า "ผู้นี้กินแล้วก็นอน" จะได้มีคำอธิบายอย่างนี้ว่า "เขาไม่ล้างมือ ไม่บ้วนปาก ไม่ไปใกล้ที่นอน ไม่ทำการเจรจาปราศรัยอะไรบ้าง อย่างอื่น แล้วนอน" หามิได้ แต่ในคำนี้มีความหมายที่ผู้กล่าวแสดงดังนี้ว่า "เขานอนภายหลังแต่การรับประทาน, เขาไม่ได้นอนหามิได้" ข้อนี้ฉันใด, แม้ในคำน้ำก็ฉันนั้น จะได้คำอธิบายว่า "พระผู้มีพระภาคออกจากสมาธินั้นแล้ว เสด็จหลีกไปในทันทีทีเดียว" หามิได้ ที่แท้ในคำนี้ มีความหมายที่ท่านผู้กล่าวแสดงดังนี้ว่า "พระองค์เสด็จหลีกไปภายหลังแต่การออก, ไม่ได้เสด็จหลีกไปหามิได้."

ถามว่า "ก็พระผู้มีพระภาคไม่เสด็จหลีกไปในทันทีแล้ว ได้ทรงทำอะไรเล่า ?"

ตอบว่า "ได้ทรงให้ ๓ สัปดาห์แม้อื่นอีกผ่านพ้นไปในประเทศใกล้เคียงโพธิพฤกษ์นั่นเอง."

ในข้อนั้น มีอนุปุพพีกถาดังนี้ :- ได้ยินว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว ประทับนั่งด้วยการนั่งขัดสมาธิอันเดียวสัปดาห์ ๑ เทวดาบางพวกเกิดความแคลงใจขึ้นว่า "พระผู้มีพระภาคไม่เสด็จลุกขึ้น ธรรมที่ทำความเป็นพระพุทธเจ้า แม้อื่น จะมีอีกละกระมัง ? ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคออกจากสมาบัติในวันที่ ๘ ทรงทราบความแคลงใจของเหล่าเทวดา เพื่อตัดความแคลงใจจึงทรงเหาะขึ้นในอากาศ แสดงยมกปาฏิหาริย์ กำจัดความแคลงใจของเหล่าเทวดาเหล่านั้นแล้ว ประทับยืนจ้องดูด้วยพระเนตรมิได้กระพริบ ซึ่งพระบัลลังก์และโพธิพฤกษ์ อันเป็นสถานที่บรรลุผลแห่งพระบารมีที่ทรงสร้างมาตลอด ๔ อสงไขยกำไรแสนกัลป์ ให้สัปดาห์ ๑ ผ่านพ้นไปทางด้านทิศอุดรเฉียงไปทางทิศปราจีนหน่อยหนึ่ง (ทิศอีสาน) แต่พระบัลลังก์ สถานที่นั้น ชื่ออนิมมิสเจดีย์.

ลำดับนั้น [๔] เสด็จจงกรม ณ รัตนจงกรมอันยาวยืดไปข้างหน้าและข้างหลังระหว่างพระบัลลังก์กับที่เสด็จประทับยืน (อนิมมิสเจดีย์) ให้สัปดาห์หนึ่งผ่านพ้นไป. สถานที่นั้น ชื่อรัตนจงกรมเจดีย์.

ต่อจากนั้น เทวดาทั้งหลายนิรมิตเรือนแก้วขึ้นทางด้านทิศปัศจิมพระผู้มีพระภาคเสด็จนั่งขัดสมาธิ ณ เรือนแก้วนั้น ทรงพิจารณาอภิธรรมปิฎกและสมันตปัฏฐาน ซึ่งมีนัยไม่สิ้นสุดในอภิธรรมปิฎกนี้โดยพิสดารให้สัปดาห์ ๑ ผ่านพ้นไป. สถานที่นั้น ชื่อรัตนฆรเจดีย์.

พระผู้มีพระภาคให้ ๔ สัปดาห์ผ่านพ้นไป ในประเทศใกล้เคียงโพธิพฤกษ์นั่นเอง จึงในสัปดาห์คำรบ ๕ เสด็จจากโคนโพธิพฤกษ์ เข้าไปที่ต้นอชปาลนิโครธ ด้วยประการฉะนี้.

ได้ยินว่า คนเลี้ยงแพะไปนั่งที่ร่มเงาแห่งต้นนิโครธนั้น เพราะเหตุนั้น ต้นนิโครธจึงเกิดชื่อว่า "อชปาลนิโครธ

สองบทว่า **สตฺตาหํ วิมุตฺติสุขปฏิสํเวที** มีความว่า เมื่อทรงพิจารณาธรรมอยู่ที่ต้นอชปาลนิโครธแม้นั้นนั่นแล ชื่อว่าประทับเสวยวิมุตติสุข ต้นไม้นั้น อยู่ด้านทิศตะวันออกจากต้นโพธิ. ก็แล เมื่อพระผู้มีพระภาคประทับนั่งอย่างนั้นที่ต้นอชปาลนิโครธนี้ พราหมณ์คนหนึ่งได้มาทูลถามปัญหากะพระองค์. เพราะเหตุนั้น พระธรรมสังคาหกาจารย์จึงกล่าวคำว่า **อถ โข อญฺญตโร** เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **หุํหุํกชาติโก** มีความว่า ได้ยินว่า พราหมณ์นั้นชื่อทิฏฐมังคลิกะ เที่ยวตวาดว่า หึหึ ด้วยอำนาจความถือตัว และด้วยอำนาจความโกรธ เพราะฉะนั้น เขาจึงเรียกแกว่า "พราหมณ์หุํหุํกชาติ." บางอาจารย์ก็กล่าวว่า "พราหมณ์หุหุกชาติ" บ้าง.

สองบทว่า **เอตมตฺถํ วิทิตฺวา** มีความว่า พระผู้มีพระภาคทรงทราบใจความสำคัญแห่งคำที่แกกล่าวนั้น จึงทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้น.

เนื้อความแห่งอุทานนั้นว่า พราหมณ์ใด ชื่อว่าเป็นพราหมณ์เพราะมีบาปธรรมอันลอยเสียแล้ว จึงได้เป็นผู้ประกอบด้วยบาปธรรม

มีกิเลสเป็นเครื่องขู่ผู้อื่นว่า หึหึ และกิเลสดุจน้ำฝาดเป็นต้น เพราะค่า ที่มาถือว่า สิ่งที่เห็นแล้วเป็นมงคล ปฏิญาณข้อที่ตนเป็นพราหมณ์ ด้วยเหตุสักว่าชาติอย่างเดียวหามิได้, พราหมณ์นั้น ชื่อว่าเป็นผู้มีบาป-ธรรมอันลอยแล้ว เพราะเป็นผู้ลอยบาปธรรมเสีย ชื่อว่าผู้ไม่มีกิเลส เป็นเครื่องขู่ผู้อื่นว่า หึหึ เพราะมาละกิเลสเป็นเครื่องขู่ผู้อื่นว่า หึหึ เสียได้ [๑๐] ชื่อว่าผู้ไม่มีกิเลสดุจน้ำฝาด เพราะไม่มีกิเลสดุจน้ำฝาด มีราคะเป็นต้น ชื่อว่ามีตนสำรวมแล้ว เพราะเป็นผู้มีจิตประกอบ ด้วยภาวนานุโยค อนึ่ง ชื่อว่าผู้มีตนสำรวมแล้ว เพราะเป็นผู้มีจิต สำรวมแล้วด้วยศีลสังวร ชื่อว่าผู้จบเวทแล้ว เพราะเป็นผู้ถึงที่สุด ด้วยเวททั้งหลาย กล่าวคือ จตุมรรคญาณ หรือเพราะเป็นผู้เรียนจบ ไตรเพท ชื่อว่าผู้จบพรหมจรรย์แล้ว เพราะพรหมจรรย์คือมรรค ๔ อัน ตนได้อยู่เสร็จแล้ว.

บาทพระคาถาว่า **ธมฺเมน โส พฺรหฺมวาทํ วเทยฺย** มีความว่า กิเลสเครื่องฟูขึ้น ๕ อย่างนี้ คือ ราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ ในเพราะอารมณ์น้อยหนึ่ง คือว่า แม้ในเพราะอารมณ์อย่างหนึ่ง ในโลก ทั้งมวลไม่มีแก่พราหมณ์ใด พราหมณ์นั้นโดยทางธรรม ควรกล่าว วาทะนี้ว่า "เราเป็นพราหมณ์."

เมฆที่เกิดขึ้นในเมื่อยังไม่ถึงฤดูฝน ชื่อว่า อกาลเมฆ, ก็แลเมฆ นี้เกิดขึ้นในเดือนท้ายแห่งฤดูร้อน.

บทว่า **สตฺตาหวทฺทลิกา** มีความว่า เมื่ออกาลเมฆนั้นเกิดขึ้น แล้ว ได้มีฝนตกพรำตลอด ๗ วัน.

บทว่า **สีตวาตทุทฺทินี** มีความว่า ก็แลฝนตกพรำตลอด ๗ วัน นั้น ได้ชื่อว่า ฝนเจือลมหนาว[๑] เพราะเป็นวันที่ลมหนาวเจือเม็ดฝน พัดวนไปโดยรอบโกรกแล้ว.

[มุจจลินทกถา]

หลายบทว่า **อถ โข มุจฺจลินฺโท นาคราชา** มีความว่า พระยา-นาคผู้มีอานุภาพใหญ่ เกิดขึ้นที่สระโบกขรณีใกล้ต้นไม้จิกนั่นเอง.

หลายบทว่า **สตฺตกฺขตฺตุํ โภเคหิ ปริกฺขิปิตฺวา** มีความว่า เมื่อพระยานาคนั้นวงรอบ (พระกาย) ด้วยขนด (๗ รอบ) แผ่พังพานใหญ่ปกเบื้องบนพระเศียรอยู่อย่างนั้น ร่วมในแห่งวงขนดของพระยา-นาคนั้น มีประมาณเท่าห้องเรือนคลังในโลหปราสาท, เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงเป็นเหมือนประทับนั่งในปราสาทอันอับลม มีประตูหน้าต่างปิด."

คำว่า **"มา ภควนฺตํ สีตํ"** เป็นต้น แสดงเหตุที่พระยานาคนั้นทำอย่างนั้น. จริงอยู่ พระยานาคนั้นได้ทำอย่างนั้น ก็ด้วยตั้งใจว่า "หนาวอย่าได้เบียดเบียนพระผู้มีพระภาค. ร้อนอย่าได้เบียดเบียนพระผู้มีพระภาค. และสัมผัสเหลือบเป็นต้น อย่าได้เบียดเบียนพระผู้มีพระภาค" [๑๑] อันที่จริงเมื่อมีฝนตกพรำตลอด ๗ วัน ในที่นั้น ไม่มีความร้อนเลย, ถึงอย่างนั้น ก็สมควรที่พระยานาคนั้นจะคิดอย่างนี้ว่า "ถ้าเมฆจะหายไปในระหว่าง ๆ ความร้อนคงจะมี แม้ความร้อนนั้นอย่าได้เบียดเบียนพระองค์เลย."

๑. แปลกันว่า มีวันอันลมเย็นประทุษร้ายแล้วก็มี, ว่ามีวันชั่วด้วยลมหนาวก็มี.

บทว่า **วิทฺธํ** ได้แก่ หายแล้ว อธิบายว่า เป็นของมีไกลเพราะหมดเมฆ.

บทว่า **วิคตวลาหกํ** ได้แก่ ปราศจากเมฆ.

บทว่า **เทวํ** ได้แก่ อากาศ.

บทว่า **สกวณฺณํ** ได้แก่ รูปของตน.

สองบทว่า **สุโข วิเวโก** มีความว่า อุปธิวิเวก กล่าวคือนิพพาน เป็นสุข.

บทว่า **ตุฏฺฐสฺส** มีความว่า ผู้สันโดษด้วยความยินดีในจตุมรรคญาณ.

บทว่า [1]**สุตธมฺมสฺส** ได้แก่ ผู้มีธรรมปรากฏแล้ว.

บทว่า **ปสฺสโต** มีความว่า ผู้เห็นอยู่ซึ่งวิเวกนั้น หรือธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งจะพึงเห็นได้ทั้งหมด ด้วยดวงตาคือญาณ ซึ่งได้บรรลุด้วยลำดับความเพียรของตน.

ความไม่เกรี้ยวกราดกัน ชื่อว่าความไม่เบียดเบียนกัน.

ธรรมเป็นส่วนเบื้องต้นแห่งเมตตา พระผู้มีพระภาคทรงแสดงด้วยบทว่า ความไม่เบียดเบียนนั้น.

สองบทว่า **ปาณภูเตสุ สญฺญโม** มีความว่า และความสำรวมในสัตว์ทั้งหลาย อธิบายว่า ความที่ไม่เบียดเบียนกัน เป็นความสุข.

ธรรมเป็นส่วนเบื้องต้นแห่งกรุณา พระผู้มีพระภาคทรงแสดง

๑. สุต ศัพท์ในที่นี้ ท่านให้แปลว่า ปรากฏ. เช่นอ้างไว้ใน สุมงฺคลวิลาสินี ภาค ๑ หน้า ๓๗.

บาทคาถาว่า **สุขา วิราคตา โลเก** มีความว่า แม้ความปราศจากกำหนัด ก็จัดเป็นความสุข.

ถามว่า "ความปราศจากกำหนัดเป็นเช่นไร ?"

ตอบว่า "คือความล่วงกามทั้งหลายเสีย."

อธิบายว่า ความปราศจากกำหนัดอันใด ที่ท่านเรียกว่าความล่วงกามทั้งหลายเสีย แม้ความปราศจากกำหนัดอันนั้น ก็จัดเป็นความสุข. อนาคามิมรรค พระผู้มีพระภาคตรัสด้วยบทว่า ความปราศจากกำหนัดนั้น.

ส่วนพระอรหัต พระผู้มีพระภาคตรัสด้วยคำนี้ว่า ความกำจัดอัสมิมานะเสีย. จริงอยู่ พระอรหัตท่านกล่าวว่าเป็นความกำจัดด้วยระงับอัสมิมานะ. ก็ขึ้นชื่อว่าสุขอื่นจากพระอรหัตนี้ไม่มี เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า "ข้อนี้แลเป็นสุขอย่างยิ่ง."

[ราชายตนกถา]

บทว่า **มุจฺจลินฺทมูลา** ได้แก่ จากโคนต้นไม้จิก (?) ซึ่งตั้งอยู่ในแถบทิศปราจีนแต่มหาโพธิ์.

บทว่า **ราชายตนํ** มีความว่า เสด็จเข้าไปยังโคนไม้เกต ซึ่งตั้งอยู่ด้านทิศทักษิณ.

ข้อว่า **เตน โข ปน สมเยน** มีคำถามว่า โดยสมัยไหน ?
[๑๒] ตอบว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคประทับนั่งด้วยการนั่งขัดสมาธิอย่างเดียวตลอด ๗ วันที่โคนต้นไม้เกต ท้าวสักกเทวราชทรงทราบว่า "ต้องมีกิจเนื่องด้วยพระกระยาหาร" จึงทรงน้อมถวายผลสมอเป็น

พระโอสถ ในเวลาอรุณขึ้น ณ วันที่ทรงออกจากสมาธิทีเดียว. พระผู้มีพระภาคเสวยผลสมอพระโอสถนั้น, พอเสวยเสร็จเท่านั้น ก็ได้มีกิจเนื่องด้วยพระสรีระ ท้าวสักกะได้ถวายน้ำบ้านพระโอษฐ์แล้ว. พระผู้มีพระภาคทรงบ้านพระโอษฐ์แล้วประทับนั่งที่โคนต้นไม้นั้นนั่นแล. เมื่อพระผู้มีพระภาคประทับนั่งในเมื่ออรุณขึ้นแล้ว ด้วยประการอย่างนั้น. ก็โดยสมัยนั้นแล.

สองบทว่า **ตปุสฺสภลฺลิกา วาณิชา** ได้แก่ พานิชสองพี่น้อง คือ ตปุสสะหนึ่ง ภัลลิกะหนึ่ง.

บทว่า **อุกฺกลา** ได้แก่ จากอุกกลชนบท.

สองบทว่า **ตํ เทสํ** มีความว่า สู่ประเทศเป็นที่เสด็จอย่างของพระผู้มีพระภาค.

ถามว่า "ก็พระผู้มีพระภาคเสด็จอยู่ในประเทศไหนเล่า ?"

ตอบว่า "ในมัชฌิมประเทศ. เพราะฉะนั้น ในคำนี้จึงมีเนื้อความดังนี้" สองพานิชนั้น เป็นผู้เดินทางไกล เพื่อไปยังมัชฌิมประเทศ.

สองบทว่า **ญาติสาโลหิตา เทวตา** ได้แก่ เทวดาผู้เคยเป็นญาติของสองพานิชนั้น.

สองบทว่า **เอตทโวจ** มีความว่า ได้ยินว่า เทวดานั้น ได้บันดาลให้เกวียนทั้งหมดของพานิชนั้นหยุด. ลำดับนั้น เขาทั้งสองมาใคร่ครวญดูว่า "นี่เป็นเหตุอะไรกัน ?" จึงได้ทำพลีกรรมแก่เทวดาผู้เป็นเจ้าทางทั้งหลาย. ในเวลาทำพลีกรรมของเขา เทวดานั้น

สำแดงกายให้เห็น ได้กล่าวคำนี้.

สองบทว่า **มนฺเถน จ มธุปิณฺฑิกาย จ** ได้แก่ ข้าวสัตตุผล และข้าวสัตตุก้อน ปรุงด้วยเนยใสน้ำผึ้งและน้ำตาลเป็นต้น.

บทว่า **ปฏิมาเนถ** มีความว่า จงบำรุง.

สองบทว่า **ตํ โว** มีความว่า ความบำรุงนั้น จักมีเพื่อประโยชน์เกื้อกูลเพื่อความสุขแก่ท่านทั้งหลายตลอดกาลนาน.

สองบทว่า **ยํ อมฺหากํ** มีความว่า การรับอันใดจะพึงมีเพื่อประโยชน์เกื้อกูลเพื่อความสุขแก่เหล่าข้าพระองค์ตลอดกาลนาน.

สองบทว่า **ภควโต เอตทโหสิ** มีความว่า ได้ยินว่า บาตรใดของพระองค์ได้มีในเวลาทรงประกอบความเพียร บาตรนั้นได้หายไปแต่เมื่อนางสุชาดามาถวายข้าวปายาส. เพราเหตุนั้น พระองค์จึงได้ทรงมีพระรำพึงนี้ว่า บาตรของเราไม่มี, ก็แลพระตถาคตทั้งหลายองค์ก่อน ๆ ไม่ทรงรับด้วยพระหัตถ์เลย. เราจะพึงรับข้าวสัตตุผลและข้าวสัตตุก้อนปรุงน้ำผึ้งด้วยอะไรเล่าหนอ ?"

บทว่า **ปริวิตกฺกมญฺญาย** [๑๓] มีความว่า กระยาหารที่นางสุชาดาถวายแด่พระผู้มีพระภาคในกาลก่อนแต่นี้ ยังคงอยู่ด้วยอำนาจที่หล่อเลี้ยงโอชะไว้, ความหิว ความกระหาย ความเป็นผู้มีกายอิดโรยหาได้มีไม่ ตลอดกาลเท่านี้, ก็บัดนี้พระรำพึงโดยนัยเป็นต้นว่า **"น โข ตถาคตา"** ได้เกิดขึ้น ก็เพราะพระองค์ใคร่จะทรงรับพระกระยาหาร. ทราบพระรำพึงในพระหฤทัยของพระผู้มีพระภาคซึ่งเกิดขึ้นอย่างนั้นด้วยใจของตน.

บทว่า **จตุทฺทิสา** คือจากสี่ทิศ.

สองบทว่า **เสลมเย ปตฺเต** ได้แก่ บาตรที่แล้วด้วยศิลามีพรรณคล้ายถั่วเขียว. พระผู้มีพระภาคทรงรับบาตรนี้แล. คำว่าบาตรแล้วด้วยศิลา ท่านกล่าวหมายเอาบาตรเหล่านั้น. ก็ท้าวมหาราชทั้งสี่ ได้น้อมถวายบาตรแล้วด้วยแก้วอินทนิล[๑]ก่อน. พระผู้มีพระภาคไม่ทรงรับบาตรเหล่านั้น. ลำดับนั้นจึงน้อมถวายบาตรแล้วด้วยศิลามีพรรณดังถั่วเขียวทั้งสี่บาตรนี้. พระผู้มีพระภาคได้ทรงรับทั้งสี่บาตรเพื่อต้องการจะรักษาความเลื่อมใสของท้าวมหาราชทั้งสี่นั้น ไม่ใช่เพราะความมักมาก. ก็แลครั้งทรงรับแล้ว ได้ทรงอธิษฐานบาตรทั้งสี่ให้เป็นบาตรเดียว. ผลบุญแห่งท้าวเธอทั้งสี่ได้เป็นเช่นเดียวกัน. พระผู้มีพระภาคทรงรับข้าวสัตตุผงและข้าวสัตตุก้อนปรุงน้ำผึ้งด้วยบาตรศิลามีค่ามาก ที่ทรงอธิษฐานให้เป็นบาตรเดียวด้วยประการฉะนี้.

บทว่า **ปจฺจคฺเฆ** คือ มีค่ามาก อธิบายว่า แต่ละบาตรมีค่ามาก.

อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **ปจฺจคฺเฆ** ได้แก่ ใหม่เอี่ยม คือ เพิ่งระบมเสร็จ, ความว่า เกิดในขณะนั้น. เขาชื่อว่ามีวาจาสอง เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า ได้เป็นผู้มีวาจาสอง. อีกอย่างหนึ่ง ความว่าสองพานิชนั้น ถึงความเป็นอุสาสก ด้วยวาจาสอง. สองพานิชนั้นครั้นประกาศความเป็นอุบาสกอย่างนั้นแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า "ทีนี้ ตั้งแต่วันนี้ไป ข้าพระองค์พึงทำการอภิวาทและยืนรับ

๑. มีพรรณเขียวเลื่อมประภัสสร ดังแสดงปีกแมลงทับ ในตำหรับไสยศาสตร์ชื่อว่าแก้วมรกต.

ใครเล่า พระเจ้าข้า ?" พระผู้มีพระภาคทรงลูบพระเศียร. พระเกศาติดพระหัตถ์ ได้ประทานพระเกศาเหล่านั้นแก่เขาทั้งสอง ด้วยตรัสว่า "ท่านจงรักษาผมเหล่านี้ไว้." [๑๔] สองพานิชนั้น ได้พระเกศธาตุราวกะได้อภิเษกด้วยอมตธรรม รื่นเริงยินดีถวายบังคมพระผู้มีพระภาคแล้วหลีกไป.

[พรหมยาจนกถา]

ครั้งนั้นแล พอล่วงเจ็ดวัน พระผู้มีพระภาคทรงออกจากสมาธินั้น เสร็จกิจทั้งปวงมีประการดังกล่าวแล้วนั้นแล ออกจากโคนต้นไม้เกต เสด็จเข้าไปยังต้นอชปาลนิโครธแม้อีก.

สองบทว่า **ปริวิตกฺโก อุทปาทิ** มีความว่า ความรำพึงแห่งใจนี้ ที่พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ทรงประพฤติกันมาเป็นอาจิณเกิดขึ้นแก่พระผู้มีพระภาคผู้พอประทับนั่งที่โคนต้นอชปาลนิโครธนั้นเท่านั้น.

ถามว่า "ก็เพราะเหตุไร ความรำพึงแห่งใจนี้ จึงเกิดขึ้นแก่พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ ?"

ตอบว่า "เพราทรงพิจารณาข้อที่พระธรรมเป็นคุณใหญ่ เป็นคุณเลิศลอย เป็นของหนัก และเพราะเป็นผู้ใคร่จะทรงแสดงตามคำที่พรหมทูลวิงวอน."

จริงอยู่ พระพุทธเจ้าทั้งหลายย่อมทรงทราบว่า เมื่อพระองค์ทรงรำพึงอย่างนั้น พรหมจักมาทูลเชิญแสดงธรรม. ทีนั้น สัตว์ทั้งหลายจักให้เกิดความเคารพในธรรม, เพราะว่า โลกสันนิวาสเคารพ

พรหม. ความรำพึงนี้ เกิดขึ้นเพราะเหตุสองประการนี้ ด้วยประการฉะนี้แล.

บรรดาบทเหล่านั้น หลายบทว่า **อธิคโต โข มยายํ ตัดบทว่า อธิคโต โข เม อยํ** ความว่า ธรรมนี้ อันเราบรรลุแล้วแล.

บทว่า **อาลยรามา** มีความว่า สัตว์ทั้งหลายย่อมพัวพันในกามคุณห้าอย่าง เพราะเหตุนั้น กามคุณห้าเหล่านั้น ท่านจึงเรียกว่า "อาลัย" หมู่สัตว์ย่อมรื่นรมย์ด้วยกามคุณเป็นที่พัวพันเหล่านั้น เหตุนั้น จึงชื่อว่า ผู้รื่นรมย์ด้วยอาลัย. หมู่สัตว์ยินดีแล้วในกามคุณเป็นที่พัวพันทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าผู้ยินดีในอาลัย. หมู่สัตว์เพลินด้วยดีในกามคุณเป็นที่พัวพันทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้เพลินในอาลัย.

บทว่า **ยทิทํ** เป็นนิบาต ความแห่งบทว่า **ยทิทํ** นั้น หมายเอาฐานะ พึงเห็นอย่างนี้ว่า **ยํ อิทํ** หมายเอาปฏิจจสมุปบาท พึงเห็นอย่างนี้ว่า **โอ อยํ.**

บทว่า **อิทปฺปจฺจยตาปฏิจฺจสมุปฺปาโท** มีอรรถวิเคราะห์ว่า ธรรมเหล่านี้ เป็นปัจจัยแห่งธรรมเหล่านี้ ชื่อ **อิทปฺปจฺจยา อิทปฺปจฺจยา** นั่นชื่อว่า **อิทปฺปจฺจยตา**, ธรรมเหล่านี้เป็นปัจจัยแห่งธรรมเหล่านี้นั้น เป็นธรรมอาศัยกันเกิดขึ้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ธรรมเหล่านี้เป็นปัจจัยแห่งธรรมเหล่านี้ เป็นธรรมอาศัยกันเกิดขึ้น.

ข้อว่า **โส มมสฺส กิลมโถ** มีความว่า ขึ้นชื่อว่าเทศนาแก่เหล่าชนผู้ไม่รู้ พึงเป็นความเหน็ดเหนื่อยแก่เรา พึงเป็นความ

ลำบากแก่เรา.

[๑๕] บทว่า **ภควนฺตํ** แปลว่า แก่พระผู้มีพระภาค.

บทว่า **อนจฺฉริยา** ได้แก่ ที่เป็นอัศจรรย์นักหนา[๑].

บทว่า **ปฏิภํสุ** มีความว่า ได้เป็นอารมณ์แห่งญาณกล่าวคือ ปฏิภาณ คือถึงความเป็นคาถาอันพระองค์พึงรำพึง. **ห** อักษรใน บทว่า **หลํ** นี้ สักว่าเป็นนิบาต, ความว่า ไม่ควร.

บทว่า **ปกาสิตุํ** ได้แก่เพื่อแสดง. มีคำอธิบายว่า บัดนี้ไม่ ควรแสดงธรรมที่เราบรรลุได้โดยยากนี้.

บาทคาถาว่า **นายํ ธมฺโม สุสมฺพุทฺโธ** มีความว่า ธรรมนี้ทำ ได้ง่าย ๆ เพื่อจะตรัสรู้หามิได้, อธิบายว่า การที่จะรู้มิใช่ทำได้ง่าย ๆ.

บทว่า **ปฏิโสตคามึ** มีความว่า ให้ถึงนิพพานที่ท่านเรียกว่า ธรรมอันทวนกระแส.

บทว่า **ราครตฺตา** มีความว่า สัตว์ทั้งหลาย ผู้อันเครื่องย้อม คือกาม เครื่องย้อมคือภพ และเครื่องย้อมคือทิฏฐิย้อม (ใจ) แล้ว.

บทว่า น **ทกฺขนฺติ** ได้แก่ย่อมไม่เห็น.

สองบทว่า **ตโมกฺขนฺเธน อาวุฏา** มีความว่า ผู้อันกอง แห่งอวิชชาปกคลุมไว้แล้ว.

บทว่า **อปฺโปสฺสุกฺกตาย** มีความว่า เพื่อความเป็นผู้ไม่ ประสงค์จะแสดง เพราะค่าที่เป็นผู้ปราศจากความขวนขวาย.

๑. แปลเอาความตามนัยฎีกา สารติถทีปนี ภาค ๑ หน้า ๕๓๐ ซึ่งแก้ไว้ว่า อนุอจฺฉริยาติ สวนกาเล อุปรปริ วิมฺหยกราติ อตฺโถ.

บทว่า **ยตฺร หิ นาม** มีความว่า ในโลกชื่อใด.

บทว่า **ภควโต ปุรโต ปาตุรโหสิ** มีความว่า ท้าวสหัมบดีพรหมได้พามหาพรหมทั้งหลาย ในหมื่นจักรวาล มาปรากฏเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาค เพื่อทูลวิงวอน ให้ทรงแสดงธรรม.

บทว่า **อปฺปรชกฺขชาติกา** มีอรรถวิเคราะห์ว่า ธุลี คือ ราคะ โทสะ โมหะ น้อย ในจักษุ มีแล้วด้วยปัญญา เป็นปกติแห่งตน ของสัตว์เหล่านี้ เหตุนั้นสัตว์เหล่านี้ ชื่อผู้มีชาติแห่งสัตว์ผู้มีธุลีน้อยในจักษุ.

บทว่า **ภิวิสฺสนฺติ ธมฺมสฺส** ได้แก่ ธรรมคือ สัจจะ ๔.

บทว่า **อญฺญาตาโร** ได้แก่ ผู้ตรัสรู้.

บทว่า **ปาตุรโหสิ** ได้แก่ มีปรากฏ.

สองบทว่า **สมเลหิ จินฺติโต** มีความว่า อันครูทั้งหกผู้มีมลทินมีราคาเป็นต้น คิดแล้ว.

บทว่า **อปาปุเรตํ** มีความว่า ขอจงเปิดประตูนั้น.

สองบทว่า **อมตสฺส ทฺวารํ** มีความว่า อริยมรรคเป็นประตูแห่งนิพพานซึ่งเป็นธรรมไม่ตาย.

บาทพระคาถาว่า **สุณนฺตุ ธมฺมํ วิมเลนานุพุทฺธํ** มีความว่า สัตว์เหล่านี้จงฟังธรรมคือสัจจะ ๔ ที่พระสัมพุทธเจ้า ซึ่งเป็นผู้ปราศจากมลทินเพราะไม่มีมลทินมีราคาเป็นต้น ตรัสสมควรแล้ว.

บทพระคาถาว่า **เสเล ยถา ปพฺพตมุทฺธนิฏฺฐิโต** [๑๖] มีความว่า เหมือนอย่างว่า บุรุษผู้มีดวงตานั้น ยืนบนยอดภูเขาซึ่ง

ล้วนแล้วด้วยศิลาเป็นเทือกเดียวกัน จะพึงเห็นประชุมชนได้รอบด้าน ฉันใด ; ข้าแต่พระผู้มีพระภาคผู้มีเมธาดี คือผู้มีปัญญาดี ผู้มีพระจักษุรอบคอบด้วยพระสัพพัญญุตญาณ แม้พระองค์เสด็จขึ้นสู่ปราสาท ซึ่งแล้วด้วยธรรม คือ ล้วนด้วยพระปัญญา พระองค์เองปราศจากความโศกแล้ว ขอจงทรงแลดู คือทรงพิจารณาประชุมชนผู้คับคั่งด้วยความโศก ถูกความเกิดและความแก่ครอบงำแล้ว ฉันนั้นเถิด. ท้าวสหัมบดีพรหมเมื่อจะทรงวิงวอนให้พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปเพื่อทรงแสดงธรรม จึงทูลว่า "ขอจงเสด็จลุกขึ้นเถิด."

พึงทราบวินิจฉัยในบทว่า **วีร** เป็นต้น ดังนี้ พระผู้มีพระภาคมีพระนามว่า วีระ เพระทรงมีความเพียร, ทรงพระนามว่า วิชิตสงคราม เพราะทรงชนะเทวบุตรมาร มัจจุมาร กิเลสมาร และอภิสังขารมาร, ทรงพระนามว่า สัตถวาหะ เพราะทรงสามารถช่วยหมู่สัตว์ให้พ้นจากกันดารมีชาติกันดารเป็นต้น, ทรงพระนามว่า ผู้ไม่มีหนี้ เพราะไม่มีหน้า คือ กามฉันท์.

บทว่า **อชฺเฌสนํ** ได้แก่ คำวิงวอน.

บทว่า **พุทฺธจกฺขุนา** คือ ด้วยอินทริยปโรปริยัติญาณ และอาสยานุสยญาณ. จริงอยู่ คำว่า "พุทธจักษุ" เป็นชื่อแห่งพระญาณ ๒ อย่างนี้.

บทว่า **อปฺปรชกฺเข** เป็นต้น มีความว่า ธุลีมีราคะเป็นต้นในปัญญาจักษุของสัตว์เหล่าใดมีน้อย สัตว์เหล่านั้น ชื่อผู้มีธุลีในจักษุ

น้อย; ของสัตว์เหล่าในมีมาก สัตว์เหล่านั้น ชื่อผู้มทีธุลีในจักษุมาก. อินทรีย์มีศรัทธาเป็นต้น ของสัตว์เหล่าใดกล้า สัตว์เหล่านั้น ชื่อผู้มีอินทรีย์กล้า, ขอสัตว์เหล่าใดอ่อน สัตว์เหล่านั้น ชื่อผู้มีอินทรีย์อ่อน. อาการมีศรัทธาเป็นต้น ของสัตว์เหล่าใดดี สัตว์เหล่านั้น ชื่อผู้มีอาการดี; ของสัตว์เหล่าใดไม่ดี สัตว์เหล่านั้น ชื่อผู้มีอาการชั่ว. สัตว์เหล่าใด กำหนดเหตุที่ท่านกล่าวได้ คือเป็นผู้มีสามารถจะให้รู้ได้โดยง่าย สัตว์เหล่านั้น ชื่อผู้ที่จะพึงสอนให้รู้ได้โดยง่าย. สัตว์เหล่าใดไม่เป็นอย่างนั้น สัตว์เหล่านั้น ชื่อผู้ที่จะพึงสอนให้รู้โดยยาก. สัตว์เหล่าใดเห็นปรโลกและโทษโดยความเป็นภัย สัตว์เหล่านั้น ชื่อผู้มีปกติเห็นปรโลกและโทษโดยความเป็นภัย.

บทว่า **อุปฺปลินิยํ** ได้แก่ ในกออุบล. แม้ในบทนอกจากนี้ ก็นัยนี้เหมือนกัน.

บทว่า **อนฺโตนิมุคฺคโปสินี** ได้แก่ ดอกบัวที่ยังจมอยู่ภายในน้ำ อันน้ำเลี้ยงไว้.

บทว่า **สโมทกฏฺธิตานิ** ได้แก่ ดอกบัวที่ตั้งอยู่เสมอน้ำ.

หลายบทว่า **อุทกํ อจฺจุคฺคมฺม ติฏฺธนฺติ** ได้แก่ ตั้งอยู่พ้นน้ำ.

[๑๗] บทว่า **อปารุตา** ได้แก่ เปิดแล้ว.

สองบทว่า **อมตสฺส ทฺวารา** ได้แก่ อริยมรรค. จริงอยู่ อริยมรรคนั้น เป็นประตูแห่งพระนิพพาน กล่าวคือ อมตธรรม.

สองบทว่า **ปมุญฺจนฺตุ สทฺธํ** มีความว่า ชนทั้งปวงจงปล่อย คือ จงสละความเชื่อของตน. ในสองบทข้างท้าย มีเนื้อความดังนี้

นี่เอง: เพราะว่าเราเป็นผู้มีความว่าจะต้องลำบากกายวาจา จึง
ไม่ได้แสดงธรรมที่อุดมประณีตนี้ แม้ที่เป็นไปดีแคล่วคล่องสำหรับตน
ในหมู่มนุษย์ คือ ในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย.

[อุโภตาปสาทิกถา]

บทว่า **ปณฺฑิโต** ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยคุณเครื่องเป็นบัณฑิต.

บทว่า **พฺยตฺโต** ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยคุณเครื่องเป็นผู้ฉลาด.

บทว่า **เมธาวี** ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยปัญญาอันเกิดขึ้นฉับพลัน[๑].

บทว่า **อปฺปรชกฺขชาติโก** มีความว่า จัดว่าเป็นผู้มีชาติแห่ง
คนไม่มีกิเลส คือ เป็นคนหมดจด เพราะข่มกิเลสไว้ด้วยสมาบัติ.

บทว่า **อาชานิสฺสติ** ได้แก่ จักกำหนดได้ คือ จักแทงตลอด.

หลายบทว่า ***ภควโตปิ* โข ญาณํ อุทปาทิ** มีความว่า
พระสัพพัญญุตญาณได้เกิดขึ้นว่า "อาฬารดาบส กาลามโคตรนั้น ทำ
กาลกิริยาแล้วไปเกิดในอากิญจัญญายตนภพ ในเวลา ๗ วัน ตั้งแต่
วันนี้ไป."

บทว่า **มหาชานิโย** มีอรรถวิเคราะห์ว่า ความเสื่อมใหญ่ชื่อว่า
มีแก่เธอ เพราะเป็นผู้เสื่อมเสียจากมรรคผลที่จะพึงบรรลุ ในภายในเจ็ด
วัน เพราะฉะนั้น เธอจึงชื่อผู้มีความเสื่อมใหญ่. อนึ่งชื่อผู้มีความ
เสื่อมใหญ่ เพราเกิดในอักขณะ[๒].

๑. ฐานศัพท์ลงในอรรถว่า ขณ คือ พลัน, ทันทีทันใด เช่นในคำว่า ฐานโส อุปฺปชฺชติ.
อนึ่ง คำนี้ก็มีคำไขไว้ในแก้อรรถ บทว่า วีมํสาย หน้า ๘๕ ข้างหน้า.
๒. สมัยมิใช่คราวมีพระพุทธเจ้า.

บทว่า **อภิโทสกาลกโต** มีความว่า ได้ทำกาลกิริยาเสียเมื่อวันวาน. พระผู้มีพระภาคได้ทรงเห็นว่า "แม้อทุกดาบสนั้น ก็เกิดแล้วในเนวสัญญานาสัญญายตนภพ."

บทว่า **พหูปการา** คือ ผู้มีอุปการะมาก.

บทว่า **ปธานปหิตตฺตํ** มีความว่า ผู้ยอมตัวเพื่อประโยชน์แก่ความเพียร.

บทว่า **อุปฏฺฐหึสุ** มีความว่า ได้บำรุงด้วยวัตรมีในน้ำบ้วนปากเป็นต้น.

หลายบทว่า **อนฺตรา จ โพธึ อนฺตรา จ คยํ** มีความว่า อาชีวกชื่อ อุปกะ ได้พบพระผู้มีพระภาคที่ระหว่างโพธิมัณฑ์กับแม้น้ำคยาต่อกัน.

บทว่า **อทฺธานมคฺคปฏิปนฺนํ** มีความว่า เสด็จดำเนินทางไกล.

บทว่า **สพฺพาภิภู** มีความว่า เราครอบงำไตรภูมิกธรรมทั้งปวง.

บทว่า **สพฺพวิทู** มีความว่า ได้รู้ คือได้เข้าใจธรรมที่มี ๔ ภูมิทั้งหมด.

บาทพระคาถาว่า **สพฺเพสุ ธมฺเมสุ อนูปลิตฺโต** ความว่า อันเครื่องฉาบทาคือกิเลส ฉาบทาไม่ได้ในไตรภูมิกธรรมทั้งปวง.

[๑๘] บทว่า **สพฺพญฺชโห** ความว่า ตัดไตรภูมิกธรรมทั้งปวงได้ขาด.

บทว่า **ตณฺหกฺขเย วิมุตฺโต** ความว่า เป็นผู้พ้นวิเศษ เพราะธรรมเป็นที่สิ้นตัณหาคือนิพพาน ด้วยอำนาจทำให้เป็นอารมณ์.

บทว่า **สยํ อภิญฺญาย** ได้แก่ เรารู้ธรรมมี ๔ ภูมิทั้งหมดด้วย

ตนเอง.

บทว่า **กมุทฺทิเสยฺยํ** ความว่า จะพึงอ้างเอาใคร คือคนอื่นว่า ผู้นี้เป็นอาจารย์เราเล่า.

หลายบทว่า **น เม อาจริโย อตฺถิ** มีความว่า ขึ้นชื่อว่าอาจรย์ในโลกุตตรธรรมของเราย่อมไม่มี.

หลายบทว่า **นตฺถิ เม ปฏิปุคฺคโล** มีความว่า ขึ้นชื่อว่าบุคคลผู้เปรียบปานกับเราย่อมไม่มี.

บทว่า **สีติภูโต** มีความว่า จัดว่าเป็นผู้มีความเย็นใจ เพราะดับไฟคือกิเลสเสียทั้งหมด.

บทว่า **นิพฺพุโต** มีความว่า จัดว่าเป็นผู้ดับแล้ว เพราะกิเลสทั้งหลายนั่นเองดับไป.

สองบทว่า **กาสีนํ ปุรํ** ได้แก่ เมืองหลวงในแคว้นของชาวกาสี.

บาทคาถาว่า **อหญฺฉึ อมตทุนฺทภึ** มีความว่า เราจะไปด้วยคิดว่า "จักตีกลองอมฤตเพื่อได้ดวงตาเห็นธรรม."

สองบทว่า **อรหสิ อนนฺตชิโน** มีความว่า ท่านสมควรเป็นผู้ชนะไม่มีที่สุดจริง.

บทว่า **หุเวยฺยาวุโส** มีความว่า ผู้มีอายุ พึงเป็นได้ถึงอย่างนั้นเทียวนะ[๑].

สองบทว่า **สีสํ โอกมฺเปตฺวา** ได้แก่ สั่นศีรษะ.

๑. ในปฐมสมโพธิว่า ดูก่อนอาวุโส นามว่า อนันตชิโน พึงเป็นชื่อได้.

บทว่า **สณฺธเปสุํ** คือ ได้ทำกติกา.

บทว่า **พาหุลฺลิโก** ได้แก่ ผู้ปฏิบัติเพื่อประโยชน์แก่ความเป็นผู้มีจีวรมากเป็นต้น.

บทว่า **ปธานวิพฺภนฺโต** ได้แก่ เป็นผู้คลายเสียแล้ว คือตกเสียแล้ว เสื่อมเสียแล้ว จากความเพียร.

สองบทว่า **อาวตฺโต พาหุลฺลาย** ได้แก่ ผู้เวียนมาเพื่อประโยชน์แก่ความเป็นผู้มักมากด้วยปัจจัยมีจีวรเป็นต้น.

หลายบทว่า **โอทหถ ภิกฺขเว โสตํ** มีความว่า ภิกษุทั้งหลายท่านจงเงี่ยโสต คือจงทำโสตินทรีย์ให้บ่ายหน้า เพื่อฟังธรรม.

ด้วยสองบทว่า **อมตมธิคตํ** พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า พระนิพพานเป็นธรรมไม่ตาย เราได้บรรลุแล้ว.

บทว่า **จริยาย** คือด้วยความประพฤติที่ทำได้ยาก.

บทว่า **ปฏิปทาย** ได้แก่ ด้วยข้อปฏิบัติที่ทำได้ยากง

หลายบทว่า **อภิชานาถ เม โน** มีความว่า ท่านทั้งหลายจำได้อยู่ คือเล็งเห็นอยู่หรือ (ซึ่งภาษิตเห็นปานนี้) ของเรา.

บทว่า **เอวรูปํ ภาสิตเมตํ** ได้แก่ ความเผยกล่าวเห็นปานนี้.

ข้อว่า **อสกฺขิ โข ภควา ปญฺจวคฺคิย ภิกฺขู สญฺญาเปตุํ** มีความว่า พระผู้มีพระภาคได้ทรงอาจให้ภิกษุเบญจวัคคีย์ทราบว่า พระองค์ได้เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว.

บทว่า **จกฺขุกรณี** [๑๘] พระผู้มีพระภาคตรัสหมายเอาดวงตา คือ ปัญญา. ต่อจากนี้ไปทุกบท ว่าโดยใจความเฉพาะบทแล้ว

เป็นคำตื้น ๆ ทั้งนั้น ว่าโดยต่างแห่งอธิบายอนุสนธิและคำประกอบ พึงทราบตามนัยที่กล่าวแล้วในอรรถกถาแห่งมัชฌิมนิกาย ชื่อปปัญจสูทนี[๑] เถิด. และตั้งแต่นี้ไป เมื่อข้าพเจ้าจะคอยรักษาน้ำใจของมหาชน ผู้ขยาดต่อความพิสดารเกินไป จำต้องไม่พรรณนาสุตตันตกถา จักพรรณนาแต่วินัยกถาเท่านั้น.

ข้อว่า **สา ว ตสฺส อายสฺมโต อุปสมฺปทา อโหสิ** มีความว่า ในวันเพ็ญเดือนแปด เมื่อพระผู้มีอายุโกณฑัญญะกับเทวดาสิบแปดโกฏิ ตั้งอยู่ในโสดาปัตติผลแล้ว พระวาจานั้นแล ซึ่งสำเร็จด้วยพระพุทธพจน์ของพระผู้มีพระภาคว่า "ท่านจงเป็นภิกษุมาเถิด" ดังนี้ ได้เป็นเอหิภิกขุอุปสัมปทาของพระผู้มีอายุนั้น.

ในคำว่า **อถ โข อายสฺมโต จ วปฺปสฺส** เป็นต้น มีวินิจฉัยว่า ในวันแรมค่ำหนึ่ง ดวงตาเห็นธรรมได้เกิดขึ้นแก่พระวัปปเถระ ในวันแรม ๒ ค่ำ ได้เกิดขึ้นแก่พระภัททิยเถระ ในวันแรม ๓ ค่ำ ได้เกิดแก่พระมหานามเถระ ในวันแรม ๔ ค่ำ ได้เกิดขึ้นแก่พระอัสสชิเถระ. ก็แลเพื่อชำระมลทินซึ่งเกิดขึ้นในกัมมัฏฐานของภิกษุเหล่านี้ พระผู้มีพระภาคได้เสด็จอยู่ภายในวิหารเท่านั้น. เมื่อมลทินแห่งกัมมัฏฐานเกิดขึ้นทีไร ก็ได้เสด็จลงมาทางอากาศแล้วทรงชำระเสีย. ก็แลในวันแรม ๕ ค่ำ แห่งปักษ์พระองค์ให้เธอทั้งหมดประชุมพร้อมกัน แล้วตรัสสอนด้วยอนัตตสูตร[๒]. เพราะเหตุนั้น พระธรรมสังคาหกาจารย์ จึงกล่าวคำว่า **อถโข ภควา ปญฺจวคฺคิเย** เป็นต้น.

๑. ป. สู. ๑๔๔, ๒. อนัตตลักขณสูตร มหาวคฺค. ปฐม. ๒๔.

ข้อว่า **เตน โข ปน สมเยน ฉ โลเก อรหนฺโต โหนฺติ** มีความว่า ในวันแรม ๕ ค่ำ มนุษย์ ๖ คน เป็นพระอรหันต์ในโลก.

[ยสวัตถุ]

บทว่า **ปุพฺพานุปุพฺพกานํ** มีความว่า เก่าแก่เป็นลำดับด้วยอำนาจความสืบสายกัน.

ข้อว่า **เตน โข ปน สมเยน เอกสฏฺฐี โลเก อรหนฺโต โหนฺติ** มีความว่า ภายในพรรษาเท่านั้น มีมนุษย์เป็นพระอรหันต์ ๖๑ องค์ คือ พวกก่อน ๖ องค์ และพวกนี้อีก ๕๕ องค์. บรรดามนุษย์เหล่านั้น ยสกุลบุตรเป็นต้น [๒๐] มีบุรพประโยคดังต่อไปนี้ :-

ดังได้ยินมา ในอดีตกาล สหาย ๕๕ คน จะทำบุญร่วมพวกกัน จึงเที่ยวช่วยกันจัดการศพคนอนาถา. วันหนึ่งพวกเขาพบหญิงมีครรภ์ทำกาลกิริยา คิดว่า "จักเผา" จึงนำไปยังป่าช้า. ในพวกเขา เว้นไว้ที่ป่าช้า ๕ คน สั่งว่า "จงช่วยกันเผา" ส่วนที่เหลือพากันเข้าบ้าน. พ่อยศผู้ทรามวัย แทงและพลิกศพนั้นให้ไหม้อยู่ ก็ได้อสุภสัญญา. เขาได้แสดงแก่อีก ๔ คนด้วยว่า ผู้เจริญจงเห็นของไม่สะอาด น่าเกลียดนี่. อีก ๔ คนนั้นก็ได้อสุภสัญญาในศพนั้นบ้าง. เขาทั้ง ๕ พากันไปบ้านแล้วบอกแก่สหายที่เหลือ. ฝ่ายพ่อยสผู้ทรามวัยไปบ้านแล้วได้บอกแก่มารดาบิดาและภรรยา. ชนเหล่านั้นทั้งหมดได้เจริญอสุภสัญญาบ้าง. บุรพประโยคของชนเหล่านี้เท่านี้. เพราะเหตุ

นั้นความสำคัญในเหล่าชนฟ้อนว่า เป็นป่าช้านั่นแล จึงได้เกิดขึ้นแก่พระยสผู้มีอายุ. และด้วยอุปนิสัยสมบัตินั้น ความบรรลุธรรมพิเศษได้เกิดแก่ทุกคนแล.

ข้อว่า **อถโข ภความ ภิกฺขู อามนฺเตสิ** มีความว่า พระผู้มีพระภาคเสด็จอยู่ที่กรุงพาราณสีจนถึงเพ็ญเดือนกัตติกาหลัง วันหนึ่งตรัสเรียกภิกษุ ๖๐ รูป ซึ่งเป็นพระขีณาสพเหล่านั้น. บ่วง คือความโลภในอารมณ์ทั้งหลายที่เป็นทิพย์ จัดเป็นของทิพย์. บ่วง คือ ความโลภ ในอารมณ์ทั้งหลายซึ่งเป็นของมนุษย์ จัดเป็นของมนุษย์.

หลายบทว่า **มา เอเกน เทฺว** มีความว่า ท่านทั้งหลายอย่าได้ไปรวมกัน ๒ รูปโดยทางเดียวกัน.

บทว่า **อสฺสวนตา** มีความว่า เพราะเหตุที่ไม่ได้ฟัง.

บทว่า **ปริหายนฺติ** มีความว่า เมื่อไม่ได้บรรลุธรรมพิเศษที่ยังไม่ได้บรรลุ ชื่อว่าย่อมเสื่อมจากความบรรลุธรรมพิเศษ.

บทว่า **อนฺตก** ได้แก่ดูก่อนมารผู้เลยทราม คือเป็นสัตว์ต่ำช้า. พระผู้มีพระภาคทรงหมายเอาบ่วง คือ ราคะ ตรัสว่า เที่ยวไปในอากาศ. จริงอยู่ พระองค์ทรงทราบบ่วง คือ ราคะนั้น จึงตรัสว่าเที่ยวไปในอากาศ.

บรรพชาวินิจฉัย

สองบทว่า **นานาทิสา นานาชนปทา** มีความ จากทิศ

ต่าง ๆ และจากชนบท[๑]ต่าง ๆ. [๒๑]

คำว่า **อนุชานิมิ ภิกฺขเว ตุมฺเหวทานิ ตาสุ ตาสุ ทิสาสุ เตสุ เตสุ ชนปเทสุ ปพฺพาเชถาติ** เป็นต้น มีวินิจฉัยว่า เมื่อจะให้กุลบุตรผู้เพ่งบรรพชาบวช พึงเว้นบุคคลที่ทรงห้ามไว้ เริ่มต้นว่า "ภิกษุทั้งหลาย คนที่ถูกอาพาธ ๕ อย่างเบียดเบียนแล้ว อันท่านทั้งหลายไม่ควรให้บวช" ดังนี้ จนถึงอย่างนี้ว่า "คนตาบอดหรือใบ้หรือหนวก อันท่านทั้งหลายไม่ควรให้บวช" ดังนี้ ข้างหน้าพึงให้บุคคลเว้นจากบรรพชาโทษบวช. บุคคลแม้นั้น อันมารดาบิดาอนุญาตแล้วเท่านั้น ; ลักษณะแห่งการอนุญาตซึ่งบุคคลผู้สมควรนั้นข้าพเจ้าพรรณนาในสูตรนี้ว่า "ภิกษุทั้งหลาย บุตรที่มารดาบิดาไม่อนุญาต อันท่านทั้งหลายไม่ควรให้บวช ภิกษุใดพึงให้บวช ภิกษุนั้นต้องทุกกฏ." ก็แลเมื่อจะให้บวชกุลบุตรผู้เว้นจากบรรพชาโทษซึ่งมารดาบิดาอนุญาตแล้วอย่างนั้น ถ้าว่ากุลบุตรผู้เว้นจากบรรพชาโทษซึ่งมารดาบิดาอนุญาตแล้วอย่างนั้น ถ้าว่ากุลบุตรนั้น ยังไม่ได้ปลงผม. และภิกษุแม้เหล่าอื่นมีอยู่ในสีมาเดียวกัน. พึงบอกภัณฑุกรรม[๒]เพื่อประโยชน์แก่การปลงผม, อาการบอกภัณฑุกรรมนั้น ข้าพเจ้าจักพรรณนาในสูตรนี้ว่า "ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ภิกษุบอกเล่ากะสงฆ์ เพื่อทำภัณฑุกรรม." ถ้ามีโอกาส, พึงให้บวชเอง. ถ้าต้องขวนขวายด้วยกิจการมีอุทเทสและปริปุจฉาเป็นต้น, ไม่ได้โอกาส, พึงสั่งภิกษุหนุ่มรูปหนึ่งว่า "คุณจงให้กุลบุตรนี้บวช." ถ้าภิกษุหนุ่มซึ่งอุปัชฌาย์ไม่ได้สั่งเลย แต่เธอให้บวชแทนอุปัชฌาย์ การทำอย่าง

๑. คำว่า ชนบท หมายความว่าประเทศหรือราชอาณาจักร. ๒. พิธีโกนผม.

นั้นสมควร. ถ้าภิกษุหนุ่มไม่มี, อุปัชฌาย์พึงบอกสามเณรก็ได้ว่า "เธอจงนำผู้นี้ไปยังขัณฑสีมาให้ปลงผม ให้นุ่งห่มผ้ากาสายะเสร็จแล้วจึงมา." ส่วนสรณะอุปัชฌาย์พึงให้เอง. กุลบุตรนั้น เป็นอันภิกษุนั้นเองให้บวชแล้วด้วยประการฉะนี้. จริงอยู่ คนอื่นจากภิกษุไม่ได้เพื่อให้บุรุษบวช. คนอื่นจากภิกษุณีไม่ได้เพื่อให้มาตุคามบวชเหมือนกัน. ส่วนสามเณรหรือสามเณรี ได้เพื่อจะให้ผ้ากาสายะตามคำสั่ง. [๒๒] การปลงผมผู้ใดผู้หนึ่งทำแล้ว ก็เป็นอันทำแล้วด้วยดี. ก็ถ้าว่า กุลบุตรเป็นผู้มีรูปสมควร มีกุศลกรรมเป็นเหตุมีชื่อเสียง มียศ อุปัชฌาย์แม้ทำโอกาสแล้ว ก็ควรให้บวชเองแท้. ทั้งไม่ควรปล่อยไปว่า "จงถือเอาดินเหนียวกำมือหนึ่ง อาบแล้วชุบผมแล้ว จงมา." เพราะว่า อุตสาหะของผู้ที่ใคร่จะบวช เป็นของรุนแรงก่อน, แต่ภายหลังได้เห็นผ้ากาสายะและมีดโกนผมเข้า จะตกใจ, จงหนีไปเสียจากที่นั่นก็ได้. เพราเหตุนั้นอุปัชฌาย์เอานั่นแลควรนำไปยังท่าสำหรับอาบ ถ้ากุลบุตรนั้นไม่เป็นเด็กนัก พึงบอกว่า 'จงอาบเสีย' ส่วนผมของเขา พึงถือเอาดินเหนียวสะให้เองทีเดียว. ฝ่ายกุลบุตรที่ยังเป็นเด็กย่อม อุปัชฌาย์พึงลงน้ำ ขัดสีด้วยโคมัยและดินเหนียวอาบให้เอง[๑]. ถ้าว่า เขาเป็นหิดด้านหรือฝีอยู่บ้าง[๒] มารดาไม่เกลียดบุตรฉันใด อุปัชฌาย์ ไม่พึงเกลียดฉันนั้นทีเดียว พึงให้อาบขัดสีตั้งแต่มือและเท้าจนถึงศีรษะเป็นอันดี.

ถามว่า "เพราะเหตุไร ?"

๑. เป็นลัทธินิยมของคนบางพวก. ๒. นี้เป็นโรคที่ต้องห้าม นับเป็นอุปสมบทโทษ.

ตอบว่า "เพราะว่า ด้วยอุปการะเพียงเท่านี้ กุลบุตรทั้งหลาย จะเป็นผู้มีความรักแรงกล้ามีความเคารพมากในอาจารย์และอุปัชฌาย์ และในพระศาสนา จะเป็นผู้ไม่หวนกลับเป็นธรรมดา, จะบรรเทาความเบื่อหน่ายที่เกิดขึ้นเสีย อยู่ไปจนเป็นพระเถระ จะเป็นผู้กตัญญู-กตเวที." แลในเวลาที่ให้อาบน้ำหรือในเวลาปลงผมและหนวด ด้วยอาการอย่างนั้น อุปัชฌาย์ไม่ควรพูดกะเขาว่า "เธอเป็นคนมีชื่อเสียง มียศ บัดนี้ พวกฉันได้อาศัยเธอแล้ว จักไม่ลำบากด้วยปัจจัย." ถ้อยคำที่ไม่ใช่คำชักนำอย่างอื่น ก็ไม่ควรพูดเหมือนกัน. ที่ถูกควรพูดแก่เขาว่า "ผู้มีอายุ เธอจงใคร่ครวญดูให้ดี จงคุมสติ" แล้วพึงสอนตจปัญจกกัมมัฏฐาน[๑]ให้, และเมื่อบอก พึงชี้แจงให้ชัดเจนถึงข้อที่ส่วนทั้ง ๕ นั้น เป็นของไม่สะอาด น่าเกลียด ปฏิกูล ด้วยอำนาจสีสัณฐานกลิ่นที่อาศัยและโอกาส [๒๓] หรือข้อที่ส่วนทั้ง ๕ นั้น ไม่ใช่ผู้เป็นอยู่ ไม่ใช่สัตว์. ก็ถ้าในกาลก่อน เขาเป็นผู้เคยพิจารณาสังขาร เจริญภาวนามา เป็นเหมือนฝีที่แก่เต็มที่คอยรอการบ่งด้วยหนาม และเป็นเหมือนดอกปทุมที่แก่ คอยรอพระอาทิตย์ขึ้น, ทีนั้น เมื่อการพิจารณากัมมัฏฐาน สักว่าเขาปรารภแล้ว ญาณที่จะบดกิเลสเพียงดังภูเขาให้แหลกไปนั่นแล ย่อมเป็นไป ราวกะอาวุธของพระอินทร์แล่งภูเขาให้แหลกละเอียดไปฉะนั้น. เขาย่อมบรรลุพระอรหัตในเวลาปลงผมเสร็จทีเดียว. จริงอยู่ แต่แรกทีเดียว กุล-บุตรเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ได้สำเร็จพระอรหัต ในขณะปลงผมเสร็จ

๑. ผม, ขน, เล็บ, ฟัน, หนัง.

ฺกุลบุตรเหล่านั้นทั้งหมด ได้การฟังเห็นปานนี้ อาศัยนัยซึ่งอาจารย์ผู้เป็นกับยาณมิตรให้ จึงได้สำเร็จ, ไม่ได้อาศัยแล้วหาสำเร็จไม่, เพราะเหตุนั้น อุปัชฌาย์จึงควรกล่าวถ้อยคำเช่นนั้นแก่เขา, อนึ่ง เมื่อปลงผมเสร็จแล้ว ควรใช้ขมิ้นผงหรือกระแจะทาศีรษะและร่างกายกำจัดกลิ่นคฤหัสถ์เสียแล้ว พึงให้รับผ้ากาสายะ ๓ ครั้ง หรือ ๒ ครั้ง หรือครั้งเดียวก็ได้. แม้ถ้าอาจารย์หรืออุปัชฌาย์ จะไม่มอบให้ในมือของเขา จะนุ่งห่มให้เอาทีเดียว ข้อนั้นก็สมควร แม้ถ้าว่าจะสั่งคนอื่นเป็นภิกษุหนุ่มก็ตาม สามเณรก็ตาม อุบาสกก็ตาม ว่า "ผู้มีอายุ ท่านจงถือเอาผ้ากาสายะเหล่านี้ นุ่งห่มให้ผู้นี้," หรือจะสั่งกุลบุตรนั้นแหละว่า "เธอจงถือเอาผ้ากาสายะเหล่านี้ ไปนุ่งห่ม ควรทุกอย่าง." จริงอยู่ ผ้ากาสายะนั้นทั้งหมดเป็นอันภิกษุนั้นเทียวให้แล้ว. แต่เขานุ่งหรือห่ม ผ้านุ่งหรือผ้าห่มอันใด โดยไม่ได้สั่ง, พึงเปลื้องผ้านุ่งหรือผ้าห่มนั้นเสียแล้วให้ใหม่. เพราะผ้ากาสายะที่ภิกษุให้ด้วยมือของตนหรือด้วยสั่งเท่านั้น จึงควร, ที่ภิกษุไม่ได้ให้ไม่ควร, แม้ว่า ผ้ากาสายะนั้น จะเป็นของเขาเอง ก็ต้องเป็นเช่นนั้น. และจะต้องกล่าวอะไรในผ้ากาสายะที่มีอุปัชฌาย์เป็นมูลเล่า. นี้เป็นวินิจฉัยในข้อว่า "พึงให้ปลงผมและหนวดก่อนแล้ว ให้นุ่งห่มผ้ากาสายะ ให้ทำอุตตราสงค์เฉวียงบ่า" นี้.

[๒๔] ข้อว่า พึงให้ไหว้เท้าภิกษุทั้งหลายเป็นต้น มีความว่า ภิกษุเหล่าใด ประชุมกันในที่นั้น พึงให้ไหว้เท้าภิกษุเหล่านั้นแล้ว ลำดับนั้น พึงให้นั่งกระโหย่งประคองอัญชลีแล้วบอกว่า เอวํ วเทหิ

คือพึงสั่งว่า **ยมหํ วทามิ ตํ วเทหิ** เพื่อรับสรณะ. ลำดับนั้น อุปัชฌาย์หรืออาจารย์พึงให้สรณะแก่เขา โดยนัยเป็นต้นว่า **พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ** ดังนี้. พึงให้ตามลำดับที่กล่าวแล้วอย่างไรเทียว ไม่พึงให้สับลำดับ. ถ้าสับลำดับเสีย บทหนึ่งก็ดี อักษรหนึ่งก็ดี, หรือให้ **พุทฺธํ สรณํ** เท่านั้น ถ้วน ๓ ครั้งแล้ว ภายหลังจึงให้สรณะนอกนี้อย่างละ ๓ ครั้ง, สรณะไม่จัดว่าได้ให้. ก็แลอุปสัมปทาที่พระผู้มีพระภาคทรงห้ามสรณะคมนูปสัมปทานี้เสียแล้ว ทรงอนุญาตไว้ บริสุทธิ์ฝ่ายเดียวก็ควร. ส่วนสามเณรบรรพชาบริสุทธิ์ทั้ง ๒ ฝ่ายจึงควร. บริสุทธิ์ฝ่ายเดียวไม่ควร; เพราะเหตุนั้น ในอุปสัมปทา ถ้าอาจารย์ทำกรรมเว้นญัตติโทษ และกรรมวาจาโทษแล้ว กรรมเป็นอันทำถูกต้อง. ส่วนในบรรพชา ทั้งอาจารย์ทั้งอันเตวาสิก ต้องว่าสรณะ ๓ เหล่านี้ ไม่ให้เสียความพร้อมมูลแห่งฐานกรณ์ของพยัญชนะทั้งหลาย มี **พุ** อักษรและ **ธ** อักษรเป็นต้น. ถ้าอาจารย์อาจว่าได้ แต่อันเตวาสิกไม่อาจ, หรืออันเตวาสิกอาจแต่อาจารย์ไม่อาจ. หรือทั้ง ๒ ฝ่ายไม่อาจ, ไม่ควร. แต่ถ้าทั้งสองฝ่ายอาจ ข้อนั้นจึงควร. ก็แลเมื่อให้สรณะเหล่านี้ พึงให้ว่าบทที่มีนิคหิตเป็นที่สุด ให้ติดเนื่องเป็นอันเดียวกันอย่างนี้ว่า **พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ,** หรือพึงให้ว่าบทที่มี **ม** อักษรเป็นที่สุด ให้ขาดระยะกันอย่างนี้ว่า **พุทฺธมฺ สรณมฺ คจฺฉามิ**[๑] ในอันธกัฏฐกถา [๒๕] ท่านแก้ว่า "อันตวาสิกพึงประกาศชื่อรับสรณะอย่างนี้ว่า

๑. เป็นสำเนียงว่าอย่างสันสกฤต บัดนี้เราไม่ใช้แล้ว.

อหํ ภนฺเต พุทฺธรกฺขิโต ยาวชีวํ พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ ดังนี้. คำนั้นไม่มีแม้ในอรรถกถาเดียว ทั้งในพระบาลีก็ไม่กล่าวไว้. เป็นแต่เพียงความชอบใจของพระอาจารย์เหล่านั้น, เพราะฉะนั้น ไม่ควรถือเอา. แท้จริง เมื่อไม่ว่าอย่างนั้น สรณะจะกำเริบก็หามิได้.

ข้อว่า **อนุชานามิ ภิกฺขเว อิเมหิ ตีติ สรณคมเนหิ ปพฺพชฺชํ อุปสมฺปทํ** มีความว่า เราอนุญาตบรรพชาและอุปสมบทด้วยไตร-สรณคมน์เหล่านี้ ซึ่งว่าหมดจดทั้ง ๒ ฝ่าย ครบ ๓ ครั้ง อย่างนี้ว่า **พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ** เป็นต้น. ในบรรพชาและอุปสมบททั้ง ๒ นั้น อุปสมบท พระผู้มีพระภาคทรงห้ามเสียข้างหน้าแล้ว เพราะฉะนั้น บัดนี้ อุปสมบทนั้น จึงไม่ขึ้นด้วยมาตรว่าสรณะเท่านั้น. ส่วนบรรพชาทรงอนุญาตเฉพาะไว้ข้างหน้าว่า "ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตสามเณรบรรพชาด้วยไตรสรณคมน์เหล่านี้" เพราะฉะนั้น ถึงในบัดนี้ บรรพชานั้น ย่อมขึ้นด้วยมาตรว่าสรณะเท่านั้น. จริงอยู่ กุลบุตรเป็นอันตั้งอยู่ในภูมิแห่งสามเณรด้วยอาการเพียงเท่านี้. และถ้าสามเณรนั้นเป็นผู้มีปัญญา มีชาติแห่งคนฉลาด, ลำดับนั้น พึงแสดงสิกขาบททั้งหลายแก่เธอในที่นั้นทีเดียว. แสดงอย่างไร ? แสดงเหมือนที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแล้ว. จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสไว้ดังนี้ว่า "ภิกษุทั้งหลายเราอนุญาตสิกขาบท ๑๐ แก่สามเณรทั้งหลาย และอนุญาตเพื่อให้สามเณรศึกษาในสิกขาบท ๑๐ เหล่านั้น คือ :-

เว้นจากทำสัตว์มีชีวิตให้ตกล่วงไป ๑.

เว้นจากถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ให้ ๑.

เว้นจากกรรมมิใช่พรหมจรรย์ ๑.

เว้นจากพูดเท็จ ๑.

เว้นจากดื่มน้ำเมา คือ สุราและเมรัย อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท ๑.

เว้นจากบริโภคอาการผิดเวลา ๑.

เว้นจากฟ้อนขับประโคมและดูการเล่น ๑.

เว้นจากการทัดทาระเบียบดอกไม้ของหอมและเครื่องทาอันเป็นฐานแต่งตัว ๑.

เว้นจากนอนบนที่นอนสูงที่นอนใหญ่ ๑.

เว้นจากรับทองและเงิน[๑] ๑.

ส่วนในอันธกอรรถกถา พระอรรถกถาจารย์ กล่าวแม้ซึ่งการให้สิกขาบทเหมือนการให้สรณะอย่างนี้ว่า **อหํ ภนฺเต อิตฺถนฺนาโม ยาวชีวํ ปาณาติปาตา เวรมณี สิกฺขาปทํ สมาทิยามิ** ดังนี้. [๒๖] แม้วิธีนั้น ก็ไม่มีในบาลี ทั้งไม่มีในอรรถกถาทั้งหลาย, เพราะฉะนั้น ควรแสดงแต่พอสมควรแก่บาลี จริงอยู่ บรรพชาสำเร็จด้วยสรณคมน์เท่านั้น. ส่วนสิกขาบททั้งหลาย อันสามเณรควรทราบเพื่อทำสิกขาให้บริบูรณ์อย่างเดียว, เพราะฉะนั้น เมื่อสามเณรไม่สามารถจะเรียนสิกขาบทเหล่านั้นตามนัยซึ่งมาในพระบาลีได้ จะบอกแต่เพียงใจความด้วยภาษาอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็ควร. และสามเณรยังไม่รู้สิกขาบทที่ตนควรศึกษา, ยังไม่ฉลาดในการทรงผ้าสังฆาฏิ[๒] บาตร และจีวร การยืน

๑. มหาวคฺค ป. ม. ๑๗๐

๒. สามเณรก็มีสังฆาฏิเหมือนกัน.

และการนั่งเป็นต้น และในวิธีมีดื่มและฉันเป็นอาทิเพียงใด ยังไม่ควรปล่อยเธอไปสู่หอฉัน หรือที่แจกสลาก หรือสถานเช่นนั้นอื่นเพียงนั้น. ควรให้เธอเที่ยวอยู่ในสำนักเท่านั้น, ควรสงวนเธอเหมือนเด็กอ่อน. ควรบอกสิ่งที่ควรและไม่ควรทุกอย่างแก่เธอ, ควรแนะนำเธอในอภิสมาจาริกวัตรมีนุ่งห่มเป็นต้น. แม้สามเณรนั้นเล่า ก็ควรเว้นให้ไกลซึ่งนาสนังคะ ๑๐ ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ข้างหน้าอย่างนี้ว่า "ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้นาสนะสามเณรผู้ประกอบด้วยองค์ ๑๐[๑]" ดังนี้ ทำอภิสมาจาริกวัตรให้บริบูรณ์ พึงศึกษาให้ดีในศีล ๑๐ อย่าง ฉะนี้แล.

บรรพชาวินิจฉัย จบ

[ภัททวัคคิยสหายกวัตถุ]

หลายบทว่า **มยฺหํ โข ภิกฺขเว มีอรรถว่า มยา โข.** อีกอย่างหนึ่ง มีความว่า ความทำในใจโดยแยบคายของเรา[๒] อธิบายว่า เพราะความทำในใจโดยแบคายของเราเป็นเหตุ. ครั้นเปลี่ยนวิภัติแล้วก็พึงกล่าวว่าคำว่า **มยา** (เป็นอนภิหิตกัตตา) ในบทว่า **อนุปฺปตฺตา** นี้อีก (เพราะ **มยฺหํ** เป็นสามีสัมพันธ์ไปแล้ว.)

บทว่า **ภทฺทวคฺคิยา** มีความว่า ได้ยินว่า สหายเหล่านั้นเป็นราชกุมาร ผู้มีความเจริญด้วยรูปร่างและจิต เที่ยวไป ด้วยคุมกันเป็นพวกเดียวกัน, เพราะฉะนั้น ท่านจึงเรียกว่า "ภัททวัคคีย์" [๒๗] **โว** อักษรในบทว่า **เตนหิ โว** ดังนี้ สักว่านิบาต.

๑. มหาวคฺค. ปฐม. ๑๗๓. ๒. ปาธะในอรรถกถาน่าเป็น มยฺหํ โยนิโสมนสิการา เพราะ---- เมื่อแปลเสร็จแล้วเอาเป็นบทตั้งอีกครั้งว่า ข้อว่า มยฺหํ โยนิโสมนสิการา ความว่า----

สองบทว่า **ธมฺมจกฺขุํ อุทปาทิ** มีความว่า โสดาปัตติมรรค ได้เกิดขึ้นแก่บางพวก สกทาคามิมรรคได้เกิดขึ้นแก่บางพวก อนาคามิ-มรรคได้เกิดขึ้นแก่บางพวก, จริงอยู่ มรรคเหล่านี้ทั้ง ๓ ท่านเรียกว่า "ธรรมจักษุ." ได้ยินว่า สหายเหล่านั้นได้เป็นนักเลง ๓๐ คนในตุณฑิล-ชาดก[๑]. ครั้งนั้นพวกเขาได้ฟังตุณฑิโลวาทแล้วรักษาศีล ๕. บุพพกรรมของสหายเหล่านั้นเท่านี้.

[อุรุเวลกัสสปาทิวัตถุ]

บทว่า **ปมุโข** คือเป็นหัวหน้า.

บทว่า **ปาโมกฺโข** มีความว่า เป็นผู้สูงสุด คือมีปัญญาผ่องแผ้ว

บทว่า **อนุปหจฺจ** ได้แก่ไม่ให้เสีย.

สองบทว่า **เตชสา เตชํ** มีความว่า (ข่ม) เดชแห่งนาค ด้วยเดชของตน.

บทว่า **ปริยาเทยฺยํ** มีความว่า พึงครอบงำเสีย หรือพึงให้วอดวายไป.

บทว่า **มกฺขํ** ได้แก่ความโกรธ.

ข้อว่า **น เตฺวว จ โข อรหา ยถา อหํ** มีความว่า บุคคลผู้เช่นดังเราสำคัญตนว่า "เราเป็นอรหันต์ อวดอ้างอยู่ฉันใด จะได้เป็นอรหันต์ฉันนั้น หามิได้ทีเดียว."

สองบทว่า **อชฺชุณฺเห อคฺคิสรณมฺหิ** มีความว่า เราพึงอยู่ตลอดวันหึ่งในวันนี้.

บทว่า **ผาสุกาโม** คือมุ่งจะเกื้อกูล.

๑. ขุ. ชา. ปรม. ๒๐๑. ชาตกฏฺฐกถา. ปญฺจม. ๗๘.

บทว่า **สุมานโส** ได้แก่ผู้มีใจประกอบพร้อม ด้วยปีติและโสมนัส.

บทว่า **น วิมโน** ได้แก่ผู้มีใจดี อธิบายว่า ใจที่โทสะไม่ครอบงำ.

สองบทว่า **อคฺยาคารํ อุทิจฺจเร** มีความว่า เรือนไฟลุกโพลง.

บทว่า **ชฏิลา** เชื่อมกับบทนี้ว่า **ภณนฺติ**.

หลายบทว่า **อหินาคสฺส อจฺจิโย น โหนฺติ** มีความว่า เปลวไฟแห่งนาคมีแสงไม่รุ่งเรือง มีสีผิดรูป.

บทว่า **ผลิกวณฺณาโย** คือมีวรรณะเหมือนแก้วผลึก.

บทว่า **องฺคิรสสฺส** มีความว่า พระผู้มีพระภาคทรงพระนามว่า อังคีรส เหตุมีพระองค์เป็นแดนสร้านออกแห่งรัศมี, แห่งพระผู้มีพระภาคผู้ทรงพระนามว่า อังคีรสพระองค์นั้น[๑].

สองบทว่า **อภิกฺกนฺตาย รตฺติยา** มีความว่า เมื่อราตรีสิ้นไปมากแล้ว อธิบายว่า ยังเหลืออยู่น้อย.

บทว่า **อภิกฺกนฺตวณฺณา** คือมีวรรณะงาม ได้แก่มีวรรณะน่าชอบใจนัก.

บทว่า **เกวลกปฺปํ** ได้แก่ทั้งสิ้น คือสิ้นเชิง.

ชฎิลอุรุเวลกัสสปะ หมายถึงรัศมีแห่งวรรณะของท้าวมหาราชทั้ง ๔ กล่าวว่า **ปุริมาหิ วณฺณนิภาหิ.**

๑. ตั้งวิเคราะห์ให้บทปลงเป็นปฐมาวิภัติก่อนแล้ว จึงใช้สรรพนามโยคตามรูปเดิมทีหลัง. อนึ่ง ในวิเคราะห์นี้สงสัยว่าจะตกศัพท์ ฉัฏฐีวิภัติไปศัพท์หนึ่ง.

[๒๘] บทว่า **ปาณินา** คือด้วยมือ.

หลายบทว่า **กฺกุเธ อธิวตฺถา เทวตา** ได้แก่เทวดาผู้สิงอยู่ที่ต้นรกฟ้า.

บทว่า **วิสฺสชฺเชยฺยํ** มีความว่า พึงคลี่ผึ่งไว้เพื่อต้องการจะให้แห้ง. ต้นรกฟ้านั้น น้อมลงราวกะว่าจะทูลอย่างนี้ว่า "พระเจ้าข้าของพระองค์ทรงเอื้อมพระหัตถ์มาเถิด" เพราะฉะนั้น ต้นรกฟ้านั้นจึงชื่อว่า **อาหรหตฺโถ** (น้อยลงดุจทูลว่า ขอจงทรงเอื้อมพระหัตถ์มา).

บทว่า **อุยฺโยเชตฺวา** ได้แก่ทิ้ง. ภาชนะสำหรับติดไฟ เรียกมัณฑามุขี[๑].

บทว่า **จิรปฏิกา** มีความว่า จำเดิมแต่กาลนาน.

บทว่า **เกสมิสฺสํ** เป็นต้น มีความว่า ผมทั้งหลายนั่งเอง ชื่อว่า **เกสมิสฺสํ** มวยผม. ทุกบทมีนัยเหมือนกัน. หาบสำหรับใส่บริขารของดาบส ชื่อว่า ขาริกาชะ.

[พิมพิสารวัตถุ]

บทว่า **ลฏฺฐิวเน** ได้แก่สวนตาล.

สองบทว่า **สุปฺปติฏฺเฐ เจติเย** ได้แก่ที่ต้นไทรต้นใดต้นหนึ่ง ได้ยินว่า คำว่า "สุประดิษฐเจดีย์" นี้ เป็นชื่อของต้นไทรนั้น. หมื่น ๑ เป็น ๑ นหุต ในคำว่า **ทฺวาทสนหุเตหิ** นี้.

บทว่า **อปฺเปกจฺเจ** ตัดบทว่า **อปิ เอกจฺเจ.**

บทว่า **อชฺฌภาสิ** มีความว่า ได้ตรัสสำทับ เพื่อตัดความ

๑. พระบาลีเป็น มนฺทามุขิโย โบราณว่า เชิงกราน.

สงสัยของพราหมณ์และคฤหบดีเหล่านั้น.

สองบทว่า **กิเมว ทิสฺวา** มีความว่า เห็นอะไรเล่า ?

บทว่า **อุรุเวลวาสี** คือผู้มีปกติอยู่ที่อุรุเวลประเทศ. ท่านย่อมเป็นผู้ละไฟที่ตนบูชาแล้วบวช, มีอุบายอะไร ?

บทว่า **กิสโกวทาโน** มีความว่า เป็นผู้ตักเตือนพร่ำสอนดาบสทั้งหลาย ซึ่งได้นามว่า ผู้ผอม เพราะมีร่างกายผอม ด้วยความประพฤติของผู้ย่างกิเลส.

อีกอย่างหนึ่ง มีความว่า เป็นดาบสผู้ผอมเอง และเป็นผู้ให้โอวาท อธิบายว่า ตักเตือนพร่ำสอนดาบสผู้ผอมเหล่าอื่นด้วย.

สองบทว่า **กถํ ปหีนํ** มีความว่า เพราะเหตุไรจึงละเสีย ?

มีคำอธิบายว่า ท่านอยู่อุรุเวลามานาน ตนเองเคยเป็นอาจารย์สั่งสอนเหล่าดาบสผู้บำเรอไฟ เห็นอุบายอะไรเล่า จึงละไฟเสีย ? เราถามเนื้อความนี้กะท่าน เหตุไฉน ท่านจึงละการบูชาเพลิงของท่านเสีย ?

ในคาถาที่ ๒ มีเนื้อความดังนี้ :-

ยัญทั้งหลาย กล่าวสรรเสริญกามทั้งหลาย มีรูปเป็นต้นเหล่านี้และสตรีทั้งหลาย ข้าพเจ้านั้น ได้ทราบชนิดของกามมีรูปเป็นต้นทั้งหมดนี้ว่า "เป็นมลทินในขันธ์เป็นที่หอบทุกข์ไว้" [๒๘] จึงมิได้ยินดีในการเซ่นและการบูชา อธิบายว่า ได้อภิรมณ์แล้วในการเซ่นหรือการบูชา เพราะยัญทั้งหลาย ต่างโดยการเซ่นและการบูชาเหล่านี้กล่าวสรรเสริญผลเป็นมลทินทั้งนั้น.

วินิจฉัยในคาถาที่ ๓:-

บทว่า **อถ โกจรหิ** มีความว่า ก็ทีนั้น... ในสิ่งไรเล่า? บทที่เหลือตื้นทั้งนั้น

วินิจฉัยในคาถาที่ ๔:-

บทว่า **ปทํ** เป็นต้น มีความว่า ทางคือพระนิพพาน จัดว่าสงบ และมีความสงบเป็นสภาพ, จัดว่าไม่มีกิเลสอันเป็นเหตุหอบทุกข์ เพราะไม่มีกิเลสทั้งหลายที่เข้าไปหอบเอาทุกข์ไว้, จัดว่าหากังวลมิได้ เพราะไม่มีกิเลสเครื่องกังวลทั้งหลายมีราคะเป็นต้น, จัดว่าไม่ติดข้องแม้ในกามภพ ซึ่งเป็นที่กล่าวสรรเสริญแห่งยัญทั้งหลาย เพราะไม่ติดอยู่ในภพทั้ง ๓ แล้ว จัดว่ามีอันจะไม่แปรเป็นอย่างอื่น เพราะไม่มีเกิด แก่ ตาย, จัดว่าไม่ใช่ธรรมที่ผู้อื่นจะพึงแนะให้ได้ เพราะต้องบรรลุด้วยมรรคซึ่งตนเองเจริญแล้วเท่านั้น อันคนอื่นจะเป็นใครก็ตามจะพึงให้บรรลุไม่ได้, ข้าพเจ้าไม่ยินดีแล้วในการเซ่นและการบูชา ก็เพราะเห็นทางเช่นนี้. พระอุรุเวลกัสสปะแสดงอย่างไร ? ด้วยคำว่า "ได้เห็นทางอังสงบ" เป็นต้นนั้น? แสดงว่า "ข้าพเจ้ามิได้ยินดีแล้วในการเซ่นและการบูชา ซึ่งให้สำเร็จสมบัติในเทวโลกและมนุษยโลก ข้าพเจ้านั้นจะกล่าวอย่างไร ?"

ครั้งนั้นแล พระอุรุเวลกัสสปะผู้มีอายุ ครั้นประกาศความไม่ยินดีในโลกทั้งปวงอย่างนี้ว่า "ใจของข้าพเจ้าไม่ยินดีแล้วในเทวโลกและมนุษยโลก ชื่อนี้" ดังนี้แล้ว จึงประกาศข้อที่ตนเป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคอย่างนี้ว่า "ข้าพเจ้าเป็นสาวก." ก็แลท่านแสดง

ปาฏิหาริย์หลายอย่างในอากาศ เพื่อประกาศข้อที่ตนเป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคนั้นแล แล้วลงถวายบังคมพระผู้มีพระภาคแล้วนั่ง ณ ส่วนเข้าหนึ่ง.

บทว่า **ธมฺมจกฺขุํ** ได้แก่โสดาปัตติมรรคญาณ.

บทว่า **อสฺสาสกา** ได้แก่ความหวัง อธิบายว่า ความปรารถนา.

ก็วินิจฉัยในข้อว่า **เอสาหํ ภนฺเต** นี้ ผู้ศึกษาพึงทราบดังต่อไปนี้ :-

อันที่จริง สรณคมน์ของพระเจ้าพิมพิสารนั้น, สำเร็จแล้วด้วยความตรัสรู้มรรคเป็นแท้, แต่ว่าท้าวเธอทรงตัดสินตกลงพระหฤทัยในสรณคมน์นั้นแล้ว, บัดนี้จึงทรงทำการมอบพระองค์ถวายด้วยพระวาจา (คือว่า) พระเจ้าพิมพิสารนี้ ได้ทรงถึงสรณคมน์ที่แน่นอน ด้วยอำนาจแห่งมรรคทีเดียวแล้ว, เมื่อจะทรงทำการถึงสรณะนั้นให้ปรากฏแก่ผู้อื่นด้วยพระวาจา และเมื่อจะทรงถึงด้วยความนอบน้อม จึงตรัสอย่างนั้น.

[๓๐] บทว่า **สิงฺคีนิกฺขสุวณฺโณ** มีความว่า มีวรรณะเสมอด้วยลิ่มทองคำชื่อสิงคี.

บทว่า **ทสวาโส** ได้แก่ทรงอยู่ประจำในธรรมเป็นที่อยู่ของพระอริยเจ้า ๑๐ ประการ.

บทว่า **ทสธมฺมวิทู** ได้แก่ทรงทราบกรรมบถ ๑๐ ประการ.

สองบทว่า **ทสภิ จุเปโต** ได้แก่ทรงประกอบด้วยองค์ของ

พระอเสขบุคคล ๑๐ อย่าง[๑].

สองบทว่า **สพฺพธิ ทนฺโต** ได้แก่ผู้ทรมานแล้วในอินทรีย์ทั้งปวง.

จริงอยู่ บรรดาอินทรีย์มีจักษุเป็นต้นของพระผู้มีพระภาค อินทรีย์ไร ๆ ที่ชื่อว่า ยังไม่ได้ทรมาน ย่อมไม่มี.

ข้อว่า **ภควนฺตํ ภุตฺตาวึ โอนีตปตฺตปาณึ เอกมนฺตํ นิสีทิ** มีความว่า สังเกตเห็นพระผู้มีพระภาคเสวยเสร็จแล้ว ชักพระหัตถ์ออกจากบาตรแล้ว จึงประทับนั่งที่ประเทศแห่งหนึ่ง

บทว่า **อตฺถิกานํ** มีความว่า ผู้มีความต้องการด้วยการไปเฝ้าพระพุทธเจ้า และด้วยการฟังธรรม.

บทว่า **อภิกฺกมนียํ** มีความว่า พึงอาจไปเฝ้าได้.

บทว่า **อปฺปกิณฺณํ** คือไม่พลุกพล่าน.

บทว่า **อปฺปสทฺทํ** ได้แก่เงียบเสียงที่พูดจากัน.

บทว่า **อปฺปนิคฺโฆสํ** ได้แก่เงียบเสียงกึกก้อง ด้วยเสียงอื้ออึงในพระนคร.

บทว่า **วิชนวาตํ** ได้แก่ปราศจากลมในสรีระของชนที่สัญจรเนือง ๆ

บาลีว่า ปราศจากการพูดจาของชนบ้าง. อธิบายว่า ปราศจากการพูดจาของคนภายใน.

บาลีว่า ปราศจากการเที่ยวไปของชนบ้าง. อธิบายว่า เว้น

๑. สัมมาทิฏฐิ. ฯลฯ ๘. สัมมาสมาธิ ๙. สัมมาญาณ. ๑๐. สัมมาวิมุตติ. ม. ม. ๑๗๗.

จากการท่องเที่ยวของชน.

บทว่า **มนุสฺสราหเสยฺยกํ** ได้แก่ควรเป็นที่กระทำกรรมลับของหมู่มนุษย์.

บทว่า **ปฏิสลฺลานสารุปฺปํ** คือสมควรเป็นที่สงัด.

[สารีปุตตโมคคัลลานบรรพชา]

บทว่า **สารีปุตฺตโมคฺคลฺลานา** ได้แก่พระสารีบุตร ๑ พระโมคคัลลานะ ๑. ท่านทั้ง ๒ ได้ทำกติกากันไว้ว่า "ผู้ใดพบอมตธรรมก่อน ผู้นั้นจงบอกแก่อีกฝ่ายหนึ่ง."

ได้ยินว่าท่านทั้ง ๒ นั้น ในเวลาเป็นคฤหัสถ์มีชื่อปรากฏอย่างนี้ว่า อุปติสสะ โกลิตะ มีมาณพ ๒๕๐ เป็นบริวาร ได้ไปดูมหรสพซึ่งมี ณ ยอดเขา๑. สองสหายเป็นมหาชนในที่นั้นแล้ว ได้มีความรำพึงว่า "ขึ้นชื่อว่าหมู่มหาชนอย่างนี้ ๆ ยังไม่ทันถึง ๑๐๐ ปี ก็จักตกอยู่ในปากแห่งความตาย."

[๓๑] ลำดับนั้น สหายทั้ง ๒ เมื่อบริษัทลุกขึ้นแล้ว ได้ไต่ถามกันและกัน มีอัธยาศัยร่วมกัน มีความสำคัญว่าความตายปรากฏเฉพาะหน้า ปรึกษากันว่า "เพื่อน เมื่อความตายมี ธรรมที่ไม่ตายก็ต้องมีด้วย. เอาเถิด เราค้นหาธรรมที่ไม่ตายกันเถิด" ดังนี้.

เพื่อค้นหาธรรมที่ไม่ตาย จึงพร้อมด้วยบริษัทบวชในสำนักสญชัย

๑. คิรคฺคสมชฺช มหรสพฉลองประจำปี ณ กรุงราชคฤห์, มหรสพยอดเขา Name of a festival celebrated yearly at Rajagaha, a festival on the mountain top.

ปริพาชกผู้นุ่งผ้า ไม่กี่วันนักก็ถึงฝั่งในลัทธิสมัยซึ่งเป็นวิสัยแห่งญาณของสญชัยนั้น.

เมื่อมองไม่เห็นอมตธรรม จึงถามว่า "ท่านอาจารย์ กระผมขอถามแก่นสารแม้อื่นในบรรพชานี้ยังมีอยู่หรือ ?"

ได้ฟังคำตอบของท่านว่า "ไม่มี ผู้มีอายุ" และว่า "ลัทธินี้มีเท่านี้แล"

จึงได้ทำกติกาไว้ว่า "ผู้มีอายุ ลัทธินี้เหลวไหลไม่มีแก่นสารทีนี้ในพวกเรา ผู้ใดพบอมตธรรมก่อน ผู้นั้นจงบอกแก่อีกฝ่ายหนึ่ง."

เพราะเหตุนั้น พระธรรมสังคาหกาจารย์จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า "ท่านทั้ง ๒ ได้ทำกติกากันไว้."

ตติยาวิภัตติ ในลักษณะแห่งอิตถัมภูต ผู้ศึกษาพึงทราบในบททั้งหลายว่า **ปาสาทิเกน อภิกฺกนฺเตน** เป็นต้น. คำนี้ว่า **อตฺถิเกหิ อุปญาตํ มคฺคํ** เป็นคำแสดงเหตุแห่งการติดตาม. จริงอยู่ มีคำที่ท่านอธิบายไว้ดังนี้ว่า "อย่ากระนั้นเลย เราพึงตามติดภิกษุนี้ไปข้างหลัง ๆ. เพราะเหตุไร ? เพราะเหตุว่า ธรรมดาการตามติดไปข้างหลัง ๆ นี้ เป็นทางที่ผู้มีความต้องการทั้งหลายรู้จักเข้าหาแก้วอธิบายว่า เป็นมารดา อันชนทั้งหลายผู้มีความต้องการรู้แล้วและดำเนินเข้าหาแล้ว.

อีกอย่างหนึ่ง พึงเห็นความในคำนี้อย่างนี้ว่า "ขึ้นชื่อว่านิพพาน อันเราทั้งหลายผู้มีความต้องการ รู้ชัดแล้วว่า มีอยู่แน่นอนด้วยอนุมานอย่างนี้ว่า 'เมื่อความตายมี ธรรมที่ไม่ตายก็ต้องมีด้วย'

อย่ากระนั้นเลย เราเมื่อแสวงหาคือเมื่อค้นหา นิพพานนั้น พึงตามติดภิกษุนี้ไปข้างหลัง ๆ

หลายบทว่า **ปิณฺฑปาตํ อาทาย ปฏิกฺกมิ** มีความว่า พระอัสสชิผู้มีอายุ เข้าไปนั่งชิดเชิงฝาแห่งใดแห่งหนึ่ง ซึ่งมีประการดังกล่าวแล้วในสุทินนกัณฑ์[๑]. แม้สารีบุตรเล่า ยืนคอยเวลาอยู่ว่า "ยังไม่ใช่เวลาที่จะถามปัญหาก่อน" เพื่อจะบำเพ็ญวัตตปฏิบัติ จึงถวายน้ำจากคนโทของตน แก่พรเถระผู้เสร็จภัตตกิจแล้ว [๓๒] กระทำปฏิสันถารกับพระเถระผู้ล้างมือและเท้าแล้ว ถามปัญหา.

เพราเหตุนั้น พระธรรมสังคาหกาจารย์จึงกล่าวว่า **อถ โข สารีปุตฺโต ปริพฺพาชโก** เป็นต้น.

สองบทว่า **น ตฺยาหํ สกฺโกมิ** ตัดบทว่า **น เต อหํ สกฺดโกมิ** แปลว่า สำหรับท่าน เราไม่อาจ.

แต่ว่า พระเถระถึงปฏิสัมภิทาญาณในธรรมวินัยนี้ จะไม่อาจเพื่อแสดงธรรมเพียงเท่านี้หามิได้, โดยที่แท้ ท่านคิดว่า 'เราจักปลูกความเคารพในธรรม แก่ผู้นี้' ได้ถือเอาข้อที่การแสดงธรรมในพุทธ-วิสัยโดยอาการทั้งปวงไม่ใช่วิสัย (ของท่าน) จึงกล่าวอย่างนั้น.

บาทคาถาว่า **เย ธมฺมา เหตุปฺปภวา** มีความว่า เบญจขันธ์ชื่อว่า ธรรมมีเหตุเป็นแดนเกิด. พระเถระแสดงทุกขสัจ แก่สารีบุตรนั้นด้วยคำนั้น.

บทคาถาว่า **เตสํ เหตุํ ตถาคโต อาห** มีความว่า สมุทัยสัจ

๑. มหาวิภงฺค. ปฐม. ๒๗.

ชื่อว่าเหตุแห่งเบญจขันธ์นั้น พระเถระแสดงว่า พระตถาคตตรัส สมุทัยสัจนั้นด้วย.

บาทคาถาว่า **เตสญฺจ โย นิโรโธ** มีความว่า พระตถาคต ตรัสความดับคือความไม่เป็นไปแห่งสัจจะแม้ทั้ง ๒ นั้นด้วย. พระเถระแสดงนิโรธสัจแก่สารีบุตรนั้นด้วยคำนั้น. ส่วนมัคคสัจ แม้ท่านไม่ได้แสดงรวมไว้ในคาถานี้ ก็เป็นอันแสดงแล้วโดยนัย. เพราะว่าเมื่อกล่าวนิโรธ มรรคซึ่งเป็นเหตุให้ถึงนิโรธนั้น ก็เป็นอันกล่าวด้วย.

อีกอย่างหนึ่ง ในบาทคาถาว่า **เตสญฺจ โย นิโรโธ** นี้ สัจจะแม้ ๒ เป็นอันพระเถระแสดงแล้ว อย่างนี้ว่า "ความดับแห่งสัจจะทั้ง ๒ นั้น และอุบายแห่งความดับแห่งสัจจะทั้ง ๒ นั้น" ฉะนี้แล. บัดนี้ พระเถระเมื่อจะยังเนื้อความนั้นนั่นแลให้รับกัน จึงกล่าวว่า "พระมหาสมณะมีปกติตรัสอย่างนี้."

บาทคาถาว่า **เอเสว ธมฺโม ยทิ ตาวเทว** มีความว่า แม้ถ้าว่า ธรรมที่ยิ่งกว่านี้ไม่มีไซร้, ธรรมเพียงเท่านี้เท่านั้น คือคุณมาตรว่าโสดาปัตติผลนี้เท่านั้น อันเข้าพเจ้าจะพึงบรรลุ, ถึงอย่างนั้นธรรมนี้นั่นแล อันข้าพเจ้าค้นหาแล้ว[๑].

บาทคาถาว่า **ปจฺจพฺยถา ปทมโสกํ** มีความว่า พวกข้าพเจ้า

๑. ปาฐะในอรรถกถาว่า ตถาปิ เอโสเอว ธมฺโม. โยชนาหน้า ๑๘๔ แก้ขยายความว่า ตถาปิ เอโสเอว มยา คเวสิโต นิพฺพานสงฺขาโต ธมฺโติ อตฺโถ. จึงได้แปลไว้อย่างนี้ หรืออีกนัยหนึ่งว่า ธรรมที่ข้าพเจ้าค้นหาแล้ว ก็ธรรมนี้นั่นแล.

เที่ยวค้นหาทานอันไม่มีความโศกใด, ท่านทั้งหลายนั่นแล ย่อมตรัสรู้ทางอันไม่มีความโศกนั้น, อธิบายว่า ทางนั้น อันท่านทั้งหลายบรรลุแล้ว.

กึ่งคาถาว่า **อทิฏฺฐํ อพฺภุติตํ พหุเกหิ กปฺปนหุเตหิ** มีความว่า ทางอันไม่มีความโศกนี้ ชื่ออันข้าพเจ้าทั้งหลาย ไม่เห็นแล้วทีเดียว ล่วงไปนักหนาตั้งหลายนหุตแห่งกัลป์ [๓๓] สารีบุตรปริพาชกแสดงข้อที่ตนมีความเสื่อมใหญ่ตลอดกาลนาน เพราะเหตุที่ไม่ได้เห็นทางนั้นด้วยประการดังนี้.

บาทคาถาว่า **คมฺภีเร ญาณวิสเย** มีความว่า เป็นธรรมอันลึกซึ้งด้วย เป็นวิสัยแห่งญาณอันลึกซึ้งด้วย.

บาทคาถาว่า **อนุตฺตเร อุปธิสงฺขเย** ได้แก่นิพพาน.

บาทว่า **วิมุตฺเต** มีความว่า ผู้นั้นพ้นแล้วด้วยวิมุตติมีนิพพานนั้นเป็นอารมณ์.

บทว่า **พฺยากาสิ** มีความว่า พระศาสดาเมื่อตรัสว่า "คู่แห่งสหายนั้นจักเป็นคู่อัครสาวก เป็นคู่ที่เจริญของเรา" ดังนี้ ชื่อว่าทรงพยากรณ์แล้วซึ่งคู่แห่งสหายในสาวกบารมีญาณ.

ข้อว่า **สา ว เตสํ อายสฺมนฺตานํ อุปสมฺปทา อโหสิ** มีความว่า เอหิภิกขุอัปสัมปทานั้นแล ได้เป็นอุปสัมปทาของท่านทั้ง ๒ พร้อมทั้งบริษัท,

ก็แลในพระเถระทั้ง ๒ ซึ่งอุปสมบทแล้วอย่างนั้น พระมหาโมคคัลลานเถระ ๗ วัน จึงได้สำเร็จพระอรหัต, พระสารีบุตรเถระ

กึ่งเดือนจึงได้สำเร็จพระอรหัต.

ได้ยินว่า ในอดีตกาล พระพุทธเจ้าทรงพระนามว่าอโนมทัสสี เสด็จอุบัติในโลก. ดาบสชื่อสรทะ กระทำมณฑปด้วยดอกไม้ต่างๆ ที่อาศรมของตน เพื่อพระพุทธเจ้านั้น อัญเชิญพระผู้มีพระภาคให้ประทับบนอาสนะดอกไม้นั่นเทียว กระทำมณฑปอย่างนั้นแล ตั้งแต่งอาสนะดอกไม้สำหรับภิกษุสงฆ์ด้วย แล้วปรารถนาเป็นอัครสาวก. ก็แลครั้นปรารถนาแล้ว จึงส่งข่าวไปบอกแต่เศรษฐีชื่อสิริวัฒน์ว่า "ข้าพเจ้าได้ปรารถนาตำแหน่งอัครสาวกแล้ว, ถึงท่านก็จงมาปรารถนาตำแหน่งหนึ่ง." เศรษฐีกระทำมณฑปดอกไม้อุบลเขียว นิมนต์ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุขฉันในมณฑปนั้น, ครั้นให้ฉันเสร็จแล้ว ได้ปรารถนาเป็นสาวกที่ ๒ ในชนทั้ง ๒ นั้น สรทดาบส เกิดเป็นพระสารีบุตรเถระ สิริวัฒน์เศรษฐีเกิดเป็นพระมหาโมคคัลลานเถระ ฉะนี้แล. บุรพกรรมของพระอัครสาวกทั้ง ๒ นั้น เท่านี้[๑].

วินิจฉัยในบทว่า **อปุตฺตกตาย** เป็นต้น ดังต่อไปนี้ :-

พระสมณโคดมปฏิบัติเพื่อความที่ชนทั้งหลาย ผู้มีบุตรบวชต้องเป็นคนไร้บุตร. เพื่อความที่หญิงทั้งหลายผู้มีผัวบวชต้องเป็นหม้าย คือ ต้องเป็นคนร้างผัว. เพื่อเข้าไปตัดสกุลเสีย แม้ด้วยอาการทั้ง ๒ อย่าง.

บทว่า **สญฺชยานิ** คือผู้เป็นอันเตวาสิกของสญชัย.

๑. ชื่อนี้ตรงกับอรรถกถาธรรมบท แต่ในอปทานว่า เดิมพระสารีบุตรชื่อ สุรุจิดาบส พระโมคคัลลานะเป็นพระยานาคชื่อ อรุณ.

[๓๔] สองบทว่า **มาคธานํ คิริพฺพชํ** มีความว่า สู่พระนครมีเขาเป็นคอกแห่งชนบทของชาวคธทั้งหลาย.

บทว่า **มหาวีรา** ได้แก่ผู้มีความเพียรใหญ่.

บทว่า **นียมานานํ** มีความว่า ครั้นเมื่อกุลบุตรทั้งหลาย อันพระองค์ทรงแนะนำอยู่.

บทว่า **นียมานานํ** นี้เป็นฉัฏฐีวิภัตติใช้ในอรรถแห่งสัตตมีวิภัตติ อีกนัยหนึ่ง ใช้ในอรรถแห่งทุติยาวิภัตติ.

บาทคาถาว่า **กา อุสฺสูยา วิชานตํ** มีความว่า จะต้องริษยาอะไรด้วยเล่า เมื่อรู้อยู่อย่างนี้ว่า "พระตถาคตทั้งหลาย ทรงแนะนำโดยธรรม."

[อุปัชฌายวัตตกถา]

บทว่า **อนุปชฺฌายา** มีความว่า เว้นจากครูผู้คอยสอดส่องโทษน้อยโทษใหญ่.

บทว่า **อนากปฺปสมฺปนฺนา** ได้แก่ ผู้ไม่ถึงพร้อมด้วยมารยาท. อธิบายว่า ปราศจากมารยาทซึ่งสมควรแก่สมณะ.

บทว่า **อุปริโภชเน** ได้แก่ เบื้องบนแห่งโภชนะ.

บทว่า **อุตฺติฏฺฐปตฺตํ** ได้แก่ บาตรสำหรับเที่ยวไปเพื่อบิณฑะจริงอยู่ มนุษย์ทั้งหลายมีความสำคัญในบาตรนั้นว่าเป็นแดน, เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า **อุตฺติฏฺฐปตฺตํ**. อีกอย่างหนึ่ง ผู้ศึกษาพึงเห็นความในบทว่า **อุตฺติฏฺฐปตฺตํ** นี้อย่างนี้ว่า "ภิกษุทั้งหลายยืนขึ้นน้อมบาตรเข้าไป."

ข้อว่า **อนุชานามิ ภิกฺขเว อุปชฺฌายํ** มีความว่า เรา อนุญาตบัดนี้ เพื่อให้ภิกษุถืออุปัชฌาย์.

สองบทว่า **ปุตฺตจิตฺตํ อุปฏฺฐเปสฺสติ** มีความว่า พระ อุปัชฌาย์จักเข้าไปตั้งจิตไว้ด้วยอำนาจความรักฉันบิดากับบุตรอย่างนี้ว่า "ผู้นี้เป็นบุตรของเรา." แม้ในบทที่สองก็นัยนี้.

สองบทว่า **สคารวา สปฺปติสฺสา** มีความว่า อุปัชฌาย์กับ สัทธิวิหาริก จักเข้าไปตั้งความเป็นผู้หนัก และความเป็นผู้ใหญ่ (กะกันและกัน).

บทว่า **สภาควุตฺติกา** ได้แก่ มีความเป็นอยู่ถูกส่วนกัน.

๕ บท มีบทว่า **สาหูติ วา** เป็นต้น เป็นไวพจน์แห่งคำรับเป็น อุปัชฌาย์.

สองบทว่า กาเยน วิญฺญาเปติ มีความว่า เมื่อสัทธิวิหาริก กล่าว ๓ ครั้งว่า "ขอท่านจงเป็นอุปัชฌาย์ของผมเถิดขอรับ." อย่าง นั้นแล้ว, ถ้าพระอุปัชฌาย์รับรองการถืออุปัชฌาย์ว่า "อุปัชฌาย์อัน ท่านถือแล้ว" ดังนี้ ด้วยกายหรือวาจา หรือทั้งกายวาจา ด้วยอำนาจ แห่งบท ๆ หนึ่ง ใน ๕ บทมี **สาหุ** เป็นต้น อุปัชฌาย์เป็นอันสัทธิ-วิหาริกถือแล้ว.

จริงอยู่ การใช้วาจาประกาศหรือการใช้กายเคลื่อนไหวให้ทราบ เนื้อความ แห่งบทใดบทหนึ่ง ใน ๕ บทนี้ ของพระอุปัชฌาย์ นี้แล เป็นการถืออุปัชฌาย์ ในข้อว่า "พึงถืออุปัชฌาย์" นี้. [๓๕] ฝ่าย พระเกจิอาจารย์ กล่าวหมายเอาคำรับว่า **สาธุ**. คำของพระเกจิ-

อาจารย์นั้น ไม่เป็นประมาณ. เพราะว่าอุปัชฌาย์ย่อมเป็นอันสิทธิวิหาริกถือแล้ว ด้วยเหตุมาตรว่าคำขอและคำให้ ; คำรับไม่นับว่าเป็นองค์ในการถืออุปัชฌาย์นี้. ฝ่ายสัทธิวิหาริกจะควรทราบแต่เพียงว่า "อุปัชฌาย์เป็นอันเราถือแล้วด้วยบทนี้" หามิได้, ความทราบความข้อนี้ด้วยคำว่า "บัดนี้มีวันนี้เป็นต้น พระเถระเป็นภาระของเรา ถึงเราก็เป็นภาระของพรเถระ."

ข้อว่า **ตตฺรายํ สมฺมาวตฺตนา** มีความว่า คำใด ซึ่งเรากล่าวแล้วว่า พึงประพฤติชอบ, ความประพฤติชอบในคำนั้น ดังนี้.

หลายบทว่า **กาลสฺเสว อุฏฺฐาย อุปหนา โอมุญฺจิตฺวา** มีความว่า ถ้ารองเท้าของสัทธิวิหาริกนั้น อันเธอสวมอยู่ คือ เป็นของที่อยู่ในเท้า เพื่อประโยชน์แก่การจงกรมในเวลาใกล้รุ่ง หรือเพื่อประโยชน์แก่การรักษาเท้าซึ่งล้างแล้ว. พึงลุกขึ้นแต่เช้าตรู่ ถอดรองเท้าเหล่านั้นเสีย.

ข้อว่า **ทนฺตกฏฺฐํ ทายพฺพํ** มีความว่า พึงน้อมถวายไม้สีฟัน ๓ ขนาด คือขนาดใหญ่ ขนาดกลาง ขนาดเล็ก จาก ๓ ขนาดนั้น ท่านถือเอาขนาดใดครบ ๓ วัน ตั้งแต่วันที่ ๔ ไป พึงถวายขนาดนั้นเท่านั้น. ถ้าว่าท่านถือเอาตามมีตามได้ ไม่มีกำหนดลงไป, ต่อไปได้ชนิดใด พึงถวายชนิดนั้น.

ข้อว่า **มุโขทกํ ทาตพฺพํ** มีความว่า พึงนำเข้าไปทั้งน้ำเย็นและน้ำร้อน ท่านใช้อย่างใดจากน้ำ ๒ อย่างนั้น ครบ ๓ วัน ตั้งแต่วันที่ ๔ ไป พึงถวายน้ำล้างหน้าชนิดนั้นเท่านั้น. ถ้าว่าท่านใช้ตามมี

ตามได้ไม่กำหนดลงไป, ต่อไปได้ชนิดใดพึงถวายชนิดนั้น. ถ้าว่าท่านใช้ทั้ง ๒ อย่าง. พึงนำเข้าไปถวายทั้ง ๒ อย่าง. พึงตั้งน้ำไว้ในที่ล้างหน้าแล้ว พึงกวาดตั้งแต่เว็จกุฎีมา. เมื่อพระเถระไปเว็จกุฎี พึงกวาดบริเวณ. [๓๖] ด้วยประการอย่างนี้ บริเวณเป็นอันไม่ว่าง. พึงแต่งตั้งอาสนะไว้ แต่เมื่อพระเถระยังไม่ออกจากเว็จกุฎีทีเดียว. เมื่อท่านทำสรีรกิจเสร็จแล้วมานั่งบนอาสนะนั้น, พึงทำวัตรตามที่กล่าวไว้โดยนัยเป็นต้นว่า "ถ้าข้าวต้มมี พึงถวาย."

บทว่า **อุกฺกลาโป** มีความว่า เกลื่อนกล่นด้วยหยากเยื่อบางอย่าง, แต่ถ้าไม่มีหยากเยื่ออื่น มีแต่น้ำหยด, ประเทศนั้นควรเช็ดแม้ด้วยมือ.

สองบทว่า **สคุณํ กตฺวา** มีความว่า พึงซ้อนจีวร ๒ ผืนเข้าด้วยกันแล้ว ถวายสังฆาฏิทั้ง ๒ ผืนที่ซ้อนแล้วนั้น. จริงอยู่ จีวรทั้งหมด เรียกว่า สังฆาฏิ เพราะซ้อนกันไว้.

เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า "พึงถวายสังฆาฏิทั้งหลาย."

ในข้อว่า **นาติทูเร คนฺตพฺพํ นาจฺจาสนฺเน** นี้ มีวินิจฉัยว่า ถ้าด้วยย่างเท้าเพียงก้าวเดียวหรือ ๒ ก้าว จะไปถึงอุปัชฌาย์ ซึ่งเหลียวมามอง, ด้วยระยะเพียงเท่านี้ พึงทราบว่า "เป็นผู้เดินไม่ห่างนัก ไม่ชิดกัน."

ข้อว่า **ปตฺตปริยาปนฺนํ ปฏิคฺคเหตุพฺพํ** มีความว่า ถ้าอุปัชฌาย์ได้ข้าวต้มหรือข้าวสวยในที่ภิกษุจารแล้ว บาตรร้อนหรือ

หนัก พึงถวายบาตรของตนแก่ท่าน รับบาตรนั้นมา.

ข้อว่า **น อุปชฺฌายสฺส ภณมานสฺส อนฺตรนฺตรา กถา โอปาเตตพฺพา** มีความว่า เมื่ออุปัชฌาย์กำลังนั่งพูดอยู่ในละแวกบ้าน หรือในที่อื่น เมื่อคำของท่านยังไม่จบ ไม่ควรพูดสอดเรื่องอื่นขึ้น.

ก็แลตั้งแต่นี้ไป ในที่ใด ๆ ท่านทำการห้ามไว้ด้วย **น** อักษร (ที่แปลว่า ไม่ หรือ อย่า) ในที่นั้นทุกแห่งพึงทราบว่า เป็นอาบัติทุกกฏ. จริงอยู่ ข้อนี้เป็นธรรมดาในขันธกะ.

ข้อว่า **อาปตฺติสามนฺตา ภณมาโน** มีความว่า เมื่ออุปัชฌาย์กล่าววาจาใกล้ต่ออาบัติ ด้วยอำนาจปทโสธัมมสิกขาบท และทุฏฐุลลสิกขาบทเป็นต้น.

บทว่า **นิวาเรตพฺโพ** ความว่า ๓๗ พึงห้ามเป็นเชิงถาม อย่างนี้ว่า "พูดเช่นนี้ควรหรือขอรับ ไม่เป็นอาบัติหรือ ? แต่ตั้งใจว่าจักห้ามแล้ว ก็ไม่ควรพูดกะท่านว่า "ท่านผู้ใหญ่อย่าพูดอย่างนั้น."

ข้อว่า **ปฐมตรํ อาคนฺติวา** มีความว่า ถ้าบ้านอยู่ใกล้หรือในวิหารมีภิกษุไข้ พึงกลับจากบ้านเสียก่อน. ถ้าบ้านอยู่ไกลไม่มีใครมากับอุปัชฌาย์ ควรออกจากบ้านพร้อมกับท่านนั่นแล แล้วเอาจีวรห่อบาตรสะพายรีบมาก่อนแต่กลางทาง. เมื่อกลับอย่างนี้ มาถึงก่อนแล้วพึงทำวัตรทุกอย่างมีปูอาสนะเป็นต้น.

สองบทว่า **สินฺนํ โหตุ** มีความว่า เป็นของชุ่ม คือ เปียกเหงื่อ.

ข้อว่า **จตุรงฺคุลํ กณฺณํ อุสฺสาเทตฺวา** มีความว่า พึง

เหลื่อมมุมให้เกินกันประมาณ ๔ นิ้ว ต้องพับจีวรอย่างนี้. เพราะเหตุไร ? เพราะตั้งใจจะมิให้หักตรงกลาง. จริงอยู่ จีวรที่พับให้มุมเสมอกันย่อมหักตรงกลาง. จีวรที่ชอกช้ำเป็นนิตย์เพราะพับดับนั้น ย่อมชำรุด. พระผู้มีพระภาคตรัสข้อนี้ ก็เพื่อป้องกันความชำรุดนั้น. เพราะเหตุนั้น ในวันพรุ่งจีวรจะไม่ชอกช้ำเฉพาะตรงที่หักในวันนี้ ด้วยวิธีใด พึงพับให้เหลื่อมกันวันละ ๔ นิ้วด้วยวิธีนั้น.

ข้อว่า **โอโภเค กายพนฺธนํ กาตพฺพํ** มีความว่า พึงพับประคดเอว สอดเก็บไว้ในขนดจีวร.

ข้อว่า **สเจ ปิณฺฑปาโต โหติ** นี้ มีวินิจฉัยว่า อุปัชฌาย์ใด ฉันในบ้านนั่นเอง หรือในละแวกบ้าน หรือในหอฉัน แล้วจึงมา หรือไม่ได้บิณฑะ. บิณฑบาตของอุปัชฌาย์นั้น ชื่อว่าไม่มี แต่ของอุปัชฌาย์ผู้ไม่ได้ฉันในบ้าน หรือผู้ได้ภิกษา ชื่อว่ามี

เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสคำเป็นต้นว่า "ถ้าบิณฑบาตมี." ถ้าแม้บิณฑบาตของท่านไม่มี และท่านใคร่จะฉัน พึงถวายน้ำแล้ว น้อมถวายบิณฑบาตแม้ที่ตนได้แล้ว.

[๓๘] ข้อว่า **ปานีเยน ปุจฺฉิตพฺโพ** มีความว่า พึงถามอุปัชฌาย์ซึ่งกำลังฉัน ถึงน้ำฉัน ๓ ครั้งว่า "ผมจะนำน้ำฉันมาได้หรือยังขอรับ ?" ถ้าเวลาพอ เมื่ออุปัชฌาย์ฉันเสร็จแล้ว ตนเองจึงค่อยฉัน. ถ้าเวลาจวนหมด พึงตั้งน้ำฉันไว้ในที่ใกล้อุปัชฌาย์แล้วตนเองพึงฉันบ้าง.

ข้อว่า **อนนฺตรหิตาย** มีความว่า ไม่ควรวางบาตรบนพื้นซึ่ง

เจือด้วยฝุ่นและกรวด ไม่ได้ปูลาดด้วยบรรดาเครื่องปูลาดมีเสื่ออ่อน และท่อนหนังเป็นต้น ชนิดใดชนิดหนึ่ง. แต่ถ้าพื้นเป็นที่อันเขาลงรัก[๑] หรือโบกปูน หรือไม่มีละอองและดิน จะวางบนพื้นเห็นปานนั้นควรอยู่. จะวางแม้บนทรายที่สะอาดก็ควร. จะวางบนดินร่วนฝุ่นและกรวดเป็นต้นไม่ควร. แต่พึงวางใบไม้หรือเชิงบาตรบนสิ่งเหล่านั้นแล้ว เก็บบาตรบนใบไม้หรือเชิงบาตรนั้นเถิด.

คำว่า "เอาชายไว้ข้างนอกเอาขนดไว้ข้างใน" นี้ พระผู้มีพรภาคตรัสไว้ เพื่อให้สอดมือไปใต้ราวจีวรเป็นต้นแล้ว ค่อย ๆ พาดด้วยมือซึ่งอยู่ตรงหน้า. ก็เมื่อจับ ๒ ชายเอาขนดพาดขึ้นไปบนราวจีวรเป็นต้น ขนดย่อมกระทบฝา, เพราเหตุนั้น จึงไม่ควรทำอย่างนั้น.

ข้อว่า **จุณฺณํ สนฺเนตพฺพํ** มีความว่า จุณณ์สำหรับอาบน้ำพึงให้ชุ่มด้วยน้ำแล้วปั้นแท่งไว้.

ข้อว่า **เอกมนฺตํ นิกฺขิปิตพฺพํ** มีความว่า จีวรพึงวางเฉพาะในที่ซึ่งไม่มีควันไฟแห่งหนึ่ง. กิจทั้งปวง มีให้ถ่านไฟ ดินและน้ำร้อนเป็นต้น ชื่อบริกรรมในเรือนไฟ.

ข้อว่า **อุทเกปิ ปริกมฺมํ** ได้แก่กิจทุกอย่างมีถูตัวเป็นต้น.

ข้อว่า **ปานีเยน ปุจฺฉิตพฺโพ** มีความว่า ความกระหายย่อมมี เพราะความร้อนอบอ้าวในเรือนไฟ เพราะฉะนั้น จึงควรถามท่านถึงน้ำฉัน.

ข้อว่า **สเจ อุสฺสหติ** มีความว่า ถ้าสัทธิวิหาริกยังสามารถ

๑. ปาฐะในอรรถกถาว่า กาฬวณฺณกตา ทำแล้วให้มีสีดำ.

คือ เป็นผู้ไม่ถูกความเจ็บไข้บางอย่างครอบงำ. จริงอยู่ สัทธิวิหาริก ผู้ไม่เจ็บไข้แม้มีพรรษา ๖๐ ก็ควรทำอุปัชฌายวัตรทุกอย่าง. [๓๙] เมื่อไม่ทำ ด้วยไม่เอื้อเฟื้อต้องทุกกฏ เพราะวัตตเภท, และเมื่อสัทธิวิหาริกผู้เป็นไข้ไปทำการที่ทรงห้าม ในบททั้งหลายที่มีอักษรว่า "ไม่" กำกับอยู่ ก็เป็นทุกกฎเหมือนกัน.

บทว่า **อปริฆํสนฺเตน** มีความว่า อย่าลากไปบนพื้น.

บทว่า **กวาฏปิฏฺฐํ** มีความว่า อย่าให้กระทบกระทั่งบานประตูและกรอบประตู.

บทว่า **สนฺตานกํ** ได้แก่ รังตั๊กแตนและใยแมลงมุมเป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่ง.

ข้อว่า **อุลฺโลกา ปธมํ โอหาเรตพฺพํ** มีความว่า พึงกวาดแต่เพดานลงมาก่อน คือ ลงมือกวาดเพดานเป็นต้นลงมา.

บทว่า **อาโลกสนฺธิกณฺณภาคา** ได้แก่ส่วนหน้าต่างประตูและส่วนมุมห้อง. อธิบาย พึงเช็ดบานหน้าต่างและบานประตูทั้งข้างในข้างนอก และ ๔ มุมห้อง.

ข้อว่า **ยถาปญฺญตฺตํ ปญฺญาเปตพฺพํ** มีความว่า เครื่องลาดพื้นเดิมเขาปูลาดไว้อย่างใด พึงปูไว้เหมือนอย่างนั้น. จริงอยู่ เพื่อประโยชน์นี้แล จึงทรงบัญญัติวัตรข้อแรกไว้ว่า "พึงสังเกตที่ปูเดิมไว้แล้วขนออกไปวางไว้ส่วนหนึ่ง." แต่ถ้าเครื่องลาดพื้นนั้นเป็นของบางคนซึ่งไปเข้าใจได้ปูลาดไว้ก่อน, พึงปูให้ห่างฝาโดยรอบ สัก ๒ นิ้ว หรือ ๓ นิ้ว.

อันธรรมเนียมการปูลาดมีดังนี้ :-

ถ้ามีเสื่อลำแพนแต่ใหญ่เกินไป พึงตัดพับชายเย็บผูกแล้วจึงปู ถ้าไม่เข้าใจพับชายเย็บผูก อย่าตัด.

ข้อว่า **ปุรตฺถิมา วาตปานา ถเกตพฺพา** มีความว่า พึงเปิดหน้าต่างทิศตะวันออก. หน้าต่างแม้ที่เหลือ ก็พึงปิดอย่างนั้น.

บทว่า **วูปกาเสตพฺโพ** มีความว่า ตนเองพึงนำไปที่อื่น.

บทว่า **วูปกาสาเปตพฺโพ** มีความว่า พึงวานภิกษุอื่นว่า "ขอท่านช่วยพาพระเถระไปที่อื่นเถิด."

บทว่า **วิเวเจตพฺพํ** มีความว่า ตนเองพึงพูดให้ท่านสละเสีย.

บทว่า **วิเวจาเปตพฺพํ** มีความว่า พึงวานผู้อื่นว่า "ขอท่านช่วยพูดให้พระเถระสละทิฏฐิทีเถิด."

[๔๐] ข้อว่า **อุสฺสุกฺกํ กาตพฺพํ** มีความว่า ภิกษุนั้นอันสัทธิวิหาริกพึงเข้าไปหาสงฆ์ขอร้องเพื่อให้ปริวาส ถ้าสัทธิวิหาริกเป็นผู้สามารถด้วยตน พึงให้บริวาสด้วยตนเอง ถ้าไม่สามารถ พึงวานภิกษุอื่นให้ช่วยให้.

ข้อว่า **กินฺติ นุ โข** มีความว่า ด้วยอุบายอย่างไรหนอแล. มีนัยเหมือนกันทุกแห่ง.

ข้อว่า **สหุกาย วา ปริณาแมยฺย** มีความว่า สงฆ์อย่าพึงทำอุกเขปนียกรรมเลย พึงทำตัชชนียกรรมหรือนิยสกรรมแทน.

จริงอยู่ สัทธิวิหารินั้นได้ทราบว่า "สงฆ์ปรารถนาจะทำอุกเขปนียกรรมแก่อุปัชฌาย์ของเรา" พึงเข้าไปหาทีละรูป อ้อนวอน

ว่า "ขออย่าทำกรรมแก่อุปัชฌาย์ของผมเลยขอรับ."

ถ้าภิกษุทั้งหลายจะทำตัชชนียกรรมหรือนิยสกรรมให้ได้. พึงอ้อนวอนเธอทั้งหลายว่า "โปรดอย่าทำเลย."

ถ้าภิกษุทั้งหลายจำทำจริง ๆ, ทีนั้น พึงอ้อนวอนอุปัชฌาย์ว่า "ขอจงกลับประพฤติชอบเถิดขอรับ."

ครั้งอ้อนวอนให้ท่านกลับประพฤติชอบได้อย่างนั้นแล้ว พึงอ้อนวอนภิกษุทั้งหลายว่า "โปรดระงับกรรมเถิดขอรับ"

สองบทว่า **สมฺปริวตฺตกํ สมฺปริวตฺตกํ** ได้แก่พลิกกลับไปรอบ ๆ.

ข้อว่า **น จ อจฺฉินฺเน เถเว ปกฺกมิตพฺพํ** มีความว่า ถ้าน้ำย้อมแม้เพียงเล็กน้อย ยังหยดอยู่ อย่าพึงหลีกไปเสีย.

วัตรทุกข้อ เป็นต้นว่ายังไม่ได้เรียนอุปัชฌาย์ อย่าให้บาตรแก่คนบางคน ดังนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสสำหรับบุคคลซึ่งเป็นวิสภาคของอุปัชฌาย์.

ข้อว่า **น อุปชฺฌายํ อนาปุจฺฉา คาโม ปวิสิตพฺโพ** มีความว่า สัทธิวิหาริกปรารถนาจะเข้าไปด้วยบิณฑบาท หรือด้วยกรณียะอย่างอื่น พึงบอกลาก่อนจึงเข้าไป.

ถ้าอุปัชฌาย์ประสงค์จะลุกขึ้นแต่เช้าไปภิกษุจารไกล, พึงสั่งว่า "พวกภิกษุหนุ่มจงเข้าไปบิณฑบาตเถิด" แล้วจึงไป.

เมื่ออุปัชฌาย์ไม่ได้สั่งไว้ไปเสีย สัทธิวิหาริกไปถึงบริเวณไม่เห็นอุปัชฌาย์จะเข้าบ้านก็ควร.

ถ้าแม้กำลังเข้าไปในบ้านและพบเข้า, [๔๑] ควรจะบอกลาตั้งแต่ที่ที่พบทีเดียว.

ข้อว่า **น สุสานํ คนฺตพฺพํ** มีความว่า ไม่ไปเพื่อต้องการอยู่ หรือเพื่อต้องการดู.

ในข้อว่า **น ทิสา ปกฺกมิตพฺพา** นี้ มีวินิจฉัยว่า สัทธิวิหาริกผู้ประสงค์จะไป พึงชี้แจงถึงกิจการแล้วอ้อนวอนเพียงครั้งที่สาม. ถ้าท่านอนุญาต เป็นการสำเร็จ, ถ้าไม่อนุญาต เมื่อเธออาศัยท่านอยู่ อุทเทสก็ดี ปริปุจฉาก็ดี กัมมัฏฐานก็ดี ไม่สำเร็จ (เพราะ) อุปัชฌาย์เป็นคนโง่ไม่เฉียบแหลม ไม่ยอมให้ไปเช่นนั้น เพราะมุ่ง-หมายจะให้อยู่ในสำนักของตนถ่ายเดียว, เมื่ออุปัชฌาย์เช่นนี้แม้ห้ามจะขืนไป ก็ควร.

ข้อว่า **วุฏฺฐานสฺส อาคเมตพฺพํ** มีความว่า พึงรอจนหายจากความเจ็บไข้, ไม่ควรไปข้างไหนเสีย. ถ้ามีภิกษุอื่นเป็นผู้พยาบาล พึงหายามามอบไว้ในมือของเธอ แล้วเรียนท่านว่า "ภิกษุนี้จักพยาบาลของรับ" แล้วจึงไป.

อุปัชฌายวัตตกถา จบ.

[สัทธิวิหาริกวัตตกถา]

พึงทราบวินิจฉัยในการที่อุปัชฌาย์ประพฤติชอบในสัทธิวิหาริกต่อไป :-

ข้อว่า **สงฺคเหตพฺโพ อนุคฺคเหตพฺโพ** มีความว่า อุปัชฌาย์

พึงทำการช่วยเหลือและอุดหนุนเธอด้วยกิจมีอุทเทสเป็นต้น. ในกิจมีอุทเทสเป็นต้นนั้น อุทเทสนั้น ได้แก่การบอกบาลี. ปริปุจฉานั้น ได้แก่อธิบายความแห่งบาลี. โอวาทนั้น ได้แก่การกล่าวว่า "จงทำอย่างนี้ อย่าทำอย่างนี้" ในเมื่อเรื่องยังไม่เกิด. อนุศาสนีนั้น ได้แก่การว่ากล่าวอย่างนั้น ในเมื่อเรื่องเกิดแล้ว. อีกประการหนึ่ง เรื่องจะเกิดหรือไม่เกิดก็ตาม การว่ากล่าวครั้งแรก ชื่อโอวาท, การว่ากล่าวพร่ำเพรื่อ ชื่อนุศาสนี.

ข้อว่า **สเจ อุปชฺฌายสฺส ปตฺโต โหติ** มีความว่า ถ้าอติเรกบาตรมี. มีนัยเหมือนกันทุกแห่ง. สมณบริขารแม้อื่น ชื่อว่าบริขาร. ความค้นคว้าหาอุบายซึ่งเกิดขึ้นโดยนัยอันชอบธรรม ชื่อว่าความขวนขวาย ในสัทธิวิหาริกวัตรนี้. [๔๒] ถัดจากนี้ไป วัตรตั้งต้นแต่ให้ไม้สีฟัน ถึงที่สุดเติมน้ำในหม้อชำระ อุปัชฌาย์ควรทำแก่สัทธิวิหาริกเฉพาะผู้เป็นไข้. อนึ่ง กิจมีพาเที่ยวเพื่อระงับความกระสันเป็นต้น แม้สัทธิวิหาริกไม่เป็นไข้ อุปัชฌาย์ก็ควรทำแท้.

ข้อว่า **จีวรํ รชนฺเตน** มีความว่า เมื่อได้ฟังอุบายจากอุปัชฌาย์ว่า "พึงย้อมอย่างนี้" แล้วจึงย้อม. คำที่เหลือ พึงทราบตามนัยที่กล่าวแล้วนั่น.

สัทธิวิหาริกวัตตกถา จบ.

[สัมมวัตตนาทิกถา]

ข้อว่า **น สมฺมา วตฺตนฺติ** มีความว่า ไม่ทำอุปัชฌายวัตรตามที่ทรงบัญญัติไว้ให้เต็ม.

ข้อว่า **โย น สมฺมา วตฺเตยฺย** มีความว่า สัทธิวิหาริกใด ไม่ทำวัตรตามที่ทรงบัญญัติไว้ให้เต็ม, สัทธิวหาริกนั้นต้องทุกกฏ.

บทว่า **ปณาเมตพฺโพ** ได้แก่ พึงรุกราน.

ข้อว่า **นาธิมตฺตํ เปมํ โหติ** มีความว่า ไม่มีความรักฉันบุตรกับธิดายิ่งนักในอุปัชฌาย์.

ข้อว่า **นาธิมตฺตา ภาวนา โหติ** มีความว่า ไม่ปลูกไม่ตรียิ่งนัก. ฝ่ายดีพึงทราบโดยปฏิปักขนัยกับที่กล่าวแล้ว.

ข้อว่า **อลํ ปณาเมตุํ** มีความว่า สมควรประณาม.

ข้อว่า **อปฺปณาเมนฺโต อุปชฺฌาโย สาติสาโร โหติ** มีความว่า (เมื่ออุปัชฌาย์ไม่ประณาม) ย่อมเป็นผู้มีโทษ คือย่อมต้องอาบัติ, เพราเหตุฉะนั้น เมื่อสัทธิวิหาริกไม่ประพฤติชอบ ควรต้องประณามแท้. ก็ในการไม่ประพฤติชอบ มีวินิจฉัยดังนี้ :-

เมื่อสัทธิวิหาริกไม่ทำวัตรเพียงย้อมจีวร ความเสื่อมย่อมมีแก่อุปัชฌาย์. เพราะเหตุนั้น เมื่อสัทธิวิหาริกผู้พ้นนิสัยแล้วก็ดี ยังไม่พ้นก็ดี ไม่ทำวัตรนั้น เป็นอาบัติเหมือนกัน. ตั้งแต่ให้บาตรแก่คนบางคนไป เป็นอาบัติแก่ผู้ยังไม่พ้นนิสัยเท่านั้น. เหล่าสัทธิวิหาริกประพฤติชอบ, อุปัชฌาย์ไม่พระพฤติชอบ เป็นอาบัติแก่อุปัชฌาย์. อุปัชฌาย์ประพฤติชอบ, พวกสัทธิวิหาริกไม่ประพฤติชอบ เป็นอาบัติแก่พวกเธอ. เมืออุปัชฌาย์ยินดีวัตร พวกสัทธิวิหาริก [๔๓] ถึงมีอยู่มาก, เป็นอาบัติทุกรูป. ถ้าอุปัชฌาย์กล่าวว่า "อุปัฏฐากของฉันมี, พวกเธอจงทำความเพียรในสาธยายและมนสิการเป็นต้น

ของตนเถิด," ไม่เป็นอาบัติแก่พวกสัทธิวิหาริก, ถ้าอุปัชฌาย์ไม่รู้จักความยินดีหรือไม่ยินดี เป็นผู้เขลา, สัทธิวิหาริกมีมากรูป ในพวกเธอถ้าภิกษุถึงพร้อมด้วยวัตรรูปหนึ่ง ปล่อยภิกษุนอกนั้นเสีย รับเป็นภาระของตนอย่างนี้ว่า "ผมจักทำกิจของอุปัชฌาย์แทน, พวกท่านจงเป็นผู้มีความขวนขวายน้อยอยู่เถิด" ดังนี้ ไม่เป็นอาบัติแก่เธอทั้งหลายจำเดิมแต่ไว้ภาระแก่ภิกษุนั้นไป.

สัมมาวัตตนาทิกถา จบ.

[ญัตติจตุตถกัมมอุปสัมปทา]

วินิจฉัยในเรื่องราธพราหมณ์ต่อไป. พระสารีบุตรผู้มีอายุย่อมทราบบรรพชาและอุปสมบท ซึ่งพระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตด้วยไตร-สรณคมน์ ที่กรุงพาราณสี แม้โดยแท้, ถึงกระนั้น พระผู้มีพระภาคทรงประสงค์จะห้ามอุปสมบทอันเพลานั้นแล้ว ทรงอนุญาตอุปสมบททำให้กวดขัน ด้วยญัตติจตุตถกรรม คราวนั้น พระเถระทราบพระอัธยาศัยของพระองค์ จึงทราบทูลว่า "พระเจ้าข้า ข้าพระองค์จะให้พราหมณ์นั้นบรรพชาอุปสมบทอย่างไร ?"

จริงอยู่ บริษัทของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมเป็นผู้ฉลาดในอัธยาศัย. และพระผู้มีอายุสารีบุตรนี้ เป็นผู้ประเสริฐเป็นยอดของพุทธบริษัท.

ในคำว่า **พฺยตฺเตน ภิกฺขุนา ปฏิพเลน** นี้ มีวินิจฉัยว่า วินัย-ปิฎกพร้อมทั้งอรรถกถาของภิกษุใด ช่ำชองคล่องปาก ภิกษุนั้น จัดว่าผู้ฉลาด, เมื่อภิกษุเช่นนั้นไม่มี พุทธวจนะ โดยที่สุด แม้เพียง

ญัตติจตุตถกัมมวาจานี้ ของภิกษุใด เป็นของที่จำได้ถูกต้องช่ำชองคล่องปาก แม้ภิกษุนี้ ก็จัดว่าเป็นผู้ฉลาดในอรรถนี้ได้. ฝ่ายภิกษุใดไม่สามารถสวดกัมมวาจาด้วยบทและพยัญชนะอันเรียบร้อย คือ ว่าพยัญชนะหรือบทให้เสีย หรือควรจะว่าอย่างอื่น ว่าเป็นอย่างอื่นไปเสีย เพราะความเจ็บไข้ มีไอ หืด และเสมหะ เป็นต้น หรือเพราะอวัยวะมีริมฝีปาก ฟันและลิ้น เป็นต้น ใช้การไม่ได้ หรือเพราะไม่ได้ทำความสั่งสมไว้ในพระปริยัติ ภิกษุนี้จัดว่า เป็นผู้ไม่สามารถ ภิกษุผู้แผกจากนั้น พึงทราบว่าเป็นผู้สามารถในอรรถนี้.

[๔๔] ข้อว่า **สงฺโฆ ญาเปตพฺโพ** มีความว่า สงฆ์อันภิกษุนั้นพึงให้ทราบ.

เบื้องหน้าแต่นี้ พระผู้มีพระภาคตรัสคำว่า **สุณาตุ เม ภนฺเต** เป็นต้น เพื่อแสดงข้อที่ภิกษุนั้นควรให้สงฆ์ทราบ.

ข้อว่า **อุปสมฺปนฺนสมนนฺตรา** มีความว่า เป็นผู้พออุปสมบทแล้ว (ย่อมประพฤติอนาจาร[๑]) ในกาลเป็นลำดับต่อติดกันไป.

ข้อว่า **อนาจารํ อาจรติ** มีความว่า ย่อมทำความละเมิดพระบัญญัติ.

บทว่า **อุลฺลุมฺปตุ มํ** มีความว่า ขอจงยกข้าพเจ้าขึ้นเถิด อธิบายว่า ขอให้ข้าพเจ้าของจากอกุศล ให้ตั้งเฉพาะในกุศลเถิด. หรือว่า ขอจงยกขึ้นจากความเป็นสามเณร ให้ตั้งเฉพาะในความ

๑. ถ้า อุปสมฺปนฺโน หุตฺวาว... อาจรติ เป็นประโยคเดียวกันก็จะงาม เพราะเมื่อแปลเสร็จแล้ว เอา อนาจารํ อาจรติ มาเป็นบทตั้งแก้อรรถอีกครั้ง.

เป็นภิกษุเถิด.

สองบทว่า **อนุกมฺปํ อุปาทาย** ได้แก่อาศัยความสงสาร อธิบายว่า กระทำความเอ็นดูในข้าพเจ้า.

สองบทว่า **อฏฺฐิตา โหติ** มีความว่า เป็นของเป็นไปเป็นนิตย์.

สองบทว่า **จตฺตาโร นิสฺสเย** ได้แก่ปัจจัยสี่. ปัจจัยสี่พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่า "นิสัย" เพราะเหตุว่า เป็นที่อาศัยเป็นไปของอัตภาพ.

[ว่าด้วยองค์แห่งอุปัชฌาย์]

คำว่า **กินฺตายํ ภิกฺขุ โหติ** มีความว่า ภิกษุนี้ เป็นอะไรกับท่าน.

ข้อว่า **อญฺเญหิ โอวทิโย อนุสาสิโย** มีความว่า ท่านอันภิกษุเหล่าอื่นต้องตักเตือนและต้องพร่ำสอน.

ข้อว่า **พาหุลฺลาย อาวตฺโต, ยทิทํ คณพนฺธิกํ** มีความว่า ความพัวพันด้วยหมู่ ของความเป็นผู้มักมากนี้มีอยู่ เหตุนั้นความเป็นผู้มักมากนี้ ชื่อว่า "มีความพัวพันด้วยหมู่" มีคำอธิบายว่า "ความเป็นผู้มักมากที่ชื่อว่า 'มีความพัวพันด้วยหมู่นี้อันใด ท่านเวียนมาเพื่อประโยชน์แก่ความเป็นผู้มักมากอันนั้น เร็วนัก."

บทว่า **อพฺยตฺตา** ได้แก่ ผู้ปราสจากปัญญาเครื่องเป็นผู้ฉลาด.

สองบทว่า **อญฺญตโรปิ อญฺญติตฺถิยปุพฺโพ** ได้แก่ปริพาชกชื่อปสุระ. ได้ยินว่า เขาคิดว่า "จักขโมยธรรม" จึงบวชในสำนัก

พระอุทายีเถระ ผู้อันท่านว่ากล่าวอยู่โดยชอบธรรม ได้ยกวาทะของท่าน.

ภิกษุผู้ฉลาดในคำว่า **อนุชานามิ ภิกฺขเว พฺยตฺเตน ภิกฺขุนา** เป็นต้น [๔๕] มีลักษณะดังกล่าวแล้วในอรรถกถาแห่งภิกขุโนวาทก-สิกขาบทในหนหลังนั้นแล๑. ส่วนภิกษุผู้สามารถทำกิจเป็นต้นว่า 'พยา-บาลอันเตวาสิก หรือสัทธิวิหาริกซึ่งอาพาธ' พระผู้มีพระภาคทรงประสงค์ว่า "ผู้สามารถ" ในที่นี้. จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสแม้คำนี้ไว้ว่า "ดูก่อนอุบาลี ภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์ ๕ ควรให้กุล-บุตรอุปสมบท, ควรให้นิสัย, ควรให้สามเณรอุปัฏฐาก, ด้วยองค์ ๕ เหล่าไหน,? เหล่านี้คือ เป็นผู้สามารถพยาบาลเอง หรือให้ผู้อื่นช่วยพยาบาลอันเตวาสิกหรือสัทธิวิหาริกผู้อาพาธ, เป็นผู้สามารถระงับเองหรือให้ผู้อื่นช่วยระงับความกระสันของอันเตวาสิก หรือสัทธิวิหาริก, เป็นผู้สามารถบรรเทาเองหรือให้ผู้อื่นช่วยบรรเทาความรังเกียจ ซึ่งเกิดขึ้นแล้วเสียโดยธรรม, เป็นผู้สามารถแนะนำในอภิธรรม. แนะนำในอภิวินัย.

[ว่าด้วยทรงอนุญาตินิสยาจารย์]

บทว่า **ปกฺขสงฺกนฺเตสุ** ได้แก่ ไปเข้าพวกเดียรถีย์

ข้อว่า **อนุชานามิ ภิกฺขเว อาจริยํ** มีความว่า เราอนุญาตอาจารย์ผู้ฝึกหัดอาจาระและสมาจาร.

คำทั้งปวงเป็นต้นว่า **อาจริโย ภิกฺขเว อนฺเตวาสิกมฺหิ** พึง

๑. สมนฺต. ทุติย. ๔๕๐.

๒. ดูคำอธิบายหน้า ๘๐ ข้างหน้า

ทราบด้วยอำนาจคำที่กล่าวแล้วโดยนัยเป็นต้นว่า **อุปชฺฌาโย ภิกฺขเว สทฺธิวิหาริกมฺหิ** นั่นแล. เพราะว่า ในคำว่า **อาจริโย** เป็นต้น ต่างกันแต่เพียงชื่อเท่านั้น.

ส่วนในคำว่า "อันเตวาสิกทั้งหลายไม่ประพฤติชอบในอาจารย์ทั้งหลาย" นี้ผู้ศึกษาพึงทราบว่า เป็นอาบัติแก่นิสสยันเตวาสิก โดยลักษณะที่ข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้วในหนหลัง[๑] นั้นแลว่า "ก็ในการไม่ประพฤติชอบ มีวินิจฉัยดังนี้ :- เมื่อสัทธิวิหาริกไม่ทำวัตรเพียงย้อมจีวร ความเสื่อมย่อมมีแก่อุปัชฌาย์, เพราะเหตุนั้น จึงเป็นอาบัติเหมือนกัน ทั้งผู้พ้นนิสัยแล้ว ทั้งผู้ยังไม่พ้น ซึ่งไม่ทำวัตรนั้น" แลว่า "ตั้งแต่ให้บาตรแก่คนบางคนไป เป็นอาบัติแก่ผู้ยังไม่พ้นนิสัยเท่านั้น" เพราะว่า นิสสยันเตวาสิก ควรทำอาจริยวัตรทั้งปวง เพียงเวลาที่ตนอาศัยอาจารย์อยู่. ฝ่ายปัพพชันเตวาสิก อุปสัมปทันเตวาสิกและธัมมันเตวาสิก [๔๖] แม้พ้นนิสัยแล้ว ก็คงทำวัตรตั้งแต่ต้นจงถึงย้อมจีวร, แต่ไม่เป็นอาบัติแก่อันตวาสิกเหล่านั้น ในเพราะเหตุมีไม่เรียนถามก่อนแล้วให้บาตรเป็นต้น, และในอันเตวาสิกเหล่านี้ ปัพพชันเตวาสิกและอุปสัมปทันเตวาสิก เป็นภาระของอาจารย์ตลอดชีวิต นิสสยันเตวาสิกและธัมมันเตวาสิก ยังอยู่ในสำนักเพียงใด เป็นภาระของอาจารย์เพียงนั้นทีเดียว เพราะเหตุนั้น ฝ่ายอาจารย์จึงต้องประพฤติในอันเตวาสิกเหล่านั้นด้วย เพราะว่า ทั้งอาจารย์ ทั้งอันเตวาสิก ฝ่ายใด ๆ ไม่ประพฤติชอบ ย่อมเป็นอาบัติแก่ฝ่ายนั้น ๆ.

๑. ในหนหลัง ก็คือที่กล่าวไว้หน้า ๖๗ ที่แล้วมา.

[ว่าด้วยองค์เป็นเหตุระงับนิสัย]

ในองค์เป็นเหตุระงับนิสัยจากอุปัชฌาย์ เป็นต้นว่า "อุปัชฌาย์หลีกไปเสียก็ดี" มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **ปกฺกนฺโต** มีความว่า อุปัชฌาย์ใคร่จะย้ายไปจากอาวาสนั้น หลีกไปเสีย คือ ไปสู่ทิศ. ก็แลเมื่อท่านไปแล้วอย่างนั้น, ถ้าในวิหารมีภิกษุผู้ให้นิสัย, หรือแม้ในกาลอื่น ตนเคยถือนิสัยในสำนักภิกษุใด, หรือภิกษุใดมีสมโภคและบริโภคเป็นอย่างเดียวกัน, พึงถือนิสัยในสำนักภิกษุนั้น. แม้วันเดียวก็คุ้มอาบัติไม่ได้. ถ้าภิกษุเช่นนั้นไม่มี, ภิกษุอื่นที่เป็นลัชชีมีศีลเป็นที่รักมีอยู่, เมื่อทราบว่าเธอเป็นลัชชี มีศีลเป็นที่รัก พึงขอนิสัยในวันนั้นทีเดียว. ถ้าเธอให้ การให้อย่างนั้นนั่นเป็นการดี, แต่ถ้าเธอถามว่า "อุปัชฌาย์ของท่านจักกลับเร็วหรือ" และอุปัชฌาย์ได้พูดไว้อย่างนั้น พึงตอบว่า "ถูกละขอรับ" และถ้าเธอกล่าวว่า "ถ้ากระนั้น จงคอยอุปัชฌาย์มาเถิด" จะรออุปัชฌาย์กลับก็ควร. แต่ถ้าโดยปกติ ทราบไม่ได้ว่า เธอเป็นผู้มีศีลเป็นที่รัก พึงสังเกตสัก ๔-๕ วันที่ ภิกษุนั้นจะเป็นสภาคกันหรือไม่ แล้วให้เธอทำโอกาส ขอนิสัย. แต่ถ้าในวัดที่อยู่ ไม่มีภิกษุผู้ให้นิสัย [๔๗] ทั้งอุปัชฌาย์ได้สั่งว่า "ฉันจักไปสัก ๒-๓ วัน พวกคุณอย่าทุรนทุรายใจเลย" ดังนี้จึงไป ได้ความคุ้มอาบัติจนกว่าท่านจะกลับมา. ถ้าแม้ชาวบ้านในที่นั้น เขานิมนต์ให้ท่านอยู่เกินกว่าวาลาที่กำหนดไว้บ้าง ๕ วันหรือ ๑๐ วันไซร้, อุปัชฌาย์นั้นพึงส่งข่าวไปวัดที่อยู่ว่า "พวกภิกษุหนุ่มอย่าทุรนทุรายใจเลย ฉันจักกลับในวัน

โน้น." แม้อย่างนี้ ก็ได้ความคุ้มอาบัติ. ภายหลังเมื่ออุปัชฌาย์กำลังกลับมา มีความคิดขัดในระหว่างทาง ด้วยน้ำเต็มแม่น้ำ หรือด้วยโจรเป็นต้น, พระเถระคอยน้ำลดหรือหาเพื่อน, ถ้าพวกภิกษุหนุ่มทราบข่าวนั้น, ได้ความคุ้มอาบัติจนกว่าท่านจะกลับมา. แต่ถ้าท่านส่งข่าวมาว่า "ฉันจักอยู่ที่นี่แหละ" ดังนี้ คุ้มอาบัติไม่ได้. จะได้นิสัยในที่ใด พึงไปในที่นั้น. แต่เมื่ออุปัชฌาย์สึกหรือมรณภาพ หรือไปเข้ารีตเดียรถีย์เสีย แม้วันเดียว ก็คุ้มอาบัติไม่ได้. จะได้นิสัยในที่ใด พึงไปในที่นั้น.

บทว่า **วิพฺภนฺโต** ได้แก่ เคลื่อนจากศาสนา. การประณามนิสัย ท่านเรียกว่า อาณัติ คือ สั่งบังคับ. เพราะเหตุนั้น ภิกษุใดถูกอุปัชฌาย์ผลักออกด้วยประณามนิสัย โดยนัยพระบาลีนี้ว่า "ฉันประณามเธอ" หรือว่า "อย่างเข้ามา ณ ที่นี้" หรือว่า "จงขนบาตรจีวรของเธอออกไปเสีย" หรือว่า "เธอไม่ต้องอุปัฏฐากฉันดอก" ดังนี้ก็ดี โดยนัยพ้นจากบาลีเป็นต้นว่า "เธออย่าบอกลาเข้าบ้านกะฉันเลย" ดังนี้ก็ดี, ภิกษุนั้น พึงขอให้อุปัชฌาย์อดโทษ. ถ้าท่านไม่ยอมอดโทษให้แต่แรก; พึงยอมรับทัณฑกรรมแล้ว ขอให้ท่านอดโทษด้วยตนเอง ๓ ครั้งก่อน, ถ้าท่านไม่ยอมอดโทษให้, พึงเชิญพระมหาเถระที่อยู่ในวัดนั้นให้ช่วยขอโทษแทน. ถ้าท่านไม่ยอมอดโทษ, พึงวานภิกษุทั้งหลายที่อยู่ในวัดใกล้เคียงให้ช่วยของโทษแทน. ถ้าถึงอย่างนั้นแล้ว ท่านก็ยังไม่ยอมอดโทษให้ [๔๘] พึงไปในที่อื่นแล้วอยู่ในสำนักของภิกษุทั้งหลายผู้เป็นสภาคแก่อุปัชฌาย์ ด้วยคิดว่า "แม้ไฉน

อุปัชฌาย์ได้ทราบว่า "อยู่ในสำนักของภิกษุทั้งหลายผู้เป็นสภาคของเรา จะพึงอดโทษให้บ้าง." ถ้าถึงอย่างนั้นแล้ว ท่านก็ยังไม่ยอมอดโทษให้, พึงอยู่ในที่นั้นเสียเถิด, ถ้าไม่อาจอยู่ในที่นั้นได้ด้วยโทษมีข้าวแพงเป็นต้น. จะมายังวัดที่อยู่เดิมนั้นแล้ว ถือนิสัยอยู่ในสำนักภิกษุอื่นก็ควร. วินิจฉัยในการสั่งบังคับเท่านี้.

[ว่าด้วยองค์เป็นเหตุระงับนิสัยจากอาจารย์]

บรรดาองค์ ๖ ซึ่งเป็นเหตุให้นิสัยระงับจากอาจารย์ ในองค์นี้ คือ อาจารย์หลีกไปเสียก็ดี มีวินิจฉัยว่า อาจารย์บางองค์บอกลาแล้วหลีกไป บางองค์ไม่บอกลา. ถึงอันเตวาสิกก็เป็นอย่างนั้นเหมือนกัน. ในอาจารย์และอันเตวาสิก ๒ ฝ่ายนั้น ถ้าอันเตวาสิกบอกลาอาจารย์ว่า "ผมอยากไปที่โน้น ด้วยกรณียกิจเฉพาะบางอย่างขอรับ" และเธออันอาจารย์ถามว่า "จักไปเมื่อไร ?" จึงตอบว่า "จักไปในเวลาเย็น หรือจักลุกขึ้นไปในกลางคืน" พออาจารย์รับว่า "ดีละ" นิสัยระงับในทันที. แต่ถ้า เมื่อเธอกล่าวว่า "ผมอยากไปที่โน้น ขอรับ" อาจารย์ตอบว่า "เธอจักเที่ยวบิณฑบาตที่บ้านโน้นก่อน ภายหลังจักรู้" และภิกษุนั้นรับว่า "ดีแล้ว" ถ้าเธอไปจากบ้านนั้น เป็นอันไปด้วยดี, แต่ถ้าไม่ไป นิสัยไม่ระงับ. ถ้าแม้ เมื่ออันเตวาสิกกล่าวว่า "ผมจะไป" แต่อาจารย์สั่งว่า "อย่าพึงไปก่อน กลางคืนหารือกันแล้วจึงคอยรู้" ดังนี้ ครั้นหารือกันแล้วจึงไป. เป็นอันไปด้วยดี, ถ้าไม่ไป นิสัยไม่ระงับ. แต่สำหรับอันเตวาสิกผู้ไม่บอกลาอาจารย์ก่อนหลีกไป นิสัยระงับใน

เมื่อล่วงอุปจารสีมาไป, เมื่อกลับเสียแต่ภายในอุปจารสีมา นิสัยยังไม่ระงับ, ก็ถ้า [๔๙] อาจารย์บอกลาอันเตวาสิกว่า "ฉันจักไปที่โน้นนะคุณ," และเมื่ออันเตวาสิกถามว่า "จักไปเมื่อไร ?" ตอบว่า "เวลาเย็น หรือตอนกลางคืน," พออันเตวาสิกรับว่า "ดีแล้ว" นิสัยระงับทันที. แต่ถ้าอาจารย์บอกว่า "พรุ่งนี้ฉันจักเที่ยวบิณฑบาตแล้วเลยไป," ฝ่ายอันเตวาสิก รับว่า "ดีแล้ว" นิสัยยังไม่ระงับก่อนตลอดวันหนึ่ง ต่อวันรุ่งขึ้นจึงระงับ. อาจารย์บอกว่า "ฉันจักไปบิณฑบาตที่บ้านโน้นแล้ว จึงจะรู้ว่า จะไปหรือไม่ไป" ถ้าไม่ไป, นิสัยไม่ระงับ. ถ้าแม้เมื่ออาจารย์บอกว่าจะไป แล้วถูกอันเตวาสิกหน่วงไว้ว่า "อย่าพึงไปก่อน กลางคืนหารือกันแล้วจึงค่อยทราบ," แม้หารือกันแล้วไม่ไป, นิสัยก็ไม่ระงับ. ถ้าอันเตวาสิกและอาจารย์ทั้ง ๒ ต่างออกนอกสีมาไป ด้วยกรณียกิจบางอย่าง, ลำดับนั้น ถ้าเมื่อจิตคิดจะไปเกิดขึ้น อาจารย์ไม่ทันบอกลา ไปเสีย แล้วกลับแต่เพียงใน ๒ เลฑฑุบาต. นิสัยยังไม่ระงับ ถ้าล่วง ๒ เลฑฑุบาตออกไปแล้วจึงกลับ, นิสัยย่อมระงับ. อาจารย์และอุปัชฌาย์ อยู่ในวัดที่อยู่อื่น ล่วง ๒ เลฑฑุบาตออกไป นิสัยระงับ. อาจารย์ลาสิกขา มรณภาพ ไปเข้ารีตเสีย นิสัยระงับทันที.

ส่วนในการสั่งบังคับมีวินิจฉัยว่า ถ้าแม้อาจารย์เป็นผู้มีปรารถนาจะสลัดจริง ๆ จึงผลักออกเสียด้วยประณามนิสัย, แต่อันเตวาสิกยังเป็นผ้าถืออาลัยอยู่ว่า "อาจารย์ประณามเราเสียก็จริง แต่ว่าท่านยังเป็น

ผู้อ่อนโยนด้วยน้ำใจ" ดังนี้, นิสัยยังไม่ระงับ. [๕๐] ถ้าแม้อาจารย์มีอาลัย แต่อันเตวาสิกหมดอาลัยทอดธุระว่า "คราวนี้ เราจักไม่อาศัยอาจารย์นี้อยู่" แม้อย่างนั้น นิสัยย่อมยังไม่ระงับ. และด้วยข้อที่ทั้ง ๒ ฝ่ายยังมีอาลัย นิสัยย่อมไม่ระงับแท้. ในเมื่อทั้ง ๒ ฝ่ายทอดธุระ นิสัยจึงระงับ. อันเตวาสิกผู้ถูกประณาม ควรยอมรับทัณฑกรรม. แล้วขอให้อาจารย์อดโทษ ๓ ครั้ง ถ้าท่านไม่อดโทษให้, พึงปฏิบัติโดยนัยที่กล่าวแล้วในอุปัชฌาย์.

ในข้อซึ่งว่า "หรือถึงความพบปะกับอุปัชฌาย์" นี้ พึงทราบการพบปะกัน ด้วยอำนาจการได้เห็นและได้ยิน. ก็ถ้าสัทธิวิหาริกอาศัยอาจารย์อยู่ เห็นอุปัชฌาย์ไหว้พระเจดีย์อยู่ในวัดที่อยู่เดียวกัน หรือเที่ยวบิณฑบาตอยู่ในบ้านเดียวกัน นิสัยย่อมระงับ. อุปัชฌาย์เห็นแต่สัทธิวิหาริกไม่เห็น นิสัยไม่ระงับ สัทธิวิหาริกเห็น อุปัชฌาย์เดินทางไป หรือไปทางอากาศ ทราบว่า "เป็นภิกษุ" แต่ไกล แต่ไม่ทราบว่า "อุปัชฌาย์" นิสัยไม่ระงับ. ถ้าทราบ นิสัยระงับ อุปัชฌาย์อยู่บนปราสาท สัทธิวิหาริกอยู่ข้างล่างแต่ไม่ทันเห็นท่าน ดื่มยาคูแล้วหลีกไป หรือไม่ทันเห็นท่านซึ่งนั่งที่หอฉัน ฉัน ณ ส่วนข้างหนึ่งแล้วหลีกไป หรือไม่ทันเห็นท่านแม้นั่งในมณฑปที่ฟังธรรม ฟังธรรมแล้วหนีไป, นิสัยไม่ระงับ พึงทราบการพบปะกันด้วยอำนาจการเห็นก่อนด้วยประการฉะนี้.

ส่วนการพบปะกันด้วยอำนาจการได้ยิน พึงทราบดังนี้ :-

ถ้าเมื่ออุปัชฌาย์กล่าวธรรมอยู่ หรือทำอนุโมทนาอยู่ ในวัดที่อยู่

ก็ดี ในละแวกบ้านก็ดี สัทธิวิหาริกได้ยินเสียงแล้วจำได้ว่า "เสียงอุปัชฌาย์ของเรา" นิสัยระงับ เมื่อจำไม่ได้ ไม่ระงับ. วินิจฉัยในการพบปะกันเท่านี้.

[โสฬสปัญจกวินิจฉัย]

[๕๑] ลักษณะแห่งอุปัชฌาย์อาจารย์ โดยย่ออันใด ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในหนหลังว่า "ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ภิกษุผู้ฉลาดสามารถที่พรรษาครบ ๑๐ หรือเกินกว่า ๑๐ ให้กุลบุตรอุปสมบท ให้นิสัย" ดังนี้, บัดนี้ เพื่อแสดงลักษณะอันนั้นโดยพิสดาร จึงตรัสคำว่า **ปญฺจหิ ภิกฺขเว องฺเคหิ สมนฺนาคเตน** เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น สองบทว่า **ปญฺจหิ องฺคหิ** ได้แก่องค์ไม่เป็นคุณ ๕. จริงอยู่ ภิกษุนั้นเป็นผู้ชื่อว่าประกอบด้วยองค์ไม่เป็นคุณ ก็เพราะไม่ประกอบด้วยกองแห่งธรรม ๕ มีกองศีลเป็นต้น.

ข้อว่า **น อุปสมฺปาเทตพฺพํ** ได้แก่ ไม่พึงเป็นอุปัชฌาย์ให้กุลบุตรอุปสมบท.

ข้อว่า **น นิสฺสโย ทาตพฺโพ** ได้แก่ ไม่พึงเป็นอาจารย์ให้นิสัย.

ก็คำว่า **อเสเขน** เป็นต้น ในองค์ ๕ นี้ พระผู้มีพระภาคตรัสหมายเอา ศีล สมาธิ ปัญญา ผล และ ปัจจเวกขณญาณแห่งพระอรหันต์. ก็สามปัญจกะข้างต้นเหล่านี้ พระผู้มีพระภาคตรัสแล้วด้วยอำนาจแห่งภิกษุผู้ไม่สมควร, หาได้ตรัสด้วยอำนาจองค์แห่งอาบัติไม่.

ก็แล บรรดาปัญจกะเหล่านี้ เฉพาะ ๓ ปัญจกะ มีคำเป็นต้นว่า **อเสเขน สีลกฺขนฺเธน ๑ อตฺตนา น อเสเขน ๑ อสฺสทฺโธ ๑** ทรงทำการห้ามด้วยอำนาจแห่งภิกษุผู้ไม่สมควร, หาได้ทรงทำด้วยอำนาจองค์แห่งอาบัติไม่. จริงอยู่ ภิกษุใด ไม่ประกอบด้วยกองธรรม ๕ ของพระอเสขะมีกองศีลเป็นต้น, ทั้งไม่สามารถชักนำผู้อื่นในกองธรรมเหล่านั้น, แต่เป็นผู้ประกอบด้วยโทษมีอัสสัทธิยะเป็นต้นปกครองบริษัท, บริษัทของภิกษุนั้น ย่อมเสื่อมจากคุณทั้งหลายมีศีลเป็นต้นแท้ ย่อมไม่เจริญ. เพราะเหตุนั้น คำเป็นต้นว่า "อันภิกษุนั้นไม่พึงให้กุลบุตรอุปสมบท" ดังนี้ จึงชื่อว่า ตรัสด้วยอำนาจแห่งภิกษุผู้ไม่สมควร หาได้ตรัสด้วยอำนาจองค์แห่งอาบัติไม่. อันการที่พระขีณาสพเท่านั้น เป็นพระอุปัชฌาย์อาจารย์ได้ พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตแล้วหามิได้, ถ้าจักเป็นอันทรงอนุญาตเฉพาะพระขีณาสพนั้นเท่านั้นไซร้ พระองค์คงไม่ตรัสคำว่า "ถ้าความเบื่อหน่ายเกิดขึ้นแก่อุปัชฌาย์" ดังนี้ เป็นต้น. ก็เพราะเหตุที่บริษัทของพระขีณาสพ ไม่เสื่อมจากคุณทั้งหลายมีศีลเป็นต้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสคำเป็นต้นว่า "ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์ ๕ พึงให้กุลบุตรอุปสมบทได้" ดังนี้.

[๕๒] ในองค์ทั้งหลายเป็นต้นว่า **อธิสีเล สีลวิปฺปนฺโน** มีวินิจฉัยว่า ภิกษุผู้ต้องอาบัติปาราชิกสังฆาทิเสส ชื่อว่าผู้วิบัติด้วยศีลในอธิศีล. ผู้ต้องอาบัติ ๕ กองนอกจากนี้ ชื่อว่าผู้วิบัติด้วยอาจาระในอัชฌาจาร. ผู้ละสัมมาทิฏฐิเสีย ประกอบด้วยอันตคาหิก-

มิจฉาทิฏฐิ ชื่อว่าผู้วิบัติด้วยทิฏฐิในอติทิฏฐิ. สุตะมีประมาณเท่าใด อันภิกษุผู้ปกครองบริษัทพึงปรารถนา เพราะปราศจากสุตะนั้น ชื่อว่า ผู้มีสุตะน้อย. เพราะไม่รู้ส่วนที่เธอควรรู้มีอาบัติเป็นต้น จึงชื่อว่า ผู้มีปัญญาทราม. ก็ในปัญจกะนี้ สามบทเบื้องต้น พระผู้มีพระภาค ตรัสด้วยอำนาจแห่งภิกษุผู้ไม่สมควรเท่านั้น, สองบทเบื้องปลายตรัส ด้วยอำนาจองค์แห่งอาบัติ.

ข้อว่า **อาปตฺตึ น ชานาติ** มีความว่า เมื่อสัทธิวิหาริกหรือ อันเตวาสิกบอกว่า "กรรมเช่นนี้ ผมทำเข้าแล้ว" ดังนี้ เธอไม่ ทราบว่า "ภิกษุนี้ต้องอาบัติชื่อนี้."

ข้อว่า **วุฏฺฐานํ น ชานิติ** มีความว่า ไม่รู้จักว่า "ความ ออกจากอาบัติ ที่เป็นวุฏฐานคามินี หรือเทศนาคามินี เป็นอย่างนี้." ในปัญจกะนี้ สองบทเบื้องต้น พระผู้มีพระภาคตรัสด้วยอำนาจ แห่งภิกษุผู้ไม่สมควร สามบทเบื้องปลาย ตรัสด้วยอำนาจองค์ แห่งอาบัติ.

ข้อว่า **อภิสมาจาริกาย สิกฺขาย** มีความว่า เป็นผู้ไม่สามารถ เพื่อจะแนะนำในขันธกวรรค.

ข้อว่า **อาทิพฺรหฺมจริกาย** มีความว่า เป็นผู้ไม่สามารถเพื่อ จะแนะนำในพระบัญญัติที่ควรศึกษา.

ข้อว่า **อภิธมฺเม** มีความว่า เป็นผู้ไม่สามารถเพื่อจะแนะนำ ในนามรูปปริจเฉท.

ข้อว่า **อภิวินเย** มีความว่า เป็นผู้ไม่สามารถจะแนะนำใน

วินัยปิฎกล้วน. ส่วนสองบทว่า **วิเนตุํ น ปฏิพโล** มีความว่า ย่อมไม่อาจเพื่อให้ศึกษาในทุกอย่าง.

ข้อว่า **ธมฺมโต วิเวเจตุํ** มีความว่า เพื่อให้สละเสีย โดยธรรม คือตามเหตุ.

ในปัญจกะนี้ ปรับอาบัติทุก ๆ บท. แม้ในปัญจกะซึ่งมีบทต้นว่า "ไม่รู้จักอาบัติ" ก็ปรับอาบัติทุก ๆ บท.

[๕๓] ในปัญจกะนั้น ข้อว่า **อุภยานิ โข ปนสฺส ปาฏิโมกฺขานิ วิตฺถาเรน สฺวาคตานิ โหนฺติ** ได้แก่ ปาฏิโมกข์ ๒ ที่พระผู้มีพระภาคตรัสด้วยอำนาจอุภโตวิภังค์.

บทว่า **สุวิภตฺตานิ** ได้แก่ ที่ตรัสด้วยอำนาจมาติกาวิภังค์.

บทว่า **สุปฺปวตฺตีนิ** ได้แก่ ที่ตรัสด้วยอำนาจที่คล่องปาก

หลายบทว่า **สุวินิจฺฉิตานิ สุตฺตโส อนุพฺยญฺชนโส** ได้แก่ ที่วินิจฉัยดีแล้ว โดยมาติกาและวิภังค์. แม้ในปัญจกะซึ่งมีบทท้ายว่า "มีพรรษาหย่อน ๑๐" ก็มีนัยเหมือนกันนั่นแล. สามปัญจกะข้างต้น สามบทในปัญจกะที่ ๔ สองบทในปัญจกะที่ ๕ รวมทั้งหมดเป็น ๔ ปัญจกะ พระผู้มีพระภาคตรัสด้วยอำนาจแห่งภิกษุผู้ไม่สมควร. สองบทในปัญจกะที่ ๔ สามบทในปัญจกะที่ ๕ สามปัญจกะ คือ ที่ ๖ ที่ ๗ ที่ ๘ รวมทั้งหมดเป็น ๔ ปัญจกะ พระผู้มีพระภาคตรัสด้วยอำนาจองค์แห่งอาบัติ ด้วยประการฉะนี้. ในศุกลปักษ์ ไม่มีอาบัติเลย ทั้ง ๘ ปัญจกะ ฉะนี้แล.

โสฬสปัญจกวินิจฉัย จบ.

พึงทราบวินิจฉัยในฉักกะทั้งหลาย ดังนี้ อูนทสวัสสบท เป็นข้อพิเศษ. บทนั้นปรับอาบัติในทุก ๆ หมวด. คำที่เหลือพึงทราบตามนัยที่กล่าวแล้วนั่นแล.

[อัญญติตถิยวัตถุกถา]

พึงทราบวินิจฉัยในอัญญติตถิยปุพพวัตถุต่อไป :-

ปสุรปริพาชกนี้ก่อน ไม่ควรให้อุปสมบท เพราะกลับไปเข้ารีตเดียรถีย์แล้ว. ส่วนเดียวถีย์แม้อื่นคนใดไม่เคยบวชในศาสนานี้มา กิจใดควรทำสำหรับเดียรถีย์คนนั้น เพื่อแสดงกิจนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสคำว่า **โย ภิกฺขเว อญฺโญปิ** เป็นต้น.

ในคำนั้นมีวินิจฉัยดังนี้ ข้อว่า **ตสฺส จตฺตาโร มาเส ปริวาโส ทาตพฺโพ** มีความว่า ขึ้นชื่อว่าติตถิยปริวาสนี้ ท่านเรียกว่า อัปปฏิจฉันนปริวาสบ้าง. ก็ติตถิยปริวาสนี้ ควรให้แก่อาชีวกหรืออเจล ผู้เป็นปริพาชกเปลือยเท่านั้น. ถ้าแม้เขานุ่งผ้าสาฎกหรือบรรดาผ้าวาฬกัมพลเป็นต้นผ้าอันเป็นธง[๑] แห่งเดียรถีย์อย่างใดอย่างหนึ่งมา [๕๔], ไม่ควรให้ประวาสแก่เขา. อนึ่ง นักบวชอื่น มีดาบสและปะขาวเป็นต้น ก็ไม่ควรให้เหมือนกัน. พระผู้มีพระภาคทรงแสดงสามเณรบรรพชาสำหรับเขาก่อนเทียว ด้วยคำเป็นต้นว่า **ปฐมํ เกสมสฺสุํ.** อันภิกษุทั้งหลายผู้จะให้บวชอย่างนั้น ไม่พึงสั่งภิกษุทั้งหลายว่า "ท่านจงให้บวช, ท่านจงเป็นอาจารย์, ท่านจงเป็นอุปัชฌาย์" ในเมื่อกุลบุตรผู้เคยเป็นอัญญเดียรถีย์นั้นนั่งในท่ามกลางสงฆ์เสร็จสรรพแล้ว. เพราะภิกษุทั้งหลาย

๑. คือเป็นสัญญลักขณ์.

ผู้ถูกสั่งอย่างนั้น ถ้าเกลียดชังด้วยการเป็นอาจารย์อุปัชฌาย์ของเขาจะไม่รับ, ทีนั้นกุลบุตรนั้นจะโกรธว่า "ภิกษุเหล่านี้ไม่เชื่อเรา" แล้วพึงไปเสียก็ได้, เพราะเหตุนั้น ภิกษุทั้งหลายพึงนำเข้าไปไว้ส่วนข้างหนึ่ง แล้วจึงค่อยหาอาจารย์และอุปัชฌาย์สำหรับเขา.

เพื่อแสดงปริวาสวัตรแห่งกุลบุตรผู้เคยเป็นอัญญเดียรถีย์นั้น พระผู้มีพระภาคจึงทรงตั้งมาติกานี้ว่า "ภิกษุทั้งหลาย กุลบุตรผู้เคยเป็นอัญญเดียรถีย์ ย่อมเป็นผู้ยังภิกษุทั้งหลายในยินดีอย่างนี้แล, ย่อมเป็นผู้ไม่ยังภิกษุทั้งหลายให้ยินดีอย่างนี้." คำว่า **กถญฺจ ภิกฺขเว** เป็นต้น เป็นวิภังค์แห่งมาติกานั้น. ติตถิยปริวาสในบาลีนั้น พึงให้แก่อัญญเดียรถีย์ชาตินิครนถ์เท่านั้น, ไม่ควรให้แก่เหล่าอื่น.

ข้อว่า **อติกาเล คามํ ปวิสติ** มีความว่า เข้าบ้านเพื่อบิณฑบาตในเวลาที่พวกภิกษุทำวัตรกันทีเดียว.

ข้อว่า **อติทิวา ปฏิกฺกมติ** มีความว่า กล่าวเรื่องเนื่องด้วยบ้านเรือนกับชนมีสตรี บุรุษ เด็กหญิงและเด็กชายเป็นต้น ในเรือนแห่งสกุลทั้งหลาย ฉันในที่นั้นเองแล้วจึงมา ในเมื่อภิกษุทั้งหลายเก็บบาตรจีวรแล้วทำกิจมีอุทเทสและปริปุจฉาเป็นต้น หรือหลีกเร้นอยู่แล้ว, ไม่ทำอุปัชฌายวัตรอาจริยวัตร, เข้าสู่ที่อยู่แล้วหลับเท่านั้นเอง.

ข้อว่า **เอวมฺปิ ภิกฺขเว อญฺญติตฺถิยปุพฺโพ อนาราธโก โหติ** มีความว่า กุลบุตรผู้เคยเป็นอัญญเดียรถีย์ เมื่อกระทำอยู่แม้อย่างนั้น เป็นผู้ไม่ชื่อว่า ยังปริวาสวัตรให้ถึงพร้อม คือให้เต็ม.

ในคำว่า **เวสิยโคจโร วา** เป็นต้น มีวินิจฉัยว่า สตรี

ทั้งหลายผู้อาศัยรูปเลี้ยงชีวิต มีอัชฌาจารอันบุรุษได้ง่าย ด้วยเพิ่มให้สินจ้างเพียงเล็กน้อยเป็นต้น ชื่อหญิงแพศยา. [๕๕] สตรีทั้งหลายซึ่งผัวตายหรือผัวอย่าร้างไป ชื่อว่าหญิงหม้าย. หญิงหม้ายเหล่านั้นย่อมปรารถนาความสนิทสนมกับชายคนใดคนหนึ่ง. เหล่าเด็กหญิงที่เจริญวัยเป็นสาวแล้ว หรือผ่านวัยเป็นสาวไปแล้ว ชื่อว่าหญิงทึนทึก หญิงทึนทึกเหล่านั้นมักปองชายเที่ยวไป, ย่อมปรารถนาความสนิทสนมกับชายคนใดคนหนึ่ง. มนุษยชาติที่มิใช่ชายหรือหญิงมีกิเลสหนามีความกำหนัดกลัดกลุ้มไม้รู้จักสร่าง ชื่อว่าบัณเฑาะก์. พวกบัณเฑาะก์นั้นถูกกำลังแห่งความกำหนัดกลัดกลุ้มครอบงำแล้ว ย่อมปรารถนาความสนิทสนมกับชายคนใดคนหนึ่ง. เหล่าสตรีผู้มีบรรพชาเสมอกันชื่อว่าภิกษุณี. ความคุ้มเคยกับนางภิกษุณีเหล่านั้น ย่อมมีได้เร็วนักเพราะความคุ้นกันนั้น ศีลย่อมทำลาย. กุลบุตรผู้เคยเป็นอัญญเดียรถีย์นั้น เป็นผู้คุ้นในสกุลทั้งหลายแห่งพวกหญิงแพศยา อ้างเลศมีเที่ยวบิณฑบาตเป็นต้น เข้าไปยังสำนักหญิงแพศยาเหล่านั้น ด้วยความเป็นผู้อยากพบปะและเจรจากันเนือง ๆ ด้วยน้ำใจที่มีความชื่นชมด้วยความรัก ท่านเรียกว่า **เวสิยโคจร** ในบรรดาโคจรเหล่านั้น. เขาย่อมถึงความเป็นผู้อันประชุมชนพึงพูดถึงว่า "ยังมิทันไรเลย ไปกับหญิงแพศยาคนโน้นแล้ว." มีนัยดังนี้ทุก ๆ โคจร. ก็ถ้าหญิงแพศยาเป็นต้น จะถวายภัตมีสลากภัตเป็นอาทิไซร้, ไปพร้อมกับภิกษุทั้งหลายแล้วฉันหรือรับด้วยกันทีเดียว แล้วกลับมา ควรอยู่. พวกภิกษุณีอาพาธ จะไปพร้อมกับภิกษุผู้ไปเพื่อจะสอน หรือแสดงธรรม

หรือให้อุทเทสและปริปุจฉาเป็นต้น ควรอยู่, ฝ่ายผู้เคยเป็นอัญญ-เดียรถีย์ใดมิได้ไปอย่างนั้น ไปด้วยอำนาจความชื่นชมด้วยความสนิทสนม ผู้นี้จัดว่าเป็นผู้ไม่ยังภิกษุทั้งหลายให้ยินดี.

สองบทว่า **อุจฺจาวจานิ กึกรณียานิ** ได้แก่ การงานใหญ่น้อยทั้งหลาย. บรรดาการงานสองอย่างนั้น การงานมีปฏิสัมขรณ์เจดีย์และมหาปราสาทเป็นต้น ที่สงฆ์ผู้พร้อมเพรียงกัน พึงตีระฆังประชุมกันทำ จัดเป็นการงานใหญ่. การงานที่นับเนื่องในขันธกะ มีสุและย้อมจีวรเป็นต้น และอภิสมาจาริกวัตร มีวัตรที่ภิกษุควรทำในโรงเพลิงเป็นต้น จัดเป็นการงานน้อย.

[๕๖] ข้อว่า **ตตฺถ น ทกฺโข โหติ** มีความว่า ไม่เป็นผู้ฉลาด คือ ฝึกหัดเป็นอันดีในการงานใหญ่น้อยเหล่านั้น.

บทว่า **อลโส** ได้แก่ ไม่เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยความเพียร คือความหมั่น คือได้ฟังว่า "การงานของภิกษุสงฆ์มี" จึงทำภัตกิจแต่เช้าตรู่แล้วเข้าอยู่ภายในห้อง หลับจนพอประสงค์แล้วออกมาในเวลาเย็น.

ข้อว่า **ตตฺรุปายาย** มีความว่า ซึ่งเป็นอุบายในการงานเหล่านั้น.

ข้อว่า **วีมํสาย** มีความว่า เป็นผู้ไม่ประกอบด้วยปัญญาสำหรับพิจารณาซึ่งเกิดขึ้นฉับพลัน คือปัญญาที่เกิดขึ้นในทันทีทันใดว่า "นี่แลควรทำ, นี่แลไม่ควรทำ."

ข้อว่า **น อลํ กาตุํ น อลํ สํวิธาตุํ** มีความว่า ไม่เป็นผู้สามารถเพื่อจะทำแม้ด้วยมือตน ทั้งเป็นผู้ไม่สามารถเพื่อจะจัดการ คือ ขอแรงกันและกันให้ทำด้วยปลูกความอุตสาหะให้เกิดอย่างนี้ว่า

"ลงมือกันเถอะขอรับ ลงมือเถอะพ่อหนุ่ม ลงมือเถอะสามเณร, ถ้าพวกท่านจักไม่ทำ หรือพวกผมจักไม่ทำ ทีนี้ใครเล่าจักทำการนี้." เมื่อพวกภิกษุพูดกันว่า "พวกเราจักทำการ" เขาย่อมอ้างโรคบางอย่าง, เมื่อพวกภิกษุกำลังทำการอยู่จึงเที่ยวไปใกล้ ๆ โผล่แต่ศีรษะให้เห็น แม้ผู้นี้ก็จัดว่า เป็นผู้ไม่ยังภิกษุทั้งหลายให้ยินดี.

ข้อว่า **น ติพฺพจฺฉนฺโท** มีความว่า ไม่เป็นผู้มีความพอใจรุนแรง.

บทว่า **อุทฺเทเส** ได้แก่ ในการเรียนบาลี.

บทว่า **ปริปุจฺฉาย** ได้แก่ ในการอธิบายความ [แห่งบาลี].

บทว่า **อธิสีเล** ได้แก่ ศีล คือปาฏิโมกข์.

บทว่า **อธิจิตฺเต** ได้แก่ ในการอบรมโลกิยสมาธิ.

บทว่า **อธิปญฺญาย** ได้แก่ ในการเจริญโลกุตรมรรค.

สองบทว่า **สงฺกนฺโต โหติ** มีความว่า เป็นผู้มาเข้าศาสนานี้แล้ว.

สองบทว่า **ตสฺส สตฺถุโน** ได้แก่ ครูผู้เป็นเจ้าของลัทธิดังท่าข้ามนั้น.

สองบทว่า **ตสิส ทิฏฺฐิยา** ได้แก่ ลัทธิซึ่งเป็นของครูนั้น. บัดนี้ลัทธินั้นแล ท่านกล่าวว่า "ความถูกใจ ความชอบใจ ความถือ ของครูผู้เจ้าของลัทธินั้น" เพราเหตุว่า เป็นที่ถูกใจ เป็นที่ชอบใจ ของติตถกรนั้น และอันติตถกรนั้น ถืออย่างมั่นว่า "นี่เท่านั้นเป็นจริง" เพราเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า [๕๗] แห่ง

ความถูกใจของครูนั้น แห่งความชอบใจของครูนั้น แห่งความถือของครูนั้น."

สองบทว่า **อวณฺเณ ภญฺญมาเน** มีความว่า เมื่อคำติเตียนอันผู้ใดผู้หนึ่งกล่าวอยู่.

บทว่า **อนภิรทฺโธ** ได้แก่ เป็นผู้มีความดำริบกพร่อง คือมีจิตมิได้ประคองไว้.

บทว่า **อุทคฺโค** ได้แก่ เป็นผู้มีกายและจิตฟูยิ่งนัก.

ข้อว่า **อิทํ ภิกฺขเว สงฺฆาตนิกํ อญฺญติตฺถิยปุพฺพสฺส อนาราธนียสฺมึ** มีความว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความเป็นผู้มีใจไม่แช่มชื่น ซึ่งเกิดแต่กายวิการและวจีวิการว่า "ทำไมชนเหล่านี้จึงติเตียนผู้อื่น ?" ดังนี้ ในเมื่อเขากล่าวโทษแห่งครูนั้น และลัทธิแห่งครูนั้นนั่นเอง, และความเป็นผู้มีใจแช่มชื่น ในเมื่อเขากล่าวโทษแห่งรัตนตรัยมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น, และความเป็นผู้มีใจแช่มชื่นทั้งไม่แช่มชื่อ ในเมื่อเขาสรรเสริญคุณแห่งครูนั้นเองด้วย แห่งรัตนตรัยมีพระพุทธเจ้าเป็นต้นด้วย. ๓ ประการนี้ เป็นเครื่องสอบสวนในกรรมที่ไม่ชวนให้ภิกษุทั้งหลายยินดีของกุลบุตรผู้เคยเป็นอัญญเดียรถีย์. มีคำอธิบายว่า "อันนี้เป็นเครื่องหมาย อันนี้เป็นลักษณะ อันนี้เป็นความแน่นอน อันนี้เป็นกำลัง อันนี้เป็นประมาณในกรรมซึ่งไม่ทำปริวาสวัตรให้เต็ม ไม่ยังภิกษุทั้งหลายให้ยินดี."

ข้อว่า **เอวํ อนาราธโก โข ภิกฺขเว อญฺญติตฺถิยปุพฺโพ อาคโต น อุปสมฺปาเทตพฺโพ** มีความว่า กุลบุตรผู้เคยเป็น

อัญญเดียรถีย์ ซึ่งประกอบด้วยองค์เหล่านี้ แม้องค์เดียว ภิกษุไม่ควรให้อุปสมบท. คำทั้งปวงในฝ่ายขาว พึงทราบโดยความเพียนจากที่กล่าวแล้ว.

ข้อว่า **เอวํ อาราธโก โข ภิกฺขเว** เป็นต้น มีความว่า กุลบุตรผู้เคยเป็นอัญญเดียรถีย์ ยังภิกษุทั้งหลายให้ยินดีให้พอใจด้วยการบำเพ็ญติตถิยวัตร ๘ ประการเหล่านี้ คือ เข้าบ้านไม่ผิดเวลากลับไม่สายนัก, ความเป็นผู้ใหญ่ไม่มีหญิงแพศยาเป็นต้น เป็นโคจร, ความเป็นผู้ขยันในกิจทั้งหลายของเพื่อนสพรหมจารี, ความเป็นผู้มีฉันทะแรงกล้าในอุทเทสเป็นต้น, ความเป็นผู้มีใจแช่มชื่น ในเพราะติโทษพวกเดียรถีย์ ความเป็นผู้มีใจไม่แช่มชื่น ในเพราะติโทษรัตน-ตรัยมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น, ความเป็นผู้มีใจไม่แช่มชื่น ในเพราะสรรเสริญคุณเดียรถีย์, ความเป็นผู้มีใจแช่มชื่น ในเพราะสรรเสริญคุณรัตนตรัยมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น, อย่างนี้ มาแล้ว ควรให้อุปสมบท แต่ถ้าวัตรอันหนึ่งทำลายเสีย แม้ในโรงอุปสมบท, พึงอยู่ปริวาสครบ ๔ เดือนอีก. [๕๘] เหมือนอย่างว่า สิกขาบทและสิกขาสมมติอันภิกษุณีสงฆ์ย่อมให้อีกแก่นางสิกขมานาผู้เสียสิกขา ฉันใด, วัตรน้อยหนึ่งซึ่งจะพึงให้อีกแก่กุลบุตรผู้เคยเป็นอัญญเดียรถีย์นี้ ย่อมมีฉันนั้นหามิได้. ที่แท้ ปริวาสที่เคยให้แล้วนั่นแล เป็นปริวาสของเขา. เพราะเหตุนั้น เขาพึงอยู่ปริวาสครบ ๔ เดือนอีก. ถ้ากำลังอยู่ปริวาสยังอัฏฐสมาบัติให้เกิดได้ในระหว่างไซร้. ธรรมดาผู้ได้โลกิยธรรมยังกำเริบได้เป็นแน่ จึงยังไม่ควรให้อุปสมบทแท้. ต่อบำเพ็ญวัตรครบ ๔

เดือนแล้ว จึงควรให้อุปสมบท. และถ้ากำลังอยู่ปริวาสกำหนดมหาภูตรูป ๔ ได้, กำหนดอุปาทายรูปได้, กำหนดนามรูปได้, เริ่มวิปัสสนายกขึ้นสู่ไตรลักษณ์, ธรรมดาผู้ได้โลกิยธรรม ยังกำเริบได้เป็นปกติ จึงยังไม่ควรให้อุปสมบทอยู่นั่นเอง. แต่ถ้าเจริญวิปัสสนาแล้ว ได้โสดาปัตติมรรค วัตรเป็นอันบริบูรณ์แท้, ทิฏฐิทั้งปวงเป็นอันเธอรื้อแล้ว, ลูกศรคือวิจิกิจฉาเป็นอันเธอถอนขึ้นแล้ว ควรให้อุปสมบทในวันนั้นทีเดียว. ถ้าแม้เธอคงอยู่ในเพศเดียรถีย์ แต่เป็นโสดาบัน กิจที่จะต้องให้ปริวาสย่อมไม่มี ควรให้บรรพชาอุปสมบทในวันนั้นแท้.

ข้อว่า **อุปชฺฌายมูลกํ จีวรํ ปริเยสิตพฺพํ** มีความว่า จีวรสำหรับเขา สงฆ์ควรมอบให้อุปัชฌาย์เป็นใหญ่แสวงหามา. ถึงบาตรก็เหมือนกัน. เพราะเหตุนั้น ถ้าบาตรจีวรของอุปัชฌาย์มี พึงบอกอุปัชฌาย์ว่า "จงให้แก่ผู้นี้." ถ้าไม่มี ภิกษุเหล่าอื่นเป็นผู้อยากจะให้ แม้ภิกษุเหล่าอื่นนั้น พึงถวายอุปัชฌาย์นั้นแลด้วยคำว่า "จงทำบาตรจีวรนี้ให้เป็นของท่านแล้วให้แก่ผู้นี้." ถามว่า "เพราะเหตุไร ?" ตอบว่า เพราะขึ้นชื่อว่าพวกเดียรถีย์ย่อมเป็นข้าศึก จะพึงพูดได้ว่า "บาตรจีวร สงฆ์ได้ให้ผม ๆ มีอะไรเกี่ยวเนื่องในพวกท่าน" ดังนี้แล้วไม่ทำตามคำตักเตือนพร่ำสอน. แต่ว่า เพราะเขามีความเห็นอยู่เนื่องในอุปัชฌาย์ จึงจักเป็นทำตามคำของท่าน. [๕๘] เพราะฉะนั้นพระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า "จีวรของเขา พึงให้อุปัชฌาย์เป็นใหญ่แสวงหามา."

บทว่า **ภณฺฑุกมฺมาย** คือ เพื่อปลงผม. ภัณฑุกรรมกถา จัก มาข้างหน้า.

บทว่า **อคฺคิกา** ได้แก่ ผู้บำเรอไฟ.

บทว่า **ชฏิลกา** ได้แก่ดาบส.

หลายบทว่า **เอเต ภิกฺขเว กริยวาทิโน** มีความว่า ชฎิล เหล่านั้น ไม่ค้านความกระทำ คือ เป็นผู้มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า "กรรมมี วิบากของกรรมมี." อันพระพุทธเจ้าทั้งปวงเมื่อจะทรงบำเพ็ญเนกขัมม-บารมี ได้ทรงอาศัยบรรพชานั้นนั่นแล แล้วจึงทรงบำเพ็ญพระบารมี. เนกขัมมบารมีนั้น ถึงเราก็ได้บำเพ็ญแล้วอย่างนั้นเหมือนกัน. การที่ ชฎิลเหล่านี้บวชในศาสนาไม่เป็นข้าศึก เพราะเหตุนั้น จึงควรให้ อุปสมบทได้ ไม่ต้องให้ปริวาสแก่พวกเขา.

ข้อว่า **อิมาหํ ภิกฺขเว ญาตีนํ อาเวณิกํ ปริหารํ ทมฺมิ** มีความว่า เราให้บริหารเป็นส่วนเฉพาะ คือ เป็นส่วนเจาะจงนี้ แก่ญาติเหล่านั้น. เหตุไรจึงตรัสอย่างนั้น ? อันพระญาติเหล่านั้น แม้บวชแล้วในสำนักแห่งเดียรถีย์ แต่ไม่เป็นผู้ใฝ่โทษแก่พระศาสนา. ยังคงเป็นผู้สรรเสริญคุณว่า "ศาสนาแห่งพระญาติผู้ประเสริฐของพวก เรา" เพราะเหตุนั้น จึงตรัสอย่างนั้น ฉะนี้แล.

อัญญติตถิถวัตถุกถา จบ.

[ปัญจาพาธวัตถุกถา]

ข้อว่า **มคเธสุ ปญฺจ อาพาธา อุสฺสนฺนา โหนฺติ** มีความ ว่า โรค ๕ ชนิดเป็นโรคดื่นดาด คือ ลุกลาม แพร่หลายแก่หมู่

มนุษย์และอมนุษย์ ในชนบทมีชื่อว่ามคธ. เรื่องหมอชีวกโกมารภัจ จักมีแจ้งในจีวรขันธกะ.

ข้อว่า **น ภิกฺขเว ปญฺจหิ อาพาเธหิ ผุฏฺโฐ ปพฺพาเชตพฺโพ** มีความว่า อาพาธ ๕ ชนิดมีโรคเรื้อนเป็นต้นเหล่านั้นได้ดื่นดาดแล้ว, กุลบุตรผู้อันอาพาธเหล่านั้นถูกต้องแล้ว คือครอบงำแล้ว ไม่ควรให้บวช. บรรดาอาพาธ ๕ ชนิดนั้น จะเป็นโรคเรื้อนแดง หรือโรคเรื้อนดำก็ตาม ชื่อว่าโรคเรื้อน.

ในอรรถกถากุรุนทีแก้ว่า โรคชนิดใดชนิดหนึ่งแม้มีประเภท เป็นต้นว่า เรื้อนผง หิดเปื่อย หิดด้าน คุดทะราด ทุกอย่างท่านเรียกว่า "โรคเรื้อน" เหมือนกัน. [๖๐] ก็แลโรคเรื้อนนั้น แม้มีขนาดเท่าหลังเล็บ แต่ตั้งอยู่ในฝ่ายที่จะลามไปได้, กุลบุตรนั้นไม่ควรให้บวช. แต่ถ้าในที่ซึ่งผ้านุ่งผ้าห่อผิดไว้โดยปกติ เป็นของมีขนาดเท่าหลังเล็บ คงอยู่ในฝ่ายที่จะไม่ลามไปได้, จะให้บวชก็ควร ส่วนที่หน้า หรือที่หลังมือหลังเท้า ถ้าแม้คงอยู่ในฝ่ายที่จะไม่ลามไปได้ แม้ย่อมกว่าหลังเล็บ, ไม่ควรจะให้บวชเหมือนกัน. คนเป็นโรคเรื้อนนั้น แม้เมื่อให้เยียวยาแล้วจะให้บวช ต่อเมื่อแผลหายสนิทแล้วนั่นแล จึงควรให้บวช. แม้ผู้มีร่างกายพรุนไปด้วยรอยจุด ๆ คล้ายหนังเหี้ยก็ไม่ควรจะให้บวช. โรคฝีมีมันข้นเป็นต้น ชื่อว่าฝี. ฝีมันข้นหรือฝีอื่นชนิดใดชนิดหนึ่งก็ตาม จงยกไว้. ถ้าฝีแม้มีขนาดเท่าเมล็ดพุทรา ทั้งอยู่ในฝ่ายที่จะลามไปได้ กุลบุตรนั้นไม่ควรให้บวช. แต่ในที่ซึ่งปกปิด มีขนาดเท่าเมล็ดพุทรา คงอยู่ในฝ่ายที่จะไม่ลามไปได้

จะให้บวชก็ควร. ในที่ซึ่งมิได้ปกปิดมีหน้าเป็นต้น แม้ตั้งอยู่ในฝ่ายที่จะไม่ลุกลามไปได้ ก็ไม่ควรจะให้บวช กุลบุตรผู้นั้นเป็นโรคฝีนั้น แม เมื่อให้เยียวยาแล้วจะให้บวช ต่อทำร่างกายให้มีผิวเรียบแล้วจึงควรให้บวช. ที่ชื่อว่าติ่ง คล้ายนมโคหรือคล้ายนิ้วมือ ห้อยอยู่ในที่นั้น ๆ ก็มี, แม้ติ่งเหล่านี้ก็จัดเป็นฝีเหมือนกัน เมื่อติ่งเหล่านั้นมี ไม่ควรจะให้บวช. หัวหูด มีในเวลาเป็นเด็ก ที่ชื่อหัวสิว มีที่หน้าในเวลาเป็นหนุ่ม ในเวลาแก่หายหมดไป หัวหูดและหัวสิวเหล่านั้นไม่นับเป็นฝี, เมื่อหัวเหล่านั้นมีจะให้บวชก็ควร. ส่วนเม็ดชนิดอื่นที่ชื่อเม็ดผด มีตามตัว, ชนิดอื่นอีกที่ชื่อเกสรบัวก็มี, ชนิดอื่นที่ชื่อเมล็ดพันธุ์ผักกาด มีขนาดเท่าเมล็ดผักกาด ผื่นไปทั่วตัว, เม็ดเหล่านั้นทั้งหมด เป็นชาติโรคเรื้อนเหมือนกัน เมื่อเม็ดเหล่านั้นมี ไม่ควรให้บวช. โรคเรื้อนมีสีคล้ายในบัวแดงและบัวขาว ไม่แตก ไม่เยิ้ม ชื่อโรคกลาก [๖๑] ร่างกายเป็นอวัยวะลายพร้อมเหมือนกระแห่งโค ด้วยโรคเรื้อนชนิดใด, พึงทราบวินิจฉัยในโรคกลากนั้น โดยนัยที่กล่าวแล้วในโรคเรื้อนชนิดนั้นแล.

ไข้มองคร่อ ชื่อโสสะ. เมื่อไข้มองคร่อนั้นมี ไม่ควรให้บวช.

โรคบ้าเพราะดี หรือโรคบ้าด้วยถูกผีสิง ชื่อโรคลมบ้าหมู. ในโรคลมบ้าหมู ๒ ชนิด บุคคลผู้ถูกอมนุษย์ซึ่งเคยเป็นคู่เวรกันสิงแล้ว ย่อมเป็นผู้ที่เยียวยาได้ยาก. และเมื่อโรคลมบ้าหมูนั้นมีแม้เพียงเล็กน้อย ก็ไม่ควรให้บวช.

ปัญจาพาธวัตถุกถา จบ.

[ราชภัฏวัตถุ]

พึงทราบวินิจฉัยในเรื่องราชภัฏต่อไป :-

สองบทว่า **ปจฺจนฺตํ อุจฺจินถ** มีความว่า ท่านทั้งหลายจงยังปัจจันตชนบทให้เจริญ มีคำอธิบายว่า ท่านทั้งหลายจงขับไล่พวกโจรเสียแล้ว จัดแจงบ้านที่พ้นโจรภัยแล้วให้ราบคาบ จัดการรักษาโดยกวดขัน ให้การกสิกรรมเป็นต้นเป็นไป. ฝ่ายพระราชาเพราะพระองค์เป็นพระโสดาบัน จึงไม่ทรงบังคับว่า "จงฆ่า จงประหารพวกโจร." พวกอำมาตย์ซึ่งเป็นหมอกฎหมาย คิดว่า "ในบรรพชา อุปัชฌาย์เป็นใหญ่ รองไปอาจารย์ รองลงไปคณะ" จึงพากันกราบทูลคำทั้งปวงมีอาทิ ว่า "ขอเดชะ พึงให้ตัดศีรษะอุปัชฌาย์เสีย" ด้วยคิดเห็นว่า "นี้มาในข้อวินิจฉัยแห่งกฎหมาย."

ในข้อว่า **น ภิกฺขเว ราชภโฏ ปพฺพาเชตพฺโพ** นี้ มีวินิจฉัยว่า จะเป็นอำมาตย์ หรือมหาอำมาตย์ หรือเสวกหรือผู้ได้ฐานันดรเล็กน้อยหรือผู้ไม่ได้ก็ตามที, บุคคลผู้ใดผู้หนึ่งซึ่งได้รับเลี้ยงด้วยอาหารหรือเบี้ยเลี้ยงของพระราชา ถึงความนับว่า "ราชภัฏ" ทั้งหมด, ราชภัฏนั้นไม่ควรให้บวช. ฝ่ายบุตรพี่น้องชายและหลานชายเป็นต้นของราชภัฏนั้น ไม่ได้รับอาหารหรือเบี้ยเลี้ยงจากพระราชา จะให้ชนเหล่านั้นบวช ควรอยู่. ฝ่ายผู้ใดถวายโภคะประจำหรือเงินเดือนเบี้ยหวัดรายเดือนรายปี ซึ่งตนได้รับพระราชทาน คืนแด่พระราช, หรือให้บุตรและพี่น้องชายรับตำแหน่งนั้นแทน แล้วทูลลาพระราชาว่า "บัดนี้ ข้าพเจ้าไม่ใช่ผู้ได้รับเลี้ยงของเทวะแล้ว." [๖๒] หรือว่าอาหาร

และเบี้ยเลี้ยง ซึ่งผู้ใดได้รับเพราะเหตุแห่งราชการใด, ราชการนั้น เป็นกิจอันตนทำเสร็จแล้ว, หรือผู้ใดเป็นผู้ได้บรมราชานุญาตว่า "เจ้าจงบวช" จะให้บุคคลแม้นั้นบวช ควรอยู่.

[โจรวัตถุ]

พึงทราบวินิจฉัยในเรื่องโจรทั้งหลาย :-

สองบทว่า **มนุสฺสา ปสฺสิตฺวา** มีความว่า พระองคุลิมาลนั้น อันชนเหล่าใดเคยเห็นในเวลาที่ท่านเป็นคฤหัสถ์, และชนเหล่าใดได้ฟังต่อชนเหล่าอื่นว่า "ภิกษุนี้ คือ องคุลิมาลนั้น" ชนเหล่านั้นได้เห็นแล้ว ย่อมตกใจบ้าง ย่อมหวาดหวั่นบ้าง ย่อมปิดประตูบ้าง. แต่ท่านย่อมได้ภิกษาในเรือนของเหล่าชนที่ไม่รู้จัก.

บทว่า **น ภิกฺขเว** มีความว่า พระผู้มีพระภาคพระองค์เองเป็นเจ้าของแห่งธรรม เพราะฉะนั้น เมื่อจะทรงบัญญัติสิกขาบทแก่ภิกษุทั้งหลาย เพื่อต้องการมิให้กระทำต่อไป จึงตรัสอย่างนั้น. วินิจฉัยในคำนั้นว่า โจรชื่อว่าธชพันธะ เพราะอรรถวิเคราะห์ว่าดุจผูกธงเที่ยวไป. มีคำอธิบายว่า "เป็นคนโด่งดังในโลก เหมือนมูลเทพ*เป็นต้น." เพราะเหตุนั้น ผู้ใดเที่ยวทำการฆ่าชาวบ้านก็ดี รบ

๑. ในพระบาลีวินัยเป็น ธชพทฺโธ. ส่วนคำว่า มูลเทวาทโย โยชนาแก้อรรถว่า อาทิภูต-เทวาทโย. ธชพทฺโธ หมายความไปในทางมีชื่อเสียงโด่งดังทางเสีย อ้างว่า เหมือนมูลเทพเป็นต้น คำว่า มูลเทโว ทางสันสกฤต เป็นพระนามของท้าวกังสะ กษัตริย์ทรราชแห่งแคว้นมถุรา ทรงฆ่าทารกเสียมากมายก่ายกอง เพราะโหรทำนายว่า พระองค์จะถูกลูกชายของหญิงนางหนึ่งปลงพระชนม์ ด้วยความร้ายกาจนี้เอง ประชาชนพลเมืองจึงเห็นว่าท้าวเธอ เป็นอสูร เป็นยักษ์ เป็นมาร มูลเทโว จะมาเป็นตัวอย่างในคำว่า มูลเทวาทโย นี้หรืออย่างไร ?

กวนคนเดินทางก็ดี. ทำกรรมมีตัดที่ต่อเป็นต้นในเมืองก็ดี, อนึ่ง ผู้ใดอันชนทั้งหลายรู้จักกันแซ่ว่า "คนชื่อโน้น ทำกรรมนี้ ๆ" ผู้นั้น ไม่ควรให้บวช. ส่วนผู้ใดเป็นราชบุตร ปรารถนาจะเป็นพระราชา กระทำกรรมมีฆ่าชาวบ้านเป็นต้น. ผู้นั้น ควรให้บวช. เพราะว่าเมื่อ ราชบุตรนั้นผนวชแล้ว พระราชาทั้งหลายย่อมพอพระหฤทัย, แต่ ถ้าไม่ทรงพอพระหฤทัย, ไม่ควรให้บวช. โจรซึ่งลือชื่อในมหาชนใน กาลก่อน, ภายหลังละโจรกรรมเสียสมาทานศีล ๕. ถ้าหากชาวบ้าน รู้จักเขาอย่างนั้น, ควรให้บวช. ฝ่ายชนเหล่าใด เป็นผู้ลักของเล็ก น้อยมีมะม่วงและขนุนเป็นต้น หรือเป็นโจรผู้ตัดที่ต่อเป็นต้นทีเดียว แต่แอบแฝงทำการลัก ทั้งภายหลังก็ไม่ปรากฏว่า "กรรมนี้ อันชน ชื่อนี้ทำ" จะให้ชนเหล่านั้นบวช ก็ควร.

สองบทว่า **การํ ภินฺทิตฺวา** มีความว่า ทำลายเครื่องจำคือ ขื่อเป็นต้น.

ในบทว่า **อภยูวรา** นี้ มีวินิจฉัยว่า ชนเหล่าใดย่อมหลบ หลีก เพราะความกลัว เหตุนั้น ชนเหล่านั้น ชื่อ **ภยูวรา** ผู้หลบ หลีกเพราะความกลัว, ฝ่ายสมณะเหล่านี้ มิใช่ผู้หลบหลีกเพราะ ความกลัว เพราะเป็นผู้ได้รับอภัย เพราะฉะนั้น จึงชื่อ **อภยูวรา** มิใช่ผู้หลบหลีกเพราะความกลัว. [๖๓] ก็แลในบทว่า **อภยูวรา** นี้ พึงทราบว่า อาเทส **ป** อักษรให้เป็น **ว** อักษร.

ในคำว่า **น ภิกฺขเว การเภทโก** นี้ มีวินิจฉัยว่า เรือนจำ เรียกว่า **การะ**. แต่ในอธิการนี้ เครื่องจำคือขื่อก็ดี เครื่องจำ

คือตรวนก็ดี เครื่องจำคือเชือกก็ดี ที่จำคือบ้านก็ดี ที่จำคือนิคม ก็ดี ที่จำคือเมืองก็ดี การควบคุมด้วยบุรุษก็ดี ที่จำคือชนบทก็ดี ที่จำคือทวีปก็ดี จงยกไว้, ผู้ใดทำลาย หรือตัด หรือแก้ หรือเปิด เครื่องจำชนิดใดชนิดหนึ่ง ในบรรดาเครื่องจำที่จำเหล่านี้ หนีไป ซึ่งหน้า หรือไม่มีคนเห็น, ผู้นั้นถึงความนับว่า "**การเภทก** ผู้ แหกเรือนจำ."

เพราะเหตุนั้น การเภทโจรเหล่านี้ ทำลายที่จำคือทวีป ไปยัง ทวีปอื่นแล้วก็ดี ไม่ควรให้บวช.

ฝ่ายผู้ใดที่มิใช่โจร แต่ไม่ยอมทำหัตถกรรมอย่างเดียว ถูก อิสรชนทั้งหลายมีขุนส่วยของพระราชาเป็นต้น จองจำเอาไว้ ด้วย หมายใจว่า "เมื่อมีการจองจำไว้อย่างนี้ ผู้นี้จะหนีไม่ได้ จักทำการ ของเรา" ดังนี้ก็ดี ผู้นั้นแม้ทำลายเครื่องจำหนีไป ก็ควรให้บวช.

ฝ่ายผู้ใดรับผูกขาดบ้าน นิคม และท่า เป็นต้น ด้วยส่วย ไม่ ส่งส่วยนั้นให้ครบ ถูกส่งไปยังเรือนจำ, ผู้นั้นหนีมาแล้ว ไม่ควร ให้บวช.

แม้ผู้ใดรวมเก็บทรัพย์ไว้ เลี้ยงชีวิตด้วยกสิกรรมเป็นต้น ถูก ใคร ๆ ส่อเสียดใส่โทษเอาว่า "ผู้นี้ได้ขุมทรัพย์" แล้วถูกจองจำ, จะให้ผู้นั้นบวชในถิ่นนั้นเอง ไม่ควร. แต่จะให้เขาซึ่งหนีไปแล้วบวช ในที่ซึ่งไปแล้วทุกตำบล ควรอยู่.

ในข้อว่า **น ภิกฺขเว ลิขิตโก** เป็นต้นนี้ มีวินิจฉัยว่า บุคคลที่ชื่อว่าผู้ร้ายซึ่งถูกเขียนไว้ จะได้แก่ผู้ร้ายซึ่งถูกเขียนไว้ว่า "พบ

เข้าในที่ใด ให้ฆ่าเสียในที่นั้น" ดังนี้ อย่างเดียวหามิได้, โดย
ที่แท้ผู้ใดผู้หนึ่งซึ่งกระทำโจรกรรมหรือความผิดในพระราชาอย่างหนัก
ชนิดอื่นแล้วหนีไป, และพระราชารับสั่งให้เขียนผู้นั้นลงในหนังสือ
หรือใบลานว่า "ผู้มีชื่อนี้ ใครพบเข้าในที่ใด พึงจับฆ่าเสียในที่นั้น"
หรือว่า "พึงตัดอวัยวะมีมือและเท้าเป็นต้นของมันเสีย" หรือว่า
"พึงให้นำมาซึ่งสินไหมมีประมาณเท่านี้" [๖๔] ผู้นี้ชื่อผู้ร้ายซึ่งถูก
เขียนไว้. ผู้นั้นไม่ควรให้บวช.

ในคำว่า **กสาหโต กตทณฺฑกมฺโม** นี้ มีวินิจฉัยว่า ผู้ใดไม่
ยอมทำการมีให้การและยอมรับใช้เป็นต้น จึงถูกลงอาชญา, ผู้นั้น
ไม่นับว่าผู้ถูกลงทัณฑกรรม. ฝ่ายผู้ใดรับเก็บทรัพย์บางอย่าง โดยเป็น
ส่วย หรือโดยประการอื่นแล้วกินเสีย เมื่อไม่สามารถจะใช้คืนให้,
จึงถูกเฆี่ยนด้วยหวายว่า "นี่แล จงเป็นสินไหมของเจ้า" ผู้นี้ชื่อ
ผู้ถูกเฆี่ยนด้วยหวาย ถูกลงทัณฑกรรม. ก็แลเขาจะถูกเฆี่ยนด้วยหวาย
หรือถูกด้วยไม้ค้อนเป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่งก็ตาม จงยกไว้, แผล
ยังสดอยู่เพียงใด ไม่ควรให้บวชเพียงนั้น. ต่อกระทำแผลทั้งหลายให้
กลับเป็นปกติแล้วจึงควรให้บวช.

อนึ่ง ถ้าผู้ใดถูกเขาทำร้ายด้วยเข่าหรือด้วยศอก หรือด้วยผล
มะพร้าวและก้อนหินเป็นต้นแล้วปล่อยไป, และบวมโนในร่างกายของ
ผู้นั้นยังปรากฏอยู่ ไม่ควรให้บวช. ผู้นั้นกระทำให้หายแล้ว เมื่อ
บวมโนอย่างนั้นยุบราบไปแล้ว ควรให้บวช.

ในคำว่า **ลกฺขณาหโต กตทณฺฑกมฺโม** นี้ มีวินิจฉัยว่า ข้อที่

เป็นผู้ถูกลงทัณฑกรรม พึงทราบโดยนัยก่อนนั่นแล. ก็รอยแผลเป็นซึ่งถูกนาบด้วยเหล็กแดงมีที่หน้าผาก หรือที่อวัยวะ ทั้งหลาย มีอกเป็นต้นของบุรุษใด, ถ้าบุรุษนั้นเป็นไท, แผลยังสดอยู่เพียงใด, ไม่ควรให้บวชเพียงนั้น. ถ้าแม้แผลของเขาเป็นของงอกขึ้นเรียบเสมอกับผิดหนังแล้ว แต่รอยแผลเป็นยังปรากฏอยู่, เมื่อเขานุ่งแล้วห่มผ้าเฉวียงบ่าปกปิดเรียบร้อยครบ ๓ ประการ รอยแผลเป็นนั้น อยู่ในโอกาสที่ปกปิดเท่านั้น, จะให้บวชก็ควร. ถ้ารอยแผลเป็นนั้น อยู่ในโอกาสที่มิได้ปกปิด, ไม่สมควรให้บวช.

[อิณายิกวัตถุกถา]

ในคำว่า **น ภิกฺขเว อิณายิโก** เป็นต้น มีวินิจฉัยว่า หนี้ที่บิดาและปู่ของบุรุษใด กู้เอาไปก็ดี หนี้ที่บุรุษใดกู้เองก็ดี, ทรัพย์บางอย่าง ที่มารดาบิดามอบบุตรใดไว้เป็นประกันแล้วยืมเอาไปก็ดีบุรุษนั้นชื่อว่าลูกหนี้, บุรุษนั้นต้องรับหนี้นั้นของชนเหล่าอื่น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าลูกหนี้ [๖๕] แต่ญาติอื่น ๆ มอบบุตรใดไว้เป็นประกัน แล้วยืมทรัพย์บางอย่างไป, บุรุษนั้นไม่จัดว่าเป็นลูกหนี้. เพราะว่าญาติอื่น ๆ นั้น ไม่เป็นใหญ่ที่จะมอบบุรุษนั้นไว้เป็นประกันได้, เพราะเหตุนั้น จะให้บุรุษนั้นบวช สมควรอยู่. จะให้บุรุษนอกจากนี้บวช ไม่ควร. แต่ถ้าญาติสาโลหิตทั้งหลายของเขารับใช้หนี้แทนว่า "พวกข้าพเจ้าจักรับใช้, ขอท่านโปรดให้บวชเถิด" หรือว่าชนอื่นบางคนเห็นอาจารสมบัติของเขาแล้วกล่าวว่า "ขอท่านจงให้เขาบวชเถิด ข้าพเจ้าใช้หนี้แทน" ดังนี้ สมควรให้บวชได้. เมื่อ

ญาติสาโลหิตเหล่านั้นไม่มี ภิกษุพึงบอกแก่อุปัฏฐากเห็นปานนั้นก็ได้ว่า "ผู้นี้เป็นบุคคลมีกุศลกรรมเป็นเหตุ แต่บวชไม่ได้เพราะกังวลด้วยหนี้." ถ้าเขารับจัดการ พึงให้บวช. ถ้าแม้กัปปิยภัณฑ์ของตนมี, พึงตั้งใจว่า "เราจักเอากัปปิยภัณฑ์นั้นใช้ให้" แล้วให้บวช. แต่ถ้าชนทั้งหลายมีญาติเป็นต้นไม่รับจัดการ, ทรัพย์ของตนก็ไม่มี ไม่สมควรให้บวช ด้วยทำในใจว่า "เราจักให้บวชแล้วจักเที่ยวภิกษาเปลื้องหนี้ให้." ถ้าให้บวช ต้องทุกกฏ. แม้บุรุษนั้นหนีไป ภิกษุนั้นก็ต้องนำมาคืนให้. ถ้าไม่คืนให้ หนี้ทั้งหมดย่อมเป็นสินใช้. เมื่อภิกษุไม่ทราบ ให้บวชไม่เป็นอาบัติ. แต่เมื่อพบปะเข้าต้องนำมาคืนให้แต่พวกเจ้าหนี้. ไม่เป็นสินใช้แก่ภิกษุผู้ไม่พบปะ. หากบุรุษผู้เป็นลูกหนี้ไปประเทศอื่นแล้ว แม้เมื่อภิกษุไต่ถาม ก็ตอบว่า "ผมไม่ต้องรับหนี้ไร ๆ ของใคร ๆ " แล้วบวช, ฝ่ายเจ้าหนี้เมื่อสืบเสาะหาตัวเขา จึงไปในประเทศนั้น. ภิกษุหนุ่มเห็นเจ้าหนี้นั้นเข้าจึงหนีไปเสีย. เขาเข้าไปหาพระเถระ ร้องเรียนว่า "ท่านขอรับ ภิกษุรูปนี้ใครให้บวช ? เธอยืมทรัพย์มีประมาณเท่านี้ของผมแล้วหนีไป" พระเถระพึงตอบว่า "อุบาสก เธอบอกว่า 'ผมไม่มีหนี้สิน' ฉันจึงให้บวช. บัดนี้ฉันจะทำอย่างไรเล่า ? ท่านจงเห็นสิ่งของมาตรว่า บาตรจีวรของฉันเถอะ" [๖๖] นี้เป็นสามีจิกรรมในข้อนั้น. และเมื่อภิกษุนั้นหนีไป สินใช้ย่อมไม่มี. แต่ถ้าเจ้าหนี้พบภิกษุนั้น ต่อหน้าพระเถระเทียว แล้วกล่าวว่า "ภิกษุนี้เป็นลูกหนี้ของผม" พระเถระพึงตอบว่า "ท่านจงรู้ลูกหนี้ของท่านเอาเองเถิด." แม้อย่างนี้ย่อม

ไม่เป็นสินใช้ ถ้าแม้เขากล่าวว่า "บัดนี้ ภิกษุนี้บวชแล้วจักไปไหน เสีย," พระเถระจึงตอบว่า "ท่านจงรู้เองเถิด," แม้อย่างนี้ เมื่อ ภิกษุนั้นหนีไป ย่อมไม่เป็นสินใช้แก่พระเถระนั้น. แต่ถ้าพระเถระ กล่าวว่า "บัดนี้ ภิกษุนี้จักไปไหนเสีย เธอจงอยู่ที่นี่แหละ" ถ้า ภิกษุนั้นหนีไป ต้องเป็นสินใช้. ถ้าเธอเป็นผู้มีกุศลกรรมเป็นเหตุ ถึงพร้อมด้วยวัตร. พระเถระพึงกล่าวว่า "ภิกษุนี้ เป็นเช่นนี้." ก็ถ้า เจ้าหนี้ยอมสละว่า "ดีละ" ข้อนี้เป็นอย่างนี้ได้เป็นการดี. ก็ถ้า เขาตอบว่า "ขอท่านจงใช้ให้เล็กน้อยเถิด" พระเถระพึงใช้ให้. ต่อสมัยอื่น ภิกษุนั้นเป็นผู้ยังพระเถระให้พอใจยิ่งขึ้น, แม้เมื่อเจ้าหนี้ เขาทวงว่า "ท่านจงใช้ทั้งหมด" พระเถระควรใช้ให้แท้. และ ถ้าเธอเป็นผู้ฉลาดในอุทเทสแลปริปุจฉาเป็นต้น มีอุปการะมากแก่ ภิกษุทั้งหลาย, พระเถระจะพึงแสวงหาด้วยภิกษาจารวัตรก็ได้ ใช้หนี้ เสียเถิด ฉะนี้แล.

อิณายิวัตถุกถา จบ.

[ทาสวัตถุกถา]

วินิจฉัยในข้อว่า **น ภิกฺขเว ทาโส** นี้ว่า ทาสมี ๔ จำพวก คือ ทาสเกิดภายในหนึ่ง ทาสที่ช่วยมาด้วยทรัพย์หนึ่ง ทาสที่ เขานำมาเป็นเชลยหนึ่ง บุคคลที่ยอมเป็นทาสเองหนึ่ง ในทาส ๔ จำพวกนั้น ลูกนางทาสีในเรือน เป็นทาสโดยกำเนิด ชื่อว่าทาสเกิด ภายใน. บุตรที่เขาช่วยมาจากสำนักมารดาก็ดี ทาสที่เขาช่วยมา

จากสำนักนายเงินก็ดี บุคคลที่เขาใช้ทรัพย์แทนแล้วยกขึ้นสู่จารีตแห่งทาสถ่ายเอาไปก็ดี ชื่อว่าทาสที่ช่วยมาด้วยทรัพย์. ทาสทั้งสองจำพวกนี้ไม่ควรให้บวช เมื่อจะให้บวช ต้องทำให้เป็นผู้มิใช่ทาสด้วยอำนาจจารีตในที่ชนบทนั้น ๆ แล้ว จึงควรให้บวช. ทาสที่ชื่อว่าเขานำมาเป็นเชลย คือ พระราชาทั้งหลายทรงทำการรบนอกแว่นแคว้น [๖๗] หรือรับสั่งให้เกลี้ยกล่อมกวาดต้อนเอาทั้งหมู่มนุษย์ซึ่งเป็นไททั้งหลาย มาจากภายนอกแว่นแคว้นก็ดี, พระราชารับสั่งให้ริบบ้านบางตำบล ซึ่งกระทำผิดภายในแว่นแคว้นนั่นเอง ราชบุรุษทั้งหลายกวาดต้อนทั้งหมู่มนุษย์มาจากบ้านตำบลนั้นก็ดี, ในหมู่มนุษย์เหล่านั้นผู้ชายทั้งหมดเป็นทาส, ผู้หญิงทั้งหมดเป็นทาสี บุคคลเห็นปานนี้จัดเป็นทาสซึ่งเขานำมาเป็นเชลย. ทาสนี้ เมื่ออยู่ในสำนักชนทั้งหลายผู้นำตนมา, หรือถูกขังไว้ในเรือนจำ หรืออันบุรุษทั้งหลายควบคุมอยู่, ไม่ควรให้บวช. แต่เขาหนีไปแล้ว พึงให้บวชในที่ซึ่งเขาไปได้. ครั้นเมื่อพระราชาทรงพอพระหฤทัย ทรงทำการปลดจากจำโดยตรัสว่า "จงปล่อยพวกทาสที่นำมาเป็นเชลย" หรือโดยนัยเป็นสรรพสาธารณ์ พึงให้บวชเถิด. บุคคลที่ยอมตัวเป็นทาสเองทีเดียวว่า "ข้าพเจ้าเป็นทาสของท่าน" ดังนี้ เพราะเหตุแห่งชีวิตก็ตาม เพราะเหตุแห่งความคุ้มครองก็ตาม ชื่อว่าผู้ยอมเป็นทาสเองเหมือนคนเลี้ยงช้าง ม้า โค และกระบือเป็นต้น ของพระราชาทั้งหลาย, ทาสเช่นนั้นไม่ควรให้บวช. บุตรทั้งหลายของเหล่านางวัณณทาสีของพระราชา เป็นเช่นดั่งบุตรอำมาตย์. ถึงบุตรเหล่านั้นก็

ไม่ควรให้บวชเหมือนกัน. เหล่าหญิงซึ่งเป็นไท แต่ไม่มีใครคุ้มห้าม จึงเที่ยวไปกับพวกนางวัณณทาสี, จะให้บุตรทั้งหลายของหญิงเหล่านั้นบวชก็ควร. หากพวกหญิงเหล่านั้นขึ้นทะเบียนเสียเอง, ไม่สมควรให้บุตรทั้งหลายของหญิงเหล่านั้นบวช ถึงพวกทาสของคณะทั้งหลาย มีคณะภัททิปุตตกะเป็นต้น ซึ่งคณะชนเหล่านั้นไม่ยอมให้ก็ไม่ควรให้บวช. ขึ้นชื่อว่าทาสสำหรับอาราม ซึ่งพระราชาพระราชทานไว้ในวัดทั้งหลาย บรรดามี, จะให้ทาสแม้เหล่านั้นบวช ย่อมไม่สมควร แต่ช่วยให้เป็นไทแล้วให้บวช สมควรอยู่. ในมหาปัจจรีอรรถกถาแก้ว่า "ชนทั้งหลายนำทาสเกิดภายในและทาสที่ช่วยมาด้วยทรัพย์มาถวายแก่ภิกษุสงฆ์ว่า 'ข้าพเจ้าถวายอารามิกทาส' ทาสเหล่านั้นย่อมเป็นเช่นกับทาสที่เขาราดเปรียงบนศีรษะนั่นแหละ จะให้บวชก็ควร." ส่วนอรรถกถากุรุนทีแก้ว่า "เขาถวายด้วยกัปปิยโวหารว่า 'ข้าพเจ้าทั้งหลายถวายอารามิกทาส' ทาสนั้น อันเขาถวายแล้วด้วยโวหารอย่างใดอย่างหนึ่งก็ตามที ไม่ควรให้บวชแท้" [๖๘] พวกคนเข็ญใจ คิดว่า "จัดอาศัยพระสงฆ์เลี้ยงชีพ" จึงเป็นกัปปิยการกอยู่ในวัดที่อยู่ จะให้คนเข็ญใจเหล่านั้นบวช ควรอยู่. บิดามารดาของบุตรใดเป็นทาส, หรือมารดาเท่านั้นเป็นทาสี, บิดาไม่เป็นทาส, ไม่ควรให้บุรุษนั้นบวช ญาติหรืออุปฐากของภิกษุถวายทาสว่า " ของท่านจงให้บุรุษนี้บวช เขาจักทำความขวนขวายแก่ท่าน" หรือว่า ทาสส่วนตัวของภิกษุนั้นมีอยู่ ทาสนั้นภิกษุทำให้เป็นไทเสียก่อนแล้วจึงควรให้บวช. ในอรรถกถากุรนทีแก้ว่า "พวกนายถวายทาสว่า

ขอท่านจงให้บุรุษนี้บวช, ถ้าเขาจักยินดียิ่งในศาสนา. เขาจักไม่เป็นทาส, ถ้าเขาจักสึก เขาจักคงเป็นทาสของพวกข้าพเจ้า, ดังนี้ ชื่อว่าทาสยืมไม่ควรให้เขาบวช." บุรุษใดเป็นทาสไม่มีนาย, บุรุษแม้นั้นอันภิกษุให้เป็นไทก่อนจึงควรให้บวช. ภิกษุไม่ทราบให้บรรพชาหรืออุปสมบทแล้ว จึงทราบภายหลัง, ควรทำให้เป็นไทเหมือนกัน. และเพื่อประกาศเนื้อความข้อนี้ พระโบราณาจารย์ทั้งหลาย จึงกล่าวเรื่องนี้ว่า :-

ดังได้ยินมา นางกุลทาสีคนหนึ่ง กับบุรุษคนหนึ่ง หนีจากอนุราธบุรีไปอยู่ในโรหนชนบท มีบุตรคนหนึ่ง. บุตรนั้นในเวลาที่บรรพชาอุปสมบทแล้ว เป็นภิกษุลัชชีมักรังเกียจ. ภายหลังวันหนึ่ง เธอถามมารดาว่า "อุบาสิกา พี่น้องชายหรือพี่น้องหญิงของท่านไม่มีหรอกหรือ ? ฉันจึงไม่เห็นญาติไร ๆ เลย." มารดาตอบว่า "พ่อคุณ ฉันเป็นกุลทาสีในอนุราธบุรี หนีมาอยู่ที่นี่กับบิดาของคุณ." ภิกษุผู้มีศีล ได้ความสังเวชว่า "ได้ยินว่าบรรพชาของเราไม่บริสุทธิ์" จึงถามมารดาถึงชื่อและโคตรของสกุลนั้นแล้วมายังอนุราธบุรี ได้ยืนที่ประตูเรือนของสกุลนั้น. เธอถึงเขาบอกว่า "นิมนต์โปรดข้างหน้าเถิดเจ้าข้า ?" ก็ยังไม่เลยไป. พวกเขาจึงพากันมาถามว่า "มีธุระอะไรขอรับ ?" เธอจึงถามว่า "นางนาสีชื่อนี้ของพวกท่านซึ่งหนีไปมีไหม ?" [๖๙] "มีขอรับ" "ฉันเป็นบุตรนางทาสีนั้น, ถ้าพวกท่านอนุญาตให้ฉัน ฉันจะบวช, พวกท่านเป็นนายของฉัน." พวกเขาเป็นผู้รื่นเริงยินดี ยกเธอเป็นไทว่า "บรรพชา

ของท่านบริสุทธิ์ขอรับ" แล้วนิมนต์ให้อยู่ในมหาวิหารบำรุงด้วย
ปัจจัย ๔ พระเถระอาศัยสกุลนั้นอยู่เท่านั้น ได้บรรลุพระอรหัต.

ทาสวัตถุกถา จบ.

[ภัณฑุกรรมกถา]

บทว่า **กมฺมารภณฺฑุ**ได้แก่ลูกช่างทอง ซึ่งมีศีรษะโล้นไว้แหยม, มีคำอธิบายว่า เด็กรุ่นมีผม ๕ แหยม[๑].

ข้อว่า **สงฺฆํ อปโลเกตุํ ภณฺฑุกมฺมาย** มีความว่า เราอนุญาตให้ภิกษุบอกเล่าสงฆ์เพื่อประโยชน์แก่ภัณฑุกรรม. อาปุจฉนวิธีในภัณฑุกรรมาธิการนั้น ดังนี้; พึงนิมนต์ภิกษุทั้งหลายผู้นับเนื่องในสีมาให้ประชุมกันแล้ว นำบรรพชาเปกขะไปในสีมานั้นแล้ว บอก ๓ ครั้งหรือ ๒ ครั้ง หรือครั้งเดียว ว่า "ท่านเจ้าข้า ข้าพเจ้าบอกภัณฑุกรรมของเด็กนี้กะสงฆ์." หนึ่ง ในอธิการว่าด้วยการปลงผมนี้ จะบอกว่า "ข้าพเจ้าบอกภัณฑุกรรมของเด็กนี้" ดังนี้ก็ดี ว่า "ข้าพเจ้าบอกสมณกรณ์ของทารกนี้" ดังนี้ก็ดี ว่า "ทารกนี้อยากบวช" ดังนี้ก็ดี ควรทั้งนั้น. ถ้าสถานแห่งภิกษุผู้เป็นสภาคกันมีอยู่, คือโอกาสเป็นที่กำหนดปรากฏว่า "ภิกษุ ๑๐ รูปหรือ ๒๐ หรือ ๓๐ รูปอยู่ (ด้วยกัน)" จะไปสู่โอกาสที่ภิกษุเหล่านั้นยืนแล้ว หรือโอกาสที่นั่งแล้วบอกเล่าโดยนัยก่อนนั้นเองก็ได้. แม้จะวานพวกภิกษุหนุ่ม

๑. ตามนัยโยชนา ภาค ๒ หน้า ๒๐๒ ควรจะแปลว่า บทว่า กมฺมารภณฺฑุ ได้แก่ชายศีรษะโล้น ลูกนายช่างทอง มีคำอธิบายว่า เด็กรุ่นบุตรนายช่างทอง มีผมอยู่ ๕ แหยม. (ตุลาธาโร ก็คือ สุวณฺณกาโร). ส่วนปาฐะว่า กมฺมารภณฺฑุ ในพระบาลีนั้น แปลเอาความว่า บุตรนายช่างทองศีรษะโล้น (วินัยปิฎก มหาวรรค เล่ม ๔ หน้า ๑๕๖).

หรือเหล่าสามเณรแต่เว้นบรรพชาเปกขะเสีย ให้บอกโดยนัยเป็นต้นว่า "ท่านเจ้าข้า มีบรรพชาเปกขะอยู่คนหนึ่ง, พวกผมบอกภัณฑุกรรมของเขา" ดังนี้ก็ควร, ถ้าภิกษุบางพวกเข้าสู่เสนาสนะ ๗๐ หรือพุ่มไม้เป็นต้น หลับอยู่ก็ดี ทำสมณธรรมอยู่ก็ดี; ฝ่ายภิกษุสามเณรผู้บอกเล่า แม้เที่ยวตามหาก็ไม่พบ จึงมีความสำคัญว่า เราบอกหมดทุกรูปแล้ว ขึ้นชื่อว่าบรรพชาเป็นกรรมเบา, เพราะเหตุนั้น บรรพชาเปกขะนั้นบวชแล้ว เป็นอันบวชด้วยดีแท้, ไม่เป็นอาบัติแม้แก่อุปัชฌาย์ผู้ให้บวช. แต่ถ้าวัดที่อยู่ใหญ่เป็นที่อยู่ของภิกษุหลายพัน, ถึงจะนิมนต์ภิกษุทั้งหมดให้ประชุมก็ทำได้ยาก ไม่จำต้องกล่าวถึงบอกเล่าตามลำดับ; ต้องอยู่ในขัณฑสีมา หรือไปสู่แม่น้ำหรือทะเลเป็นต้นแล้วจึงให้บวช. ฝ่ายผู้ใดเป็นคนโกนผมใหม่ หรือสึกออกไป หรือเป็นคนใดคนหนึ่ง ในพวกนักบวชมีนิครนถ์เป็นต้น มีผมเพียง ๒ องคุลีหรือหย่อนกว่า ๓ องคุลี, กิจที่จะต้องปลงผมของผู้นั้นไม่มี, เพราะเหตุนั้น แม้จะไม่บอกภัณฑุกรรม ให้บุคคลเช่นนั้นบวช ก็ควร. ฝ่ายผู้ใดมีผมยาวเกิน ๒ องคุลี โดยที่สุดแม้ไว้ผมเพียงแหยมเดียว, ผู้นั้น ภิกษุต้องบอกภัณฑุกรรมก่อนจึงให้บวชได้ อุบาลิวัตถุมีนัยดังกล่าวแล้วในมหาวิภังค์นั่นแล.

[กากุฑเฑาปกวัตถุ]

บทว่า **อหิวาตกโรเคน** ได้แก่ มารพยาธิ. จริงอยู่โรคนั้นเกิดขึ้นในสกุลใด, สกุลนั้นพร้อมทั้งสัตว์ ๒ เท้า ๔ เท้าย่อมวอดวาย

หมด. ผู้ใดทำลาฝาเรือนหรือหลังคาหนีไป หรือไปอยู่ภายนอกบ้านเป็นต้น, ผู้นั้นจึงพ้น ฝ่ายบิดากับบุตรในสกุลนี้ ก็พ้นแล้วด้วยประการอย่างนั้น เพราะเหตุนั้น พระธรรมสังคาหกาจารย์จึงกล่าวคำว่า "บิดากับบุตรยังเหลืออยู่" ดังนี้.

บทว่า **กากุฑฺเฑปกํ** มีความว่า เด็กใดถือก้อนดินด้วยมือซ้ายนั่งแล้ว อาจเพื่อจะไล่กาทั้งหลายซึ่งพากันมาให้บินหนีไปแล้วบริโภคอาหารซึ่งวางไว้ข้างหน้าได้, เด็กนี้จัดว่าผู้ไล่กาไป, จะให้เด็กนั้นบวช ก็ควร.

[เรื่องให้ภิกษุถือนิสัย]

[๗๑] บทว่า **อิตฺตโร** มีความว่า การอยู่ประมาณน้อย คือ ๒-๓ วันเท่านั้น จักมี.

บทว่า **โอคเณน** ได้แก่มีพวกลดไป. อธิบายว่า ภิกษุสงฆ์มีประมาณน้อย.

ในข้อว่า **อพฺยตฺเตน ยาวชีวํ** นี้ มีวินิจฉัยว่า ถ้าภิกษุผู้ไม่ฉลาดนี้จะไม่ได้อาจารย์ที่แก่กว่าไซร้, เธอจะเป็นผู้มีพรรษา ๖๐ หรือมีพรรษา ๗๐ ด้วยอุปสมบท, เธอจึงนั่งกระโหย่งประณมมือกล่าว ๓ ครั้งอย่างนี้ว่า "ผู้มีอายุ ขอท่านจงเป็นอาจารย์ของข้าพเจ้า ๆ จักอาศัยท่านอยู่" ดังนี้ ถือนิสัยในสำนักของภิกษุแม้อ่อนกว่า แต่เป็นผู้ฉลาด, ภิกษุนั้นแม้เมื่อจะลาเข้าบ้าน พึงจะนั่งกระโหย่งประณมมือกล่าวว่า "ท่านอาจารย์ ผมลาเข้าบ้าน" ในการอำลาทุกอย่างก็นัยนี้, ก็ในหมวด ๕ และหมวด ๖ ในอธิการนี้ สูตรเท่าที่ภิกษุผู้พ้น

นิสัยแล้วพึงปรารถนา ข้าพเจ้ากล่าวแล้วในวรรณนาแห่งภิกขุโนวาทก-สิกขาบท บัณฑิตพึงทราบว่าเป็นอัปปสุตบุคคล เพราะข้อที่สูตรนั้นไม่มี และเป็นพหุสุตบุคคล เพราะข้อที่สูตรนั้นมี คำที่เหลือมีนัยดังกล่าวแล้ว นั่นแล.

[ราหุลวัตถุกถา]

ในคำว่า **เยน กปิลวตฺถุ เตน จาริกํ ปกฺกามิ** นี้ พึงทราบอนุปุพพีกถา ดังต่อไปนี้ :-

ได้ยินว่า จำเดิมแต่วันที่พระโพธิสัตว์เสด็จออกอภิเนษกรมณ์ พระเจ้าสุทโธทนมหาราชทรงเงี่ยพระโสตคอยสดับข่าวอยู่เทียวว่า "ลูกเราออกไปด้วยหมายใจว่า จักเป็นพระพุทธเจ้า, เป็นพระพุทธเจ้าแล้วหรือยังหนอ ?" ท้าวเธอทรงสดับการบำเพ็ญเพียร ความตรัสรูเองและพุทธกิจทั้งหลายมียังธรรมจักรให้เป็นไปเป็นต้น ของพระผู้มีพระภาคได้ทรงสดับว่า "ได้ยินว่าบัดนี้ลูกเราอาศัยกรุงราชคฤห์อยู่" จึงดำรัสสั่งอำมาตย์คนหนึ่งว่า "เราแก่เฒ่าแล้วนะพ่อ, ดีละ เจ้าจงแสดงบุตรแก่เราทั้งที่ยังเป็นอยู่." เขารับสาธุแล้ว มีบุรุษพันคนเป็นบริวาร ไปสู่กรุงราชคฤห์ ถวายบังคมพระบาทพระผู้มีพระภาคแล้วนั่ง. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสธรรมกถาแก่เขา ๗๒ เขาเลื่อมใสทูลขอบรรพชาและอุปสมบทที่นั้น พระผู้มีพระภาคให้เขาอุปสมบทด้วยเอหิภิกขุอุปสัมปทา, ภิกษุนั้นกับทั้งบริษัทบรรลุพระอรหัตแล้ว ได้อยู่เสวยสุขเกิดแต่ผลสมาบัติในที่นั้นเอง. พระราชาทรงส่งทูตแม้อื่นไปอีกแปดคนโดยอุบายนั้นแล. แม้ทูตเหล่านั้นทั้งหมดกับทั้งบริษัท ได้

บรรลุพระอรหัตแล้วอยู่ในที่นั้นเองอย่างนั้นเหมือนกัน. ไม่มีใคร ๆ ที่จะทูลแม้เพียงข่าวแด่พระราชาว่า "ทูตเหล่านั้นไม่กลับมา เพราะเหตุชื่อนี้." ครั้งนั้นพระราชามีพระประสงค์จะทรงส่งอำมาตย์ชื่อกาฬุทายีซึ่งเกิดในวันเดียวกับพระโพธิสัตว์ จึงทรงอ้อนวอนโดยนัยก่อนนั่นแล. เขากราบทูลว่า "ถ้าข้าพระเจ้าไปจักได้บวช ข้าพเจ้าจักแสดง." พระราชาทรงส่งเขาไปว่า "แม้เจ้าบวชแล้วก็จงแสดงบุตรแก่เรา." แม้เขามีบุรุษพันคนเป็นบริวารไปแล้ว พร้อมทั้งบริษัทได้บรรลุพระอรหัตอย่างนั้นเหมือนกัน. วันหนึ่งกาฬุทายีภิกษุนั้น เมื่อข้าวกล้าทั้งปวงทั้งหลายเสร็จเรียบร้อยแล้ว มนุษย์ในชนบททั้งหลายเลิกการงานแล้ว ดอกไม้ที่เกิดบนบกเกิดในน้ำบานแล้ว จึงถวายบังคมพระผู้มีพระภาคแล้ว พรรณนาคุณแห่งการเสด็จในมรรคาซึ่งสมควรทรงดำเนิน ด้วยคาถาประมาณ ๖๐ โศลก พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า "นี่อะไร ?" ท่านกราบทูลว่า "พระเจ้าข้า พระเจ้าสุทโธทนมหาราช พระบิดาของพระองค์ทรงสั่งข้าพระองค์มาว่า 'เราแก่แล้ว เจ้าจงแสดงบุตรแก่เราซึ่งยังเป็นอยู่เดียว' ดังนี้, ดีละ พระเจ้าข้า ขอพระผู้มีพระภาคทรงทำความสงเคราะห์พระญาติทั้งหลายเถิด บัดนี้เป็นเวลาที่จะเสด็จหลีกจาริกไปได้." พระผู้มีพระภาคตรัสว่า "ถ้าพระนั้นเธอจงบอกสงฆ์ ภิกษุทั้งหลายจักยังคมิยวัตรให้เต็ม." พระเถระทูลรับว่า **สาธุ ภนฺเต** แล้ว ได้ทำตามรับสั่ง. พระผู้มีพระภาคทรงแวดล้อมด้วยพระขีณาสพหมดทั้งนั้น ๒ หมื่นรูป คือกุลบุตรชาวอังคะและมคธหมื่นรูป กุลบุตรชาวกบิลพัสดุ์หมื่นรูป

เสด็จออกจากกรุงราชคฤห์หลีกจาริก ไปอย่างไม่รีบเร่ง ด้วยทรงทำในพระหฤทัยว่า "เราเมื่อเดินทางวันละโยชน์ ๒ เดือนจักถึงกรุงกบิลพัสดุ์ ซึ่งมีระยะทาง ๖๐ โยชน์จากกรุงราชคฤห์."

[๗๓] เพราะเหตุนั้น พระธรรมสังคาหกาจารย์จึงกล่าวว่า **เยน กปิลวตฺถุ เตน จาริกํ ปกฺกามิ** ดังนี้. ก็แลครั้นเมื่อพระผู้มีพระ-ภาคเสด็จหลีกไปแล้วอย่างนั้น พระอุทายีเถระกระทำภัตกิจในพระนิเวศน์ของพระเจ้าสุทโธทนมหาราช จำเดิมแต่วันที่พระผู้มีพระภาคเสด็จออก. พระราชาทรงอังคาสพระเถระแล้วทรงเจิมบาตรด้วยกระแจะบรรจุพระกระยาหารอย่างสูงสุดจนเต็ม มอบถวายในมือพระเถระว่า "ท่านจักถวายแด่พระผู้มีพระภาค." แม้พระเถระย่อมทำตามรับสั่งทั้งนั้น. พระผู้มีพระภาคเสวยบิณฑบาตของพระราชาเท่านั้นในระหว่างมรรคา ด้วยประการฉะนี้.

ฝ่ายพระเถระในเวลาเสร็จภัตกิจทุกวัน ได้ทูลพระราชาว่า "วันนี้พระผู้มีพระภาคเสด็จมาเท่านี้," และได้ปลูกความเชื่อในพระผู้มีพระภาคให้เกิดขึ้นแก่เจ้าศากยะทั้งหลาย ด้วยกถาปฏิสังยุตด้วยพุทธคุณ.

เพราะเหตุนั้นแล พระผู้มีพระภาคทรงตั้งท่านไว้ในเอตทัคคสถานที่ "ภิกษุทั้งหลาย บรรดาภิกษุทั้งหลายผู้ยังสกุลให้เลื่อมใสซึ่งเป็นสาวกของเรา กาฬุทายีเป็นเยี่ยม." ดังนี้[๑]

ฝ่ายเจ้าศากยะเล่า เมื่อพระผู้มีพระภาคยังไม่เสด็จถึง จึง

๑. องฺ. เอก. ๓๒.

มุ่งพระหฤทัยว่า "เราทั้งหลายจักเฝ้าพระญาติอันประเสริฐของพวกเรา" จึงประชุมกัน เมื่อเลือกหาที่เสด็จอยู่สำหรับพระผู้มีพระภาคทรงกำหนดว่า "อารามของสักกะชื่อนิโครธ น่ารื่นรมย์" จึงให้ทำปฏิชัคคนวิธีทั้งปวงในอารามนั้น มีของหอมและดอกไม้ในมือ เมื่อจะทำการต้อนรับ ได้ส่งเด็กชายและเด็กหญิงชาวพระนครรุ่นหนุ่มรุ่นสาว ประดับด้วยอลังการทุกอย่างไปก่อน, ถัดจากนั้น ส่งราชกุมารและราชกุมารีทั้งหลายไป, แล้วไปเองในลำดับแห่งเหล่าราชกุมารและราชกุมารีเหล่านั้น บูชาด้วยสักการะมีดอกไม้และจุณเป็นต้น ได้เชิญเสด็จพระผู้มีพระภาคไปสู่นิโครธารามทีเดียว.

พระผู้มีพระภาคมีพระขีณาสพ ๒ หมื่นแวดล้อม ประทับบนบวรพุทธอาสน์ที่เขาตั้งเตรียมไว้ในนิโครธารามนั้น. พวกศากยราชเป็นคนเจ้ามานะ ถือตัวจัดนัก. พวกศากยราชเหล่านั้น ทรงดำริว่า "สิทธัตถกุมาร ยังหนุ่มเด็กกว่าพวกเรา เป็นพระกนิฏฐะ [๗๔] เป็นพระภาคิไนย เป็นพระโอรส เป็นพระนัดดาแห่งพวกเรา" จึงรับสั่งกะราชกุมารหนุ่ม ๆ ว่า "พวกเธอจงบังคม พวกฉันจักนั่งข้างหลังพวกเธอ." ครั้งเมื่อศากยราชเหล่านั้น ประทับนั่งอย่างนั้นแล้ว, พระผู้มีพระภาคทรงเล็งดูอัธยาศัยของพวกเธอ แล้วทรงคำนึงว่า "พวกพระญาติไม่ยอมไหว้เรา, เอาเถิดบัดนี้ เราจักให้พระญาติเหล่านั้นไหว้" ดังนี้แล้ว ทรงเข้าจตุตถฌานเป็นบาทแห่งอภิญญา ออกแล้วเหาะขึ้นสู่อากาศด้วยพระฤทธิ์ ได้ทรงทำปาฏิหาริย์คล้ายยมกปาฏิหาริย์ที่ควงแห่งคัณฑามพฤกษ์ ราวกะว่าทรงโปรยธุลี

ที่พระบาทลงบนเศียรแห่งพระญาติเหล่านี้.

พระราชาทรงเห็นอัศจรรย์นั้น จึงตรัสว่า "ข้าแต่พระผู้มีพระภาค เมื่อพระองค์ซึ่งพระพี่เลี้ยงนำเข้าไปเพื่อไหว้พราหมณ์ในวันมงคล หม่อมฉันแม้ได้เห็นพระบาทของพระองค์ ไพล่ไปประดิษฐานบนกระหม่อมของพราหมณ์ จึงบังคมพระองค์ นี้เป็นปฐมวันทนาของหม่อมฉัน. ในวันวัปมงคล เมื่อพระองค์บรรทมบนพระที่อันมีสิริที่เงาไม้หว้า หม่อมฉันเห็นเงาไม้หว้ามิได้คล้อยตามไป จึงบังคมพระบาท นี้เป็นทุติยวันทนาของหม่อมฉัน, บัดนี้ หม่อมฉันแม้ได้เห็นปาฏิหาริย์ซึ่งยังไม่เคยเห็นนี้ ขอถวายบังคมพระบาทของพระองค์; นี้เป็นตติยวันทนาของหม่อมฉัน."

ก็แลเมื่อพระผู้มีพระภาคอันพระเจ้าสุทโธทนมหาราช ถวายบังคมแล้ว แม้ศากยะองค์หนึ่ง ซึ่งชื่อไม่ถวายบังคม มิได้มี, ได้ถวายบังคมหมดทั้งนั้น.

พระผู้มีพระภาค ทรงยังพระญาติทั้งหลายให้ถวายบังคมแล้วเสด็จลงจากอากาศ ประทับบนพระอาสน์ที่เขาแต่งตั้งไว้. ครั้นพระผู้มีพระภาคประทับนั่งแล้ว พระญาติสมาคม ได้เป็นผู้ถึงที่สุด (คือหมดมานะ). พระญาติทั้งปวงมีพระหฤทัยแน่วแน่ นั่งประชุมกันแล้ว.

ลำดับนั้น มหาเมฆหลั่งฝนโบกขรพรรษให้ตกลงมา. น้ำมีสีแดง หลั่ง[๑]ไหลไปภายใต้. น้ำแม้หยาดหนึ่งจะตกลงบนสรีระของใคร ๆ ก็หาไม่. พระญาติทั้งปวงทรงเห็นเหตุนั้นแล้ว ได้เป็นผู้เกิด

๑. วิรวนฺตํ คจฺฉติ.

ความอัศจรรย์หลากใจ.

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า "ฝนโบกขรพรรษตกในญาติสมาคมของเราในกาลนี้เท่านั้นหามิได้, [๗๕] ถึงในอดีตกาล ก็ได้ตกแล้ว" ดังนี้ แล้วตรัสเวสสันตรชาดก[๑] เพราะเกิดเหตุนี้ขึ้น.

พระญาติทั้งปวง สดับพระธรรมเทศนาแล้ว เสด็จลุกขึ้นถวายบังคมทำประทักษิณแล้วหลีกไป. แม้บุคคลผู้หนึ่ง คือ พระราชาหรือราชมหาอำมาตย์ที่จะทูลว่า "พรุ่งนี้ ขอพระองค์ทรงรับภิกษาของข้าพเจ้า" แล้วจึงไป มิได้มี.

ในวันที่สอง พระผู้มีพระภาคมีภิกษุ ๒ หมื่นเป็นบริวาร เสด็จเข้าไปบิณฑบาตยังกรุงกบิลพัสดุ์. ใคร ๆ จะลุกรับแล้วนิมนต์ หรือได้รับบาตรหามิได้. พระผู้มีพระภาคประทับยืนอยู่ที่เสาอินทขีล[๒] ทรงนึกว่า "พระพุทธเจ้าทั้งหลายในกาลก่อน เสด็จเที่ยวบิณฑบาตในนครแห่งสกุลอย่างไรหนอ ? ได้เสด็จไปสู่เรือนของเหล่าอิสรชนโดยผิดลำดับหรือ หรือว่าเสด็จเที่ยวจาริกไปตามลำดับตรอก."

ลำดับนั้น ไม่ได้ทรงเห็นการไปผิดลำดับแม้แห่งพระพุทธเจ้าองค์หนึ่ง จึงทรงรำพึงว่า "บัดนี้ วงศ์นี้และประเพณีนี้ แม้เราก็ควรยกย่อง และต่อไปถึงสาวกทั้งหลายของเรา เมื่อสำเหนียกตามเราจักยังบิณฑจาริยวัตรให้เต็มได้" แล้วเสด็จเที่ยวบิณฑบาตตามลำดับตรอกจำเดิมแต่เรือนที่เสด็จเข้าไปครั้งสุดท้าย.

๑. ขุ. ชา. มหา. ๓๖๕.

๒. หลักที่ปักไว้กลางประตู สำหรับกันบานประตูทั้งสองข้างในเวลาปิด.

มหาชนได้ฟังข่าวว่า "ได้ยินว่า พระเจ้าสิทธัตถกุมาร เสด็จเที่ยวบิณฑบาต" จึงเปิดหน้าต่างในปราสาทสี่ชั้นเป็นต้น ได้เป็นผู้กุลีกุจอเพื่อจะเห็น.

ฝ่ายพระเทวี ผู้มารดาพระราหุล ทรงจินตนาว่า "ได้ยินว่า พระลูกเจ้า เสด็จเที่ยวไปด้วยพระยานมีสุวรรณสีวิกาเป็นต้น ด้วยพระราชานุภาพใหญ่ ในพระนครนี้นี่แล, บัดนี้ ทรงปลงพระเกศาและพระมัสสุเสีย ทรงผ้ากาสาวพัสตร์ มีกระเบื้องในพระหัตถ์ เสด็จเที่ยวบิณฑบาต. พระองค์จะทรงงดงามไหมหนอ, หรือว่าไม่ทรงงดงาม." จึงทรงเปิดพระสีหบัญชรทอดพระเนตร, ทรงเห็นพระผู้มีพระ-ภาค ซึ่งงามสง่าด้วยพระพุทธศิริ ทรงยังนครวิถีทั้งหลายให้โอภาสด้วยพระสรีระรัศมีอันรุ่งเรืองด้วยรัศมีนานา จึงทรงชมพระโฉม จำเดิมแต่พระอุณหิสจนถึงฝ่าพระบาทด้วย ๘ คาถา อันมีนามว่า นรสีห-คาถา [๗๖] แล้วเสด็จไปเฝ้าพระราชา กราบบังคมทูลแด่พระราชาว่า "พระลูกเจ้าของฝ่าพระบาท เสด็จเที่ยวบิณฑบาต." พระราชาทรงสดับข่าวนั้น ทรงสลดพระหฤทัย พลางทรงจัดพระภูษาให้รัดกุมด้วยพระหัตถ์ รีบด่วนเสด็จออกไปโดยเร็ว ประทับเบื้องพระพักตร์พระผู้มีพระภาค ทูลว่า "พระเจ้าข้า ทำไมจึงทรงยังหม่อมฉันให้ได้อายเล่า, พระองค์เสด็จเที่ยวบิณฑบาตเพื่อประโยชน์อะไร ? พระองค์ได้เป็นผู้มีความสำคัญอย่างนี้ว่า 'ภิกษุมีประมาณเท่านี้ ไม่อาจได้ภัตหรือ ?"

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า "มหาบพิตร การเที่ยวบิณฑบาตนี้

เป็นจารีตสำหรับวงศ์ของอาตมภาพ."

พระราชาทูลถามว่า "พระเจ้าข้า ขึ้นชื่อว่ามหาสมมติขัตติยวงศ์ เป็นวงศ์ของพวกเรามิใช่หรือ ? ก็แลในขัตติยวงศ์นั้น แม้กษัตริย์องค์หนึ่ง ชื่อผู้เที่ยวภิกษาย่อมไม่มี."

พระผู้มีพระภาคตรัสสนองว่า "มหาพิตร ชื่อว่าราชวงศ์ เป็นวงศ์ของมหาบพิตร แต่ขึ้นชื่อว่าพุทธวงศ์ เป็นวงศ์ของอาตมภาพ พระพุทธเจ้าทุก ๆ พระองค์เทียว ได้เป็นผู้เสด็จเที่ยวบิณฑบาต" ดังนี้ คงประทับยืนในท้องถนนเทียว ได้ตรัสพระคาถานี้ว่า :-

"บุคคลไม่พึงประมาทในบิณฑบาตอันคนพึงลุกยืนรับ
พึงประพฤติธรรมให้เป็นสุจริต, ด้วยว่า ผู้มีปกติประ-
พฤติธรรม ย่อมอยู่เป็นสุข ทั้งในโลกนี้และโลกอื่น.[๑]"

พระราชาได้ทรงทำให้แจ้งซึ่งโสดาปัตติผล ในกาลที่จบแห่งพระคาถา และได้ทรงสดับพระคาถานี้ว่า :-

"บุคคลพึงประพฤติธรรมให้เป็นสุจริต, ไม่พึงประ-
พฤติธรรมนั้นให้เป็นทุจริต, ด้วยว่า ผู้ประพฤติ
ธรรม ย่อมอยู่เป็นสุข ทั้งในโลกนี้และโลกอื่น[๒]."

ดังนี้แล้ว ทรงประดิษฐานในสกทาคามิผล, ได้ทรงสดับธรรมปาลชาดก[๓]แล้ว ทรงประดิษฐานในอนาคามิผล, ในมรณสมัย เสด็จบรรทมบนพระที่อันมีศิริ ภายใต้แห่งเศวตฉัตรนั่นแล จึงทรงบรรลุพระอรหัต. กิจที่จะต้องหมั่นประกอบความเพียรในอรัญวาส มี

๑. ขุ. ธ. ๒๕/๓๗. ๒. ขุ. ธ. ๒๕/๓๘. ๓. ขุ. ชา. ทสก. ๒๗/๒๘๘.

ได้มีแก่พระราชา. ก็แลท้าวเธอทรงทำให้แจ้งซึ่งโสดาปัตติผลนั่นแล จึงทรงรับบาตรของพระผู้มีพระภาคแล้ว เชิญเสด็จพระผู้มีพระภาค กับทั้งบริษัทขึ้นสู่พระมหาปราสาท ทรงอังคาสด้วยขาทนียโภชนียะ อันประณีต.

ในเวลาเสร็จภัตกิจ นางสนมกำนัลทั้งปวง เว้นพระมารดา พระราหุล [๗๗] ได้มาถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า, ส่วนพระนาง นั้น แม้อันชนบริวารทูลว่า "ขอพระแม่เจ้าจงเสด็จไปถวายบังคม พระลูกเจ้า" ได้รับสั่งว่า "ถ้าความดีของเรามีอยู่ พระลูกเจ้าจัก เสด็จมาเองทีเดียว เราจักถวายบังคมพระองค์ผู้เสด็จมาแล้ว" ดังนี้ มิได้เสด็จไป.

พระผู้มีพระภาค ทรงยังพระราชาให้ถือบาตรแล้ว พร้อมด้วย พระอัครสาวกทั้งสอง เสด็จไปสู่ห้องอันมีสิริของพระราชธิดา ตรัสว่า "พระราชธิดาจงไหว้ตามชอบใจ อย่าพึงว่ากล่าวอย่างไรเลย" แล้ว ประทับบนพระที่นั่งอันเขาแต่งตั้งไว้. พระนางเสด็จมาโดยเร็ว ทรงจับ ที่ข้อพระบาทกลิ้งเกลือกพระเศียรบนหลังพระบาทถวายบังคมตามพระ อัธยาศัย.

พระราชาทูลถึงคุณสมบัติ มีพระสิเนหาและความนับถือมาก ในพระผู้มีพระภาค ของพระราชธิดา.

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า "มหาบพิตร ยังไม่อัศจรรย์ ข้อที่ พระราชธิดาซึ่งพระบรมบพิตรทรงปกครองอยู่ จึงรักษาพระองค์ไว้ ได้ในเมื่อพระญาณแก่กล้าแล้วในบัดนี้, แต่ก่อน เธอหาผู้ปกครอง

มิได้ เที่ยวไปแทบเชิงบรรพต รักษาพระองค์ไว้ได้ในเมื่อพระญาณยังไม่แก่กล้า" ดังนี้แล้ว ตรัสจันทกินรีชาดก[๑].

วันนั้นเอง พระนันทราชกุมาร มีมหามงคล ๕ อย่าง คือ แก้พระเกศา[๒] ผูกพระสุพรรณบัฏ[๓] ฆรมงคล[๔] อาวาหมงคล ฉัตรมงคล.

พระผู้มีพระภาค ทรงยังพระนันทกุมารให้ถือบาตรแล้วตรัสมงคล เสด็จลุกจากพระที่นั่งหลีกไป.

ครั้งนั้น นางชนบทกัลยาณี เห็นพระกุมารกำลังเสด็จไป จึงทูลว่า "ข้าแต่พระลูกเจ้า พระองค์รีบเร่งเสด็จกลับมา" แล้วชะเง้อคอแลดู. แม้พระนันทกุมารนั้น เมื่อไม่อาจทูลพระผู้มีพระภาคว่า "ขอพระองค์ทรงรับบาตรเถิด" จึงต้องเสด็จไปถึงวัดที่อยู่ทีเดียว.

พระผู้มีพระภาคทรงยังพระนันทกุมารนั้น ผู้ไม่ทรงปรารถนาเลยให้ผนวช. พระผู้มีพระภาคเสด็จมาสู่กบิลบุรี ยังพระนันทกุมารให้ผนวชในวันที่ ๒ ด้วยประการฉะนี้.

ในวันที่ ๗ พระราหุลมารดา ทรงแต่งพระกุมารส่งไปสู่สำนัก [๗๘] พระผู้มีพระภาคด้วยทรงสั่งว่า "พ่อเอ่ย เจ้าจงเห็นสมณะ

๑. ขุ. ชา. ปกิณฺณก. ๒๖๗. ในที่อื่นเรียกว่าจันทกินนรชาดก.
๒. เกสวิสชฺชนนฺติ กุลมริยาทวเสน เกโสโรปนนฺติ สารตฺถทีปนี. ราชโมลิพนฺธนตฺถํ กุมารกาเล พนฺธิตสิขาเวณิโมจนํ. ตํ กิร กโรนฺตา มงฺตลํ กโรนฺตีติ วิมติวิโนทนี.
๓. ปฏฺฏพนฺโธติ ยุวราชปฏฺฏพนฺโธติ สารตฺถ. อสฺกราชาติ นลาเฏ สุวณฺณปฏฺฏพนฺธนนฺติ วิมติ. ๔. อภินวฆรปเวสนมโห ฆรมงฺคลนฺติ สารตฺถ. อภินวปาสาทปฺปเวสมงฺคลํ ฆรมงฺคลนฺติ วิมติ.

นั่น ผู้มีพรรณดั่งทองคำ มีพระรูปพรรณดั่งพรหม มีสมณะสอง-หมื่นแวดล้อม, พระสมณะนี้ เป็นพระบิดีของเจ้า, พระสมณะนั้นได้มีขุมทรัพย์ใหญ่, จำเดิมแต่เวลาที่ท่านเสด็จออกไปแม่มิได้เห็น, ไปเถิดเจ้าจงทูลขอเป็นทายาทกับท่านว่า 'ข้าแต่พระบิดาเจ้า หม่อม-ฉันเป็นกุมาร จักยกฉัตรแล้ว เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ์. หม่อมฉันต้องการทรัพย์ โปรดประทานทรัพย์แก่หม่อมฉันเถิด, เพราะว่าบุตรย่อมเป็นเจ้าของทรัพย์ของบิดา."

พระกุมารพอเสด็จไปสู่สำนักพระผู้มีพระภาค ก็กลับได้ความรักพระบิดา มีพระหฤทัยรื่นเริงยินดีทูลว่า "พระสมณเจ้า พระฉายาของพระองค์นำสุขมา" แล้วได้ยืนรับสั่งถ้อยคำซึ่งสมควรแก่ตนเป็นอันมาก แม้อื่น.

พระผู้มีพระภาคทรงเสร็จภัตกิจแล้ว กระทำอนุโมทนา เสด็จลุกจากพระที่นั่งหลีกไป.

ฝ่ายพระกุมารได้ทรงติดตามทูลพระผู้มีพระภาคว่า "พระ-สมณเจ้า ขอพระองค์ประทานทรัพย์มฤดกแก่หม่อมฉันเถิด. พระ-สมณเจ้า ขอพระองค์ประทานทรัพย์มฤดกแก่หม่อมฉันเถิด."

เพราะเหตุนั้น พระธรรมสังคาหกาจารย์จึงกล่าวคำว่า **อนุ-ปุพฺเพน จาริกญฺจรมาโน เยน กปิลวตฺถุ ฯ เป ฯ ทายชฺชํ เม สมณ เทหิ** ดังนี้.

ข้อว่า **อถโข ภควา อายสฺมนฺตํ สารีปุตฺตํ อามนฺเตสิ** มีความว่า พระผู้มีพระภาคไม่ทรงยังพระกุมารให้กลับแล้ว ทั้ง

บริวารชนก็ไม่สามารถเพื่อจะยังพระกุมารผู้เสด็จไปกับพระผู้มีพระภาค ให้เสด็จกลับได้.

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเสด็จไปพระอาราม แล้วทรงดำริว่า "ราหุลนี้ปรารถนาทรัพย์ของบิดาอันใด, ทรัพย์อันนั้นเนื่องด้วยวัฏฏะ เป็นไปกับด้วยความคับแค้น, เอาเถิด เราจะให้อริยทรัพย์ ๗ ประการ ซึ่งเราได้แล้วที่โพธิมัณฑ์แก่เธอ, จักทำเธอให้เป็นเจ้าของมฤดก อันเป็นโลกุตตระ" ดังนี้แล้ว รับสั่งหาท่านพระสารีบุตรมา.

ก็แลครั้นรับสั่งหาแล้วตรัสว่า "สารีบุตร ถ้ากระนั้น ท่าน จงยังราหุลกุมารให้บวชเถิด." อธิบายว่า "ราหุลกุมารนี้ขอทรัพย์ มฤดก, เพราะเหตุนั้น ท่านจงยังราหุลกุมารนั้นให้บวช เพื่อได้ เฉพาะซึ่งทรัพย์มฤดกอันเป็นโลกุตตระ." บรรพชาและอุปสมบทด้วย ไตรสรณคมน์นั้นใด, อันพระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตที่กรุงพาราณสี [๓๘] บรรดาบรรพชาและอุปสมบทด้วยไตรสรณคมน์นั้น ทรงห้าม อุปสมบท ทรงยกไว้ในความเป็นของหนัก (คือเป็นกิจสลักสำคัญ) แล้วจึงทรงอนุญาตอุปสมบทด้วยญัตติจตุตถกรรม. ส่วนบรรพชามิได้ ทรงห้ามเลย, แต่ก็มิได้ทรงอนุญาตอีก, เพราะเหตุนั้น ความสงสัย จักเกิดขึ้นแก่ภิกษุทั้งหลายในอนาคตว่า "ชื่อว่าบรรพชานี้ เช่นกับด้วย อุปสมบทในกาลก่อน. แม้ในบัดนี้บรรพชาอันเราทั้งหลายพึงกระทำ ด้วยกรรมวาจานั่นเอง เหมือนอุปสมบทหรือหนอแล หรือว่า พึงทำ ด้วยไตรสรณคมน์" ดังนี้. ก็แลพระผู้มีพระภาคทรงทราบความนี้แล้ว ใคร่จะทรงอนุญาตสามเณรบรรพชาด้วยไตรสรณคมน์อีก, เพราะเหตุนั้น

พระธรรมเสนาบดีทราบพระอัธยาศัยของพระผู้มีพระภาค ใคร่จะยัง พระผู้มีพระภาคให้ทรงอนุญาตบรรพชาอีก จึงทูลว่า "ข้าพระองค์ จะยังพระราหุลกุมารให้ผนวชอย่างไร พระเจ้าข้า ?"

ข้อว่า **อถโข อายสฺมา สารีปุตฺโต ราหุลกุมารํ ปพฺพาเชสิ** มีความว่า พระมหาโมคคัลลานเถระปลงพระเกศาของพระกุมารแล้ว ถวายผ้ากาสายะ พระสารีบุตรได้ถวายสรณะ. พระมหากัสสปเถระ ได้เป็นโอวาทาจารย์. ก็บรรพชาและอุปสมบทมีอุปัชฌาย์เป็นมูล, อุปัชฌาย์ท่านนั้นเป็นใหญ่ ในบรรพชาและอุปสมบทนั้น, อาจารย์ไม่ เป็นใหญ่; เพราะเหตุนั้น พระธรรมสังคาหกาจารย์จึงกล่าวว่า "ครั้งนั้นแล พระสารีบุตรผู้มีอายุ ยังพระราหุลกุมารให้ผนวชแล้ว" ดังนี้. ด้วยประการอย่างนี้ คำทั้งปวงอันผู้ศึกษาพึงกล่าวว่า "ครั้ง นั้นแล พระเจ้าสุทโธทนสักกะ ทรงเกิดความสลดพระหฤทัย เพราะ ทรงสดับว่า "พระกุมารผนวชแล้ว" ในเมื่อเขากล่าวว่า "ข้าพเจ้า ขอพร" ดังนี้ โดยไม่ระบุอย่าง คำว่า "จงขอ" เป็นคำไม่สมควร แก่บรรพชิตผู้เลี้ยงชีวิตด้วยอุญฉาจริยา, ทั้งพระพุทธเจ้าทั้งหลายก็ไม่ ทรงประพฤติ; เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสไว้ในพระบาลีนั้น ว่า "มหาบพิตรผู้โคตมะ พระตถาคตทั้งหลาย ทรงเลิกพรเสีย แล้วแล."

ข้อว่า **ยญฺจ ภนฺเต กปฺปติ ยญฺจ อนวชฺชํ** มีความว่า พรใดสมควรที่พระองค์จะประทานได้ด้วย เป็นพรหาโทษมิได้ด้วย [๘๐] คือเป็นพรอันวิญญูชนทั้งหลายไม่พึงครหา เพราะกิริยาที่รับของ

หม่อมฉันเป็นปัจจัยด้วย หม่องฉันขอพรนั้น.

ข้อว่า **ตถา นนฺเท อธิมตฺตํ ราหุเล** มีความว่า ได้ยินว่า โหรทั้งหลายได้ทำนายพระโพธิสัตว์ในวันมงคลว่า "จักเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ" ฉันใดเล่า ได้ทำนายทั้งพระนันทะทั้งพระราหุลในวันมงคลว่า "จักเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ" ฉันนั้น. ครั้งนั้นพระราชาทรงเกิดพระอุตสาหะว่า "เราจักชมจักรพรรดิสิริของบุตร" ได้ทรงถึงความหมดหวังอย่างใหญ่หลวง เพราะพระผู้มีพระภาคทรงผนวชเสีย. จึงทรงยังพระอุตสาหะให้เกิดว่า "เราจักชมจักรพรรดิ-สิริของพ่อนันทะ." พระผู้มีพระภาคทรงยังพระนันทะแม้นั้นให้ผนวชแล้ว. ท้าวเธอทรงอดกลั้นทุกข์แม้นั้นเสียได้ ทรงยังพระอุสาหะให้เกิดว่า "บัดนี้เราจักได้ชมจักรพรรดิสิริของพ่อราหุล" ด้วยประการฉะนี้ พระผู้มีพระภาคทรงยังพระราหุลนั้นให้ผนวชเสียอีก. เพราะฉะนั้น ความทุกข์จึงได้เกิดแก่ท้าวเธอยิ่งนักว่า "บัดนี้แม้กุลวงศ์ขาดสายเสียแล้ว, จักพรรดิสิริจักมีมาแต่ไหนเล่า." เพราะเหตุนั้น พระเจ้าสุทโธทนสักกะจึงทูลว่า **ตถา นนฺเท อธิมตฺตํ ราหุเล** ดังนี้. ส่วนการบรรลุอนาคามิผลของพระราชาผู้ศึกษาพึงทราบว่า ภายหลังแต่กาลที่พระราหุลผนวชนี้. เหตุไร พระราชาจึงตรัสคำนี้ว่า **สาธุ ภนฺเต อยฺยา** (เป็นต้น) ?. ได้ยินว่า ท้าวเธอทรงดำริว่า "แม้ว่าเราเป็นพุทธมามกะ ธัมมมามกะ สังฆมามกะ ก็จริงหรอก แต่เมื่อบุตรซึ่งบิดาของตนให้บวชเสีย ก็ไม่สามารถจะอดกลั้นญาติวิโยคทุกข์ได้. ชนเหล่าอื่น จักอดกลั้นได้อย่างไร ในเมื่อ

บุตรและนัดดาทั้งหลายของตนบวช" เพราะเหตุนั้น ท้าวเธอจึงตรัสคำนี้ด้วยทรงทำพระหฤทัยว่า "ทุกข์เป็นปานนี้ก่อน อย่าได้มีแม้แก่ชนเหล่าอื่นเลย." พระผู้มีพระภาคทรงกระทำธรรมกถาว่า "พระราชาตรัสเหตุเป็นเครื่องนำออกในศาสนา" แล้วทรงบัญญัติสิกขาบทว่า "ภิกษุทั้งหลาย บุตรที่มารดาบิดาไม่อนุญาต ไม่ควรให้บวช" ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มาตาปิตูหิ** พระผู้มีพระภาคตรัสหมายเอาชนนีและชนก. [๘๑] ถ้ามีทั้ง ๒ ต้องลาทั้ง ๒. ถ้าบิดาหรือมารดาตามเสียแล้ว, ผู้ใดยังเป็นอยู่ ต้องลาผู้นั้น. มารดาบิดาแม้บวชแล้ว ก็ควรลาแท้. ภิกษุเมื่อจะบอกลา ตนพึงไปบอกลาเองก็ได้, ส่งคนอื่นไปแทนก็ได้, ส่งกุลบุตรนั้นแหละไปว่า "ท่านจงไปลามารดาบิดาแล้ว จงมา" ดังนี้ก็ได้. ถ้ากุลบุตรนั้นบอกว่า "ผมเป็นผู้อันมารดาบิดาอนุญาตแล้ว" เมื่อเชื่อพึงให้บวช, บิดาบวชเองแล้ว เป็นผู้ใคร่จะให้บุตรบวชบ้าง, จงบอกเล่ามารดาแล้วจึงให้บวช. หรือว่ามารดาใคร่จะให้ธิดาบวช จงบอกเล่าบิดาก่อนแล้วจึงให้บวช. บิดาไม่มีความใยดีด้วยบุตรภริยา หนีไปเสีย มารดามอบบุตรแก่ภิกษุทั้งหลายว่า "ขอท่านทั้งหลายให้บุรุษนี้บวชเถิด" เมื่อภิกษุกล่าวว่า "บิดาของเขาไปไหน ?" เขาบอกว่า "หนีไปเพื่อเล่นในจิตตเกลี[๑] เสียแล้ว" สมควรให้บุรุษนั้นบวชได้ มารดาหนีไปกับชายบางคนเสีย. ฝ่ายบิดามองให้ว่า "ขอท่านทั้งหลายจงให้บวชเถิด." แม้ในบุตรนี้ ก็นัยนั้น. ในอรรถกถาชื่อกุรุนที

๑. การเล่นต่าง ๆ ซึ่งทำให้ใจเพลิดเพลิน (Pastime of mind)

แก้ว่า "บิดาหย่าร้างไปแล้ว มารดาอนุญาตว่า "ท่านจงบวชลูก [ของดิฉัน] เถิด," เมื่อภิกษุกล่าวว่า "บิดาของเขาไปไหน ?" เขากล่าวว่า "ท่านจะต้องการอะไรด้วยบิดาเล่า ดิฉันจักทราบ" ดังนี้; ควรให้บวชได้. มารดาบิดาตาม ทารกเจริญในสำนักญาติทั้งหลายมีน้าหญิงเป็นต้น, ครั้นเมื่อทารกนั้นอันภิกษุให้บวช ญาติทั้งหลายอาศัยทารกนั้นแล้ว จะก่อการละเลาะหรือพากันติเตียน ; เพราะเหตุนั้น เพื่อตัดการวิวาทเสีย ภิกษุพึงบอกเล่าเสียก่อน จึงให้บวช. แต่เมื่อไม่บอกเล่าก่อนให้บวช ก็ไม่มีอาบัติ. ชนผู้รับมาเลี้ยงในเวลาที่ยังเป็นเด็กย่อม ก็จัดเป็นมารดาบิดาได้. แม้ในมารดาบิดาชนิดนั้น ก็มีนัยเหมือนกัน. บุตรอาศัยตน [คือภิกษุ] เป็นอยู่, ไม่ได้อาศัยมารดาบิดา. ถ้าแม้บุตรนั้นเป็นพระราชา, ภิกษุก็ต้องบอกเล่ามารดาบิดาก่อน จึงให้บวช. บุตรที่มารดาบิดาอนุญาตบวชแล้วกลับสึก. [๘๒] ถ้าแม้เขาบวชแล้วสึกตั้ง ๗ ครั้ง, ภิกษุควรถามแล้วถามอีกในเวลาที่เขามาแล้ว ๆ จึงให้บวช. ถ้ามารถดาบิดากล่าวอย่างนี้ ว่า "ลูกคนนี้สึกแล้วมาเรือน ไม่ทำการงานของเรา, เขาบวชแล้วจะไม่ยังวัตรของท่านทั้งหลายให้เต็ม, กิจที่จะต้องบอกลาสำหรับลูกคนนี้ ไม่มี ท่านทั้งหลายพึงยังเขาซึ่งมาแล้วให้บวชเถิด" ดังนี้, แม้จะไม่ลาอีกยังกุลบุตรที่มารดาบิดาทอดทิ้งแล้วอย่างนี้ให้บวช ก็ควร. แม้บุตรใดอันมารดาบิดามอบให้ในเวลาที่ยังเด็กที่เดียวอย่างนี้ว่า "เด็กนี้ข้าพเจ้าถวายท่าน, ท่านพึงให้บวชในเวลาที่ท่านปรารถนาเถิด" ดังนี้, แม้บุตรนั้น มาแล้ว ๆ ภิกษุพึงบอก

เล่าอีกเทียว จึงให้บวช. ส่วนบุตรใดมารดาบิดาอนุญาตในเวลาที่ตนยังเด็กอยู่ทีเดียวว่า "ท่านเจ้าข้า ท่านพึงยังเด็กนี้ให้บวชเถิด," ภายหลังในเวลาที่เด็กถึงความเจริญ กลับไม่อนุญาต. บุตรนี้นั้น ภิกษุยังไม่ได้บอกเล่ามารดาบิดาไม่พึงให้บวช. บุตรคนเดียวเที่ยวไปกับมารดาบิดามากล่าวว่า "ขอท่านจงให้ข้าพเจ้าบวชเถิด." และเขาอันภิกษุกล่าวว่า "ท่านจงบอกลาแล้วจึงมา" จึงกล่าวว่า "ข้าพเจ้าไม่ไป, ถ้าท่านไม่ให้ข้าพเจ้าบวช ข้าพเจ้าจะเผาวิหารเสีย ; หรือจะประหารพวกท่านด้วยศัสตรา; หรือจะก่อความฉิบหาย ด้วยผลาญสวนเป็นต้น ของญาติของอุปัฏฐากทั้งหลายของพวกท่าน ; หรือว่าข้าพเจ้าจะตกต้นไม้ตาย; หรือจะเข้าไปยังท่ามกลางโจร; หรือจะไปประเทศอื่น" ดังนี้. สมควรให้เขาบวช เพื่อต้องการรักษาชีวิตไว้เท่านั้น. และถ้ามารดาบิดาของเขามาพูดว่า "เหตุไรจึงให้บุตรของเราบวช ?" ภิกษุพึงบอกเนื้อความนั้นแก่เขาทั้งหลายแล้วพึงกล่าวว่า "ฉันให้เขาบวชก็เพื่อจะป้องกันไว้, ท่านทั้งหลายจงสอบสวนบุตรดูเถิด." อนึ่งสมควรแท้ที่จะบวชให้คนซึ่งคิดว่า "เราจักตกต้นไม้" แล้วขึ้นไปปล่อยมือและเท้าเสีย [๘๓] บุตรคนเดียวไปต่างประเทศแล้วขอบวช. ถ้าเขาลาแล้วจึงไปพึงให้บวชได้. ถ้าไม่ได้ลา พึงส่งภิกษุหนุ่มไปให้บอกลาแล้วจึงให้บวช. ถ้าต่างประเทศนั้นเป็นที่ไกลยิ่งนัก. แม้จะให้บวชแล้วส่งไปแสดงพร้อมกับภิกษุทั้งหลายก็ควร. แต่ในอรรถกถาชื่อกุรุนทีแก้ว่า "ถ้าต่างประเทศเป็นสถานไกลด้วย ทางกันดารมากด้วย

จะให้บวชด้วยผูกใจว่า "เราจักไปบอกเล่า" ดังนี้ ก็ควร. แต่ถ้ามารดาบิดามีบุตรมาก, และเขากล่าวอย่างนี้ว่า "ท่านเจ้าข้า บรรดาเด็กเหล่านี้ ท่านปรารถนาจะให้คนใดบวช พึงให้คนนั้นบวชเถิด, ภิกษุพึงตรวจดูเด็กทั้งหลายแล้วปรารถนาคนใด พึงให้คนนั้นบวช, ถ้าแม้สกุลหรือบ้านทั้งสิ้นอนุญาตไว้ว่า "ท่านเจ้าข้า ในสกุลหรือในบ้านนี้ ท่านปรารถนาจะให้ผู้ใดบวช, พึงให้ผู้นั้นบวชเถิด" ดังนี้. ภิกษุปรารถนาผู้ใด, พึงให้ผู้นั้นบวชได้.

ราหุลวัตถุกถา จบ.

[นาสนังคทัณฑกรรมวัตถุ]

หลายบทว่า **ยาวตเก วา ปน อุสฺสหติ** มีความว่า ย่อมอาจเพื่อจะตักเตือนพร่ำสอนสามเณรมีประมาณเท่าใด. ในสิกขาบท ๑๐ ความละเมิด ๕ สิกขาบทเบื้องต้น เป็นวัตถุแห่งนาสนา, ความละเมิด ๕ สิขาบทเบื้องปลาย เป็นวัตถุแห่งทัณฑกรรม.

บทว่า **อปฺปฏิสฺสา** มีความว่า ไม่ตั้งภิกษุไว้ในฐานะผู้เจริญ คือในตำแหน่งแห่งผู้เป็นใหญ่.

บทว่า **อสภาควตฺติกา** มีความว่า ไม่เป็นผู้เป็นอยู่เสมอกัน อธิบายว่า เป็นผู้เป็นอยู่ไม่สมส่วนกัน.

ข้อว่า **อลาภาย ปริสกฺกติ** มีความว่า ภิกษุทั้งหลายจะไม่ได้ลาภด้วยประการใด เธอย่อมพยายามด้วยประการนั้น.

บทว่า **อนตฺถาย** ได้แก่ เพื่ออุปัทวะ.

บทว่า **อนาวาสาย** มีความว่า เธอย่อมพยายามว่า "ทำ

ไฉนหนอ ภิกษุเหล่านี้ไม่พึงอยู่ในอาวาสนี้."

สองบทว่า **อกฺโกสติ ปริภาสติ** มีความว่า เธอย่อมด่า และย่อมขู่เข็ญด้วยแสดงภัย.

บทว่า **เภเทติ** มีความว่า เธอย่อมหาเรื่องส่อเสียดให้แตกกัน.

สองบทว่า **อาวรณํ กาตุํ** มีความว่า ๘๔ เพื่อทำการห้ามว่า "เธออย่าเข้ามาในที่นี้."

หลายบทว่า **ยตฺถ วา วสติ ยตฺถ วา ปฏิกฺกมติ** มีความว่า เธออยู่ก็ดี เข้าไปก็ดี ในที่ใด. บริเวณของตน และเสนาสนะที่ถึงตามลำดับพรรษา พระผู้มีพระภาคตรัสแล้วแม้ด้วยบททั้ง ๒.

หลายบทว่า **มุขทฺวาริกํ อาหารํ อาวรณํ กโรนฺติ** มีความว่า ภิกษุทั้งหลายย่อมห้ามอย่างนี้ว่า "วันนี้เธอทั้งหลาย อย่าขบเคี้ยว อย่าฉัน."

พึงทราบวินิจฉัยในข้อนี้ว่า **น ภิกฺขเว มุขทฺวาริโก อาหาโร อาวรณํ กาตพฺโพ** นี้ ดังนี้:-

เมื่อภิกษุกล่าวว่า "เธออย่าขบเคี้ยว อย่าฉัน" ดังนี้ก็ดี, เก็บบาตรจีวรไว้ข้างใน ด้วยตั้งใจว่า "เราจักห้ามอาหาร" ดังนี้ก็ดี, ต้องทุกกฏทุก ๆ ประโยค. แต่จะทำทัณฑกรรมแก่สามเณรผู้ว่ายากไม่มีอาจาระ จะแสดงยาคูหรือภัต หรือบาตรและจีวรกล่าวว่า "ครั้นเมื่อทัณฑกรรมชื่อมีประมาณเท่านี้ อันเธอยอมรับแล้ว

เธอจักได้สิ่งนี้ " ดังนี้ สมควรอยู่.

จริงอยู่ ทัณฑกรรมก็คือการห้าม อันพระผู้มีพระภาคตรัสแล้ว ฝ่ายพระธรรมสังคาหกเถระทั้งหลายกล่าวว่า "แม้การให้ขนมาซึ่งน้ำ หรือฟืนหรือทรายเป็นต้น พอสมควรแก่ความผิด ภิกษุก็ควรทำได้." เพราะเหตุนั้น แม้การให้ขนซึ่งน้ำเป็นต้นนั้นอันภิกษุพึงทำ. ก็ ทัณฑกรรมนั้นแล อันภิกษุพึงลงด้วยความเอ็นดูว่า "เธอจักงด จัก เว้น" ไม่พึงลงด้วยอัธยาศัยอันลามก ซึ่งเป็นไปโดยนัยเป็นต้นว่า "เธอจักวอดวาย เธอจักสึกไปเสีย." ด้วยคิดว่า "เราจักลงทัณฑ-กรรม" จะให้เธอนอนบนหินที่ร้อนหรือจะให้เธอทูนแผ่นหินและอิฐ เป็นต้นไว้บนศีรษะ หรือจะให้เธอดำน้ำ ย่อมไม่ควร.

พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า **น ภิกฺขเว อุปชฺฌายํ อนาปุจฺฉา** นี้ ดังนี้ :-

ครั้นเมื่อตนบอกเล่าครบ ๓ ครั้งว่า "สามเณรของท่านมี ความผิดเช่นนี้, ท่านจงลงทัณฑกรรมแก่เธอ" ถ้าอุปัชฌาย์ไม่ลง ทัณฑกรรม จะลงเสียเองก็ควร. ถ้าอุปัชฌาย์บอกไว้แต่แรกเทียวว่า "เมื่อพวกสามเณรของข้าพเจ้ามีโทษ ท่านทั้งหลายนั่นแลจงลง ทัณฑกรรม" ดังนี้, สมควรแท้ที่จะลง. แลจงลงทัณฑกรรม แม้ แก่เหล่าสัทธิวิหาริกและอันเตวาสิก อย่างสามเณรทั้งหลายก็ควร.

[๘๕] บทว่า อปลาเฬนฺติ มีความว่า ย่อมเกลี้ยกล่อม เพื่อทำอุปัฏฐากแก่ตนว่า "พวกฉันจักให้บาตร จักให้จีวรแก่ พวกเธอ."

พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า **น ภิกฺขเว อญฺญสฺส ปริสา อปลาเฬตพฺพา** นี้ ดังนี้ :-

จะเป็นสามเณรหรืออุปสัมบันก็ตามที อันภิกษุจะยุยงรับเอาชนซึ่งเป็นบริษัทของผู้อื่น โดยที่สุด แม้เป็นภิกษุผู้ทุศีล ย่อมไม่ควร, แต่สมควรอยู่ที่จะแสดงโทษว่า "การที่ท่านอาศัยคนทุศีลอยู่ทำลงไป ก็คล้ายการที่ชนมาเพื่อจะอาบแต่ไพล่ไปทาด้วยคูถ" ดังนี้. ถ้าเธอทราบไปเองทีเดียว จึงขออุปัชฌาย์หรือนิสัย ภิกษุจะให้ก็ควร. บรรดานาสนา ๓ ที่กล่าวแล้วในวรรณนาแห่งกัณฏกสิกขาบท[๑] ลิงคนาสนาเท่านั้น ประสงค์ในคำว่า **อนุชานิมิ ภิกฺขเว ทสหงฺเคหิ สมนฺนาคตํ สามเณรํ นาเสตุํ** นี้ ; เพราะเหตุนั้น ในกรรมทั้งหลายมีปาณาติบาตเป็นต้น สามเณรใด ย่อมทำกรรม แม้อย่างหนึ่ง, สามเณรนั้น อันภิกษุพึงให้ฉิบหาย ด้วยลิงคนาสนาเหมือนอย่างว่า ภิกษุทั้งหลายย่อมเป็นอาบัติต่างๆ กัน ในเพราะกรรมทั้งหลายมีปาณาติบาตเป็นต้นฉันใด, สามเณรทั้งหลายจะได้เป็นฉันนั้นหามิได้. เพราะว่าสามเณรยังมดดำมดแดงให้ตายก็ดี บี้ไข่เรือก็ดี ย่อมถึงความเป็นผู้ควรให้ฉิบหายทีเดียว. สรณคมน์การถืออุปัชฌาย์ และการถือเสนาสนะของเธอ ย่อมระงับทันที, เธอย่อมไม่ได้ลาภสงฆ์, คงเหลืออยู่สิ่งเดียว เพียงเพศเท่านั้น, ถ้าเธอเป็นผู้มีโทษซับซ้อน จะไม่ตั้งอยู่ในสังวรต่อไป พึงกำจัดออกเสีย, ถ้าเธอผิดพลาดพลั้งไปแล้ว ยอมรับว่า "ความชั่วข้าพเจ้า

๑. สมนฺต. ทุติย. ๔๖๕.

ได้ทำแล้ว" ดังนี้ เป็นผู้ใคร่จะตั้งอยู่ในสังวรอีก, กิจคือลิงคนาสนาย่อมไม่มี, พึงให้สรณะทั้งหลาย พึงให้อุปัชฌาย์แต่เธอ ซึ่งคงนุ่มห่มอย่างเดิมทีเดียว, ส่วนสิกขาบททั้งหลายย่อมสำเร็จด้วยสรณคมน์นั่นเอง, จริงอยู่ สรณคมน์ของสามเณรทั้งหลายเป็นเช่นกับกรรม-วาจาในอุปสมบทของภิกษุทั้งหลาย [๘๖] เพราะเหตุนั้น ศีล ๑๐ เป็นอันสามเณรแม้นี้สมาทานแล้วแท้ เหมือนจตุปาริสุทธิศีลอันภิกษุสมาทานแล้วฉะนั้น, แม้เป็นเช่นนี้ ศีล ๑๐ ก็ควรให้อีก เพื่อทำให้มั่นคง คือเพื่อยังเธอให้ตั้งอยู่ในสังวรต่อไป, ถ้าสรณะทั้งหลายอันเธอรับอีกในวัสสูปนายิกาต้น, เธอจักได้ผ้าจำนำพรรษาในวัสสูป-นายิกาหลัง. ถ้าเธอรับสรณะในวัสสูปนายิกาหลัง, ลาภอันสงฆ์พึงอปโลกให้.

สามเณรย่อมเป็นผู้มิใช่สมณะ คือย่อมถึงความเป็นผู้ควรนาสนาเสีย ในเพื่ออทินนาทาน ด้วยวัตถุแม้เพียงหญ้าเส้น ๑, ในเพราะอพรหมจรรย์ ด้วยปฏิบัติผิดในมรรคใดมรรคหนึ่งใน ๓ มรรค, ในเพราะมุสาวาท เมื่อตนกล่าวเท็จ แม้ด้วยความเป็นผู้ประสงค์จะหัวเราะเล่น, ส่วนในเพราะดื่มน้ำเมา เป็นอาบัติปาจิตตีย์แก่ภิกษุผู้แม้ไม่รู้ดื่มน้ำเมาจำเดิมแต่ส่า. ฝ่ายสามเณร ต้องรู้แล้วดื่ม จึงต้องศีลเภท, ไม่รู้ไม่ต้อง. ส่วน ๕ สิกขาบทนอกนี้เหล่าใด ของสามเณรนั้นบรรดามี, ครั้งเมื่อสิกขาบทเหล่านั้นทำลายแล้ว เธออันภิกษุไม่พึงนาสนา, พึงลงทัณฑกรรม. แลเมื่อสิกขาบทอันภิกษุได้ให้อีกก็ดี ยังมิได้ให้ก็ดี จะลงทัณฑกรรม ย่อมควร. แต่ว่าพึงปราบด้วยทัณฑ-

กรรมแล้ว จึงค่อยให้สิกขาบท เพื่อประโยชน์แก่ความตั้งอยู่ในสังวรต่อไป. การดื่มน้ำเมาของเหล่าสามเณร เป็นสจิตตกะ จึงเป็นวัตถุแห่งปาราชิก. ความแปลกกันเท่านี้.

ก็แลวินิจฉัยในอวัณณภาสนะ พึงทราบดังนี้ :-

ในอรรถกถาชื่อกุรุนทีแก้ว่า "สามเณรผู้กล่าวโทษแห่งพระพุทธเจ้า ด้วยอำนาจแห่งคำเป็นข้าศึกแก่พุทธคุณ เป็นต้นว่า **อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ** ก็ดี, แห่งพระธรรม ด้วยอำนาจเป็นข้าศึกแก่ธรรมคุณ เป็นต้นว่า **สฺวากฺขาโต** ก็ดี, แห่งพระสงฆ์ ด้วยอำนาจแห่งคำเป็นข้าศึกแก่สังฆคุณเป็นต้นว่า **สุปฏิปนฺโน** ก็ดี, ได้แก่นินทา คือติเตียนพระรัตนตรัย อันภิกษุทั้งหลายมีอาจารย์และอุปัชฌาย์เป็นต้นพึงแสดงโทษในการกล่าวโทษ ห้ามปรามเสียว่า "เธออย่างได้กล่าวอย่างนั้น" ถ้าเธออันภิกษุทั้งหลายว่ากล่าวอยู่ถึงครั้งที่ ๓ ยังไม่งดเว้น, ภิกษุทั้งหลายพึงให้ฉิบหายเสีย ด้วยกัณฏกนาสนา."

[๘๗] ส่วนในมหาอรรถกถาแก้ว่า ถ้าเธออันภิกษุทั้งหลายว่ากล่าวอยู่อย่างนั้น ยอมสละลัทธินั้น, พึงให้ทำทัณฑกรรมแล้วแสดงโทษล่วงเกิน. ถ้ายังไม่ยอมสละ ยังยึดถือยกย่องยันอยู่อย่างนั้นเอง, พึงให้ฉิบหายเสียด้วยลิงคนาสนา."

คำแห่งมหาอรรถกถานั้นชอบ. เพราะว่านาสนานี้เท่านั้น อันพระผู้มีพระภาคทรงประสงค์ในอธิบายนี้. แม้ในสามเณรผู้เป็นมิจฉาทิฏฐิก็นัยนี้แล. อันสามเณรผู้มีบรรดาสัสสตทิฏฐิและอุจเฉททิฏฐิชนิดใดชนิดหนึ่ง, ถ้าเธออันภิกษุทั้งหลายีอาจารย์เป็นต้นตักเตือนอยู่

สละเสียได้, พึงให้ทำทัณฑกรรมแล้ว ให้แสดงโทษล่วงเกิน; เมื่อไม่ยอมสละนั่นแล พึงให้ฉิบหายเสีย ดังนี้แล.

ผู้ศึกษาพึงทราบสันนิษฐานว่า องค์ ๑๐ ต่างแผนก คือ **ภิกฺขุนี-ทูสโก** นี้ อันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ เพื่อแสดงเนื้อความนี้ว่า "จริงอยู่ บรรดานาสนังคะ ๑๐ นี้ สามเณรผู้ประทุษร้ายนางภิกษุณี อันพระองค์ทรงถือเอาด้วยพรหมจารีศัพท์โดยแท้. ถึงกระนั้นก็สมควรจะให้สรณะแล้วให้อุปสมบทอพรหมจารีสามเณรผู้ปรารถนาจะตั้งอยู่ในสังวรต่อไป. สามเณรผู้ประทุษร้ายนางภิกษุณีถึงใคร่จะตั้งอยู่ในสังวรต่อไป ย่อมไม่ได้แม้ซึ่งบรรพชา ไม่จำต้องกล่าวถึงอุปสมบท."

[ปัณฑกวัตถุ]

สองบทว่า **ทหเร ทหเร** ได้แก่ หนุ่ม ๆ.

บทว่า **โมลิคลฺเล** ได้แก่ ผู้มีร่างกายอวบ.

สองบทว่า **หตฺถิภณฺเธ อสฺสภณฺเฑ** ได้แก่ คนเลี้ยงช้างและคนเลี้ยงม้า.

ในคำว่า **ปณฺฑโก ภิกฺขเว** เป็นต้นนี้ มีวินิจฉัยว่า บัณเฑาะก์มี ๕ ชนิด คือ อาสิตตบัณเฑาะก์ ๑ อุสุยยบัณเฑาะก์ ๑ โอปักกมิย-บัณเฑาะก์ ๑ ปักขบัณเฑาะก์ ๑ นปุงสกบัณเฑาะก์ ๑.

ในบัณเฑาะก์ ๕ ชนิดนั้น บัณเฑาะก์ใดเอาปากอมองคชาตของชายเหล่าอื่น ถูกน้ำอสุจิรดเอาแล้ว ความเร่าร้อนจึงสงบไป, บัณเฑาะก์นี้ ชื่ออาสิตตบัณเฑาะก์.

ฝ่ายบัณเฑาะก์ใดเห็นอัชฌาจารของชนเหล่าอื่น เมื่อความริษยาเกิดขึ้นแล้ว ความเร่าร้อนจึงสงบไป, บัณเฑาะก์นี้ ชื่ออุสุยยบัณเฑาะก์.

บัณเฑาะก์ใดมีอวัยวะดับพืชทั้งหลาย ถูกนำไปปราศแล้ว (คือ ถูกเขาตอนเสียแล้ว) ด้วยความพยายาม[๑] บัณเฑาะก์นี้ ชื่อโอปักกมิยบัณเฑาะก์.

ส่วนบางคนข้างแรมเป็นบัณเฑาะก์ ด้วยอานุภาพแห่งอกุศลวิบาก, [๘๘] แต่ข้างขึ้น ความเร่าร้อนของเขาย่อมสงบไป, นี้ชื่อว่า ปักขบัณเฑาะก์.

ส่วนบัณเฑาะก์ใด เกิดไม่มีเพศ (ไม่มีภาวรูป) ในปฏิสนธิทีเดียว (คือไม่ปรากฏว่าชายหรือหญิงมาแต่กำเนิด), บัณเฑาะก์นี้ ชื่อนปุงสกบัณเฑาะก์.

ในอรรถกถาชื่อกุรุนทีแก้ว่า ในบัณเฑาะก์ ๕ ชนิดนั้น อาสิตตบัณเฑาะก์ และอุสุยยบัณเฑาะก์ ไม่ห้ามบรรพชา, ๓ ชนิดนอกนี้ห้าม แม้ในบัณเฑาะก์ ๓ ชนิดนั้น สำหรับปักขบัณเฑาะก์ ห้ามบรรพชาแก่เขาเฉพาะปักข์ที่เป็นบัณเฑาะก์เท่านั้น." ก็ในบัณเฑาะก์ ๓ ชนิดนี้ บัณเฑาะก์ใดทรงห้ามบรรพชา พระผู้มีพระภาคทรงหมายเอาบัณเฑาะก์นั้น ตรัสคำนี้ว่า **อนุปสมฺปนฺโน นาเสตพฺโพ.** บัณเฑาะก์แม้

๑. ทางสันสกฤต อุปกฺรม (อุปกฺกม) หมายความว่า จิกิตฺสา (ติกิจฺฉา) ก็ได้ ดังนั้น อุปกฺกม ในที่นี้จึงน่าจะหมายความไปทางวิธีหมอ เช่นการเยียวยาผ่าตัดเป็นต้น

นั้น ภิกษุพึงให้ฉิบหายด้วยลิงคนาสนาทีเดียว. เบื้องหน้าแต่นี้ แม้ใน คำที่กล่าวว่า "พึงให้ฉิบหาย" ก็มีนัยนี้เหมือนกัน.

[เถยยสังวาสกกถา]

บทว่า **ปุราณกุลปุตฺโต** ได้แก่ บุตรของสกุลเก่า คือถึง ความย่อยยับโดยลำดับ.

บทว่า **ขีณโกลญฺโญ** มีอรรถวิเคราะห์ว่า ญาติทั้งหลายผู้รู้จัก กันในสกุล ฝ่ายมารดาและฝ่ายบิดา ของเขา สิ้นแล้ว สาบสูญแล้ว คือตายแล้ว เหตุนั้น เขาชื่อว่า **ขีณโกลญฺโญ** ผู้มีญาติซึ่งรู้จัก กันในสกุลสิ้นไปแล้ว.

บทว่า **อนธิคตํ** ได้แก่ ยังไม่ถึง.

สองบทว่า **ผาตึ กาตุํ** ได้แก่ เพื่อให้เจริญ. ศัพท์ว่า **อิงฺฆ** เป็นอุยโยชนัตถนิบาต.

บทว่า **อนุยุญฺชิยมาโน** มีความว่า กุลบุตรนั้น อันท่าน อุบาลีนำไป ณ ส่วนข้างหนึ่งแล้ว ถามถึงการปลงผมและหนวด การ รับผ้ากาสายะ การถึงสรณะ การถืออุปัชฌาย์ กรรมวาจาและธรรม เป็นที่อาศัย.

สองบทว่า **เอตมตฺถํ อาโรเจสิ** มีความว่า บอกข้อที่ตน บวชเอาเองนั้น จำเดิมแต่ต้น.

ในคำว่า **เถยฺยสํวาสโก ภิกฺขเว** นี้ มีวินิจฉัยว่า คนเถยย- สังวาสก์มี ๓ ชนิด คือ คนลักเพศหนึ่ง คนลักสังวาสหนึ่ง คนลัก ทั้ง ๒ อย่างหนึ่ง.

ใน ๓ ชนิดนั้น ผู้ใดบวชเองแล้วไปวัดที่อยู่ ไม่นับพรรษาแห่งภิกษุ, ไม่ยินดีการไหว้ตามลำดับผู้แก่, ไม่ห้ามด้วยอาสนะ. ไม่เข้าไปสังฆกรรสมีอุโบสถและปวารณาเป็นต้น; ผู้นี้ ชื่อคนลักเพศ เพราะเขาลักแต่เพียงเพศเท่านั้น.

[๘๘] ฝ่ายผู้ใด เป็นสามเณรซึ่งบวชแต่ภิกษุทั้งหลายแล้ว ไปต่างประเทศ กล่าวเท็จนับพรรษาแห่งภิกษุว่า "ข้าพเจ้า ๑๐ พรรษา" หรือว่า "ข้าพเจ้า ๒๐ พรรษา," ยินดีการไหว้ตามลำดับผู้แก่, ห้ามด้วยอาสนะ เข้าในสังฆกรรมมีอุโบสถและปวารณาเป็นต้น. ผู้นี้ชื่อคนลักสังวาส เพราะเขาลักแต่เพียงสังวาสเท่านั้น.

อันความต่างแห่งกิริยาแม้ทั้งปวง มีนับพรรษา แห่งภิกษุเป็นต้น ผู้ศึกษาควรทราบว่า "สังวาส" ในอรรถนี้. แม้ในบุคคลผู้ลาสิกขาแล้ว ปฏิบัติอยู่อย่างนั้น ด้วยคิดว่า "ใคร ๆ ย่อมไม่รู้การลาของเรา" ก็มีนัยเหมือนกัน.

ส่วนผู้ใดบวชเอาเองแล้วไปวัดที่อยู่ นับพรรษาแห่งภิกษุ, ยินดีในการไหว้ตามลำดับผู้แก่, ห้ามด้วยอาสนะ, เข้าในสังฆกรรมมีอุโบสถและปวารณาเป็นต้น; ผู้นี้ ชื่อคนลักทั้ง ๒ เพราะเหตุที่ตนลักทั้งเพศทั้งสังวาส.

คนเถยยสังวาสก์ทั้ง ๓ ชนิดนี้ เป็นอนุปสัมบัน ไม่ควรให้อุปสมบท, เป็นอุปสัมบัน ควรให้ฉิบหายเสีย: แม้ขอบวชอีก ก็ไม่ควรให้บวช. และเพื่อไม่งมงายในเถยยสังวาสกาธิการนี้ พึงทราบบทปกิณณกะนี้ว่า

ชนใดถือเพศในพระศาสนานี้ เพราะราชภัย ทุพภิกขภัย กัน-ตารภัย โรคภัย และวรีภัยก็ดี เพื่อจะนำจีวรมาก็ดี ชนนั้นมีใจบริสุทธิ์ยังไม่รับสังวาสเพียงใด ชนนั้นบัณฑิตยังไม่กล่าวว่า เป็นคนเถยยสังวาส เพียงนั้น.

พึงทราบนัยพิสดารในคาถานั้น ดังนี้ :-

พระราชาในโลกนี้ ย่อมเป็นผู้กริ้วต่อบุรุษบางคน. บุรุษนั้นคิดว่า "ความสวัสดีจักมีแก่เราด้วยอุบายอย่างนี้" แล้วถือเพศเอาเองทีเดียวหนีไป. ชนทั้งหลายพบเขาแล้ว กราบทูลแต่พระราชา. พระราชาทรงบรรเทาความกริ้วโกรธในเขาเสีย ด้วยทรงพระดำริว่า "ถ้าบวชแล้ว เราไม่ได้เพื่อจะทำอะไรเขา." [๕๐] แต่เขายังมิได้เข้าสู่ท่ามกลางสงฆ์ แต่ถือเพศคฤหัสถ์แล้วจึงมา ด้วยคิดว่า "ราชภัยของเราสงบแล้ว" ภิกษุทั้งหลายควรให้บวช. ถ้าแม้เขาเกิดความสังเวชว่า "เราอาศัยพระศาสนาจึงคงชีวิตไว้ได้ เอาเถิด บัดนี้เราจะบวชละ" ดังนี้ มาด้วยเพศนั้นเอง แต่ไม่ยินดีอาคันตุกวัตรอันภิกษุทั้งหลายถามแล้วก็ตาม ไม่ถามก็ตาม ได้ชี้แจงตนตามเป็นจริงแล้ว ขอบรรพชา; ภิกษุทั้งหลายพึงปลดเพศแล้วจึงให้บวช. แต่ถ้าเขายินดีวัตร, แสดงท่าทางดังบรรพชิต, ปฏิบัติวิธีต่างโดยนับพรรษาเป็นต้น ซึ่งกล่าวแล้วในหนหลังทั้งหมด; ผู้นี้ไม่ควรให้บวช.

อนึ่ง คนบางคนในโลกนี้ ไม่สามารถจะเป็นอยู่ได้ในคราวทุพภิกขภัย, จึงถือเพศเอาเอง บริโภคอาหารที่เขาจัดไว้เพื่อนักบวช

ผู้เจ้าลัทธิทั้งปวง. ครั้งทุพภิกขภัยผ่านพ้นไปแล้ว ยังมิได้เข้าสู่ท่ามกลางสงฆ์ ต่อถือเพศคฤหัสถ์แล้วจึงมา" คำว่าดังนี้ทั้งหมด เช่นกับด้วยคำซึ่งกล่าวมาก่อนนั่นแล.

"อีกคนหนึ่ง เป็นผู้ใคร่จะข้ามกันดารใหญ่, และพ่อค้าเกวียน ย่อมพาบรรพชิตทั้งหลายไป. เขาคิดว่า "ด้วยอุบายอย่างนี้ พ่อค้าเกวียนจักพาเราไป" จึงถือเพศเอาเอง ร่วมกับพ่อค้าเกวียนข้าทางกันดารถึงส่วนอันเกษม แต่ยังมิได้เข้าสู่ท่ามกลางสงฆ์ ต่อถือเพศคฤหัสถ์แล้วจึงมา" คำว่าดังนี้ทั้งปวง เช่นกับคำซึ่งว่ามาก่อนนั่นแล.

"อีกคนหนึ่ง เมื่อภัยคือโรคเกิดขึ้น ไม่สามารถจะเป็นอยู่ได้ จึงถือเพศเอาเอง บริโภคอาหารที่เขาจัดไว้เพื่อนักบวชผู้เจ้าลักธิทั้งปวง. เมื่อภัยคือโรคสงบแล้ว ยังมิได้เข้าสู่ท่ามกลางสงฆ์ก่อน ต่อเมื่อถือเพศคฤหัสถ์แล้วจึงมา" คำว่าดังนี้ทั้งหมด เป็นเช่นกับคำซึ่งว่ามาก่อนนั่นแล.

"คนคู่เวรคนหนึ่งของบุรุษอีกคนหนึ่ง เป็นผู้โกรธปองจะฆ่าเขาเที่ยวไป, เขาคิดว่า 'ด้วยอุบายอย่างนี้ ความสวัสดีจักมีแก่เรา' จึงถือเพศเอาเองแล้วหนีไป, คนผู้คู่เวร [๔๑] สืบหาอยู่ว่า 'เขาไปไหน,' ได้ยินว่า 'เขาบวชแล้วหนีไป' จึงบรรเทาความโกรธในเขาเสีย ด้วยคิดว่า 'เขาบวชแล้ว เราก็ทำอะไรเขาไม่ได้." เขายังมิได้เข้าสู่ท่ามกลางสงฆ์ก่อน ถือเพศคฤหัสถ์แล้วจึงมา ด้วยคิดว่า

'เวรีภัยของเราสงบแล้ว' คำว่าดังนี้ทั้งหมด เป็นเช่นกับคำซึ่งว่ามาก่อนนั่นแล.

อีกคนหนึ่งไปสู่สกุลญาติ ลาสิกขาเป็นคฤหัสถ์แล้ว มาทำในใจว่า "จีวรเหล่านี้จักฉิบหายเสียที่นี่ ; ถ้าแม้เราจักถือไปวิหารด้วยเพศคฤหัสถ์นี้ ในระหว่างทาง ชนทั้งหลายจักจับเราว่า 'เป็นโจร' อย่ากระนั้นเลย เราพึงทำให้เป็นของอันภายพึงรักษาไว้ จึงไปเถิด" ดังนี้ เพื่อจะนำจีวรมา จึงนุ่งและห่มแล้วไปวัดที่อยู่ พวกสามเณรและภิกษุหนุ่มทั้งหลายเห็นเธอมาแต่ไกลแล้ว พากันตรงเข้าต้อนรับ แสดงวัตร. เธอไม่ยินดี, ชี้แจงตนตามเป็นจริง. ถ้าภิกษุทั้งหลายกล่าวว่า "ที่นี้พวกเราจักไม่ปล่อยท่านไปละ" เป็นผู้ใคร่จะให้บวชด้วยพลการ, เธออันภิกษุทั้งหลาย พึงเปลื้องผ้ากาสายะแล้วจึงให้บวชอีก. แต่ถ้าเธอคิดว่า "ภิกษุเหล่านี้ไม่รู้ข้อที่เราเวียนมาเพื่อความเป็นคนเลวแล้ว" ดังนี้ จึงปฏิญญาความเป็นภิกษุนั้นเอง ปฏิบัติวิธีต่างด้วยนับพรรษาเป็นต้น ซึ่งกล่าวแล้วในหนหลังทั้งหมด ผู้นี้ไม่ควรให้บวช.

สามเณรโค่งอีกรูปหนึ่ง ไปสู่สกุลญาติ สึกแล้ว เป็นผู้เบื่อหน่ายด้วยการทำการงาน จึงคิดว่า "บักนี้เราจักเป็นสมณะอีกเที่ยว แม้พระเถระย่อมไม่ทราบความที่เราสึกแล้ว" จึงถือเอาบาตรและจีวรนั้นเองไปวิหาร, ไม่บอกเนื้อความนั้นแก่ภิกษุทั้งหลาย, ปฏิญญาความเป็นสามเณร. ผู้นี้เป็นเถยยสังวาสก์เหมือนกัน ย่อมไม่ได้บวช.

ถ้าแม้ในเวลาถือเพศเขามีความรำพึงอย่างนี้ว่า "เราจักไม่บอกแก่ใคร ๆ" ดังนี้, แต่เขาไปวิหารแล้ว ย่อมบอก. ด้วยการถือ (เพศ) นั่นเอง เขาเป็นคนเถยยสังวาสก์.

ถ้าแม้ [๘๒] ในเวลาถือ (เพศ) เขามีความคิดเกิดขึ้นว่า "เราจักบอก" แต่ไปวิหารแล้ว ใคร ๆ ปราศรัยว่า "ผู้มีอายุท่านไปไหนมา" คิดว่า "เดี๋ยวนี้ ชนเหล่านี้ไม่รู้เรา" จึงลวง ไม่บอก; แม้ผู้นี้ก็ชื่อคนเถยยสังวาสก์แท้ พร้อมกับทอดธุระว่า "เราจักไม่บอก."

แต่ถ้าถึงในเวลาถือ (เพศ) เขามีความคิดเกิดขึ้นว่า "เราจักบอก" แม้ไปวิหารแล้ว ย่อมบอก; ผู้นี้ย่อมได้บรรพชาอีก.

ก็หรือว่า สามเณรหนุ่มอื่นอีก เป็นคนใหญ่ แต่โง่ไม่ฉลาด, เธอสึกแล้วโดยนัยก่อนนั่นแล ไม่อยากทำกินมีเฝ้าโคเป็นต้นในเรือนญาติทั้งหลาย ให้เขานั้นนุ่งหมผ้ากาสายะเหล่านั้นเอง แล้วให้ภาชนะหรือบาตรในมือขับออกจากเรือนว่า "เจ้าจงไปเป็นสมณะเถอะ." เขาไปวิหาร. ภิกษุทั้งหลายไม่ทราบเขาเลยว่า "ผู้นี้สึกแล้วบวชเอาเองอีก." ทั้งตัวเองก็ไม่ทราบว่า "ผู้ใดบวชอย่างนั้น, ผู้นั้นย่อมเป็นคนที่ชื่อเถยยสังวาสก์."

ถ้าภิกษุทั้งหลายให้อุปสมบทเขาผู้มีกาลฝนครบ ๒๐, เขาก็เป็นอันอุปสมบทดีแล้ว. แต่ถ้าในเวลาที่ตนยังเป็นอนุปสัมบันนั่นเอง เมื่อการวินิจฉัยวินัยเป็นไปอยู่เขาได้ฟังว่า "ผู้ใดบวชอย่างนั่น, ผู้นั้นย่อมเป็นคนที่ชื่อเถยยสังวาสก์" เขาพึงบอกแก่ภิกษุทั้งหลายว่า "ข้าพเจ้าได้ทำอย่างนั้น" ด้วยประการอย่างนี้ เขาย่อมได้บรรพชาอีก. ถ้า

ไม่บอกด้วยคิดว่า "บัดนี้ใคร ๆ ไม่รู้เลย," พอทอดธุระเขาย่อมเป็นคนเถยยสังวาสก์.

ภิกษุลาสิกขาละเพศแล้วทำทุศีลกรรมก็ตาม ไม่ทำก็ตาม ปฏิบัติวิธีต่างด้วยนับพรรษาเป็นต้น ซึ่งกล่าวแล้วในหนหลังทั้งหมด; ย่อมเป็นคนเถยยสังวาสก์.

ไม่ได้ลาสิกขา คงตั้งอยู่ในเพศของตน, เสพเมถุน ใช้วิธีต่างด้วยนับพรรษาเป็นต้น [๙๓] ไม่เป็นคนเถยยสังวาสก. ย่อมได้เพียงบรรพชา. แต่ในอันธกอรรถกถาแก้ว่า "ผู้นี้เป็นคนเถยยสังวาสก์" คำนั้น ไม่ควรถือเอา.

ภิกษุรูปหนึ่ง ยังมีอุตสาหะ ในผากาสยะ นุ่งผ้าขาว เสพเมถุนแล้ว กลับนุ่งผ้ากาสยะอีก ใช้วิธีทั้งปวงต่างด้วยนับพรรษาเป็นต้น, แม้ภิกษุนี้ ย่อมไม่เป็นคนเถยยสังวาสก์, ย่อมได้เพียงบรรพชา.

แต่ถ้าทอดธุระในผ้ากาสายะแล้ว นุ่งขาว เสพเมถุน กลับนุ่งผ้ากาสายะอีก ใช้วิธีทั้งปวงต่างด้วยนับพรรษาเป็นต้น; เขาย่อมเป็นคนเถยยสังวาสก์

สามเณรคงตั้งอยู่ในเพศของตน แม้ล่วงธรรมทำให้เป็นผู้มิใช่สมณะ มีเมถุนเป็นต้นแล้ว ย่อมไม่เป็นคนเถยยสังวาสก์. ถึงหากว่ายังมีอุตสาหะในผ้ากาสายะ แต่เปลื้องออกเสียเสพเมถุนแล้ว กลับนุ่งผ้ากาสายะอีก; ไม่เป็นคนเถยยสังวาสก์เหมือนกัน.

แต่ถ้าทอดธุระในผ้ากาสายะแล้วเป็นผู้เปลือย หรือนุ่งขาวเป็น

ผู้มิใช่สมณะด้วยการเสพเมถุนเป็นต้น แล้วกลับนุ่งผ้ากาสายะ เขาเป็นคนเถยยสังวาสก์.

ถ้าสามเณรปรารถนาความเป็นคฤหัสถ์ จึงนุ่งผ้าอย่างคฤหัสถ์ ทำผ้ากาสายะโจงกระเบนก็ดี ด้วยอาการอย่างอื่นก็ดี เพื่อลองดูว่า "เพศคฤหัสถ์ของเราสวยหรือไม่สวย," ยังรักษาอยู่ก่อน; แต่ยอมรับว่าสวยแล้วกลับยินดีเพศอีก ย่อมเป็นคนเถยยสังวาสก์. แม้ในการนุ่งขาวลองดูและยอมรับ ก็มีนัยเหมือนกันนั่นแล.

และถ้านุ่งขาวทับผ้ากาสายะที่นุ่งอยู่แล้ว ลองดูก็ตาม ยอมรับก็ตาม, ยังรักษาอยู่แท้. แม้แห่งภิกษุณี ก็นัยนี้แล.

แม้นางภิกษุณีนั้น ปรารถนาจะเป็นคฤหัสถ์, ถ้านุ่งผ้ากาสายะ [๙๔] อย่างคฤหัสถ์ เพื่อลองดูว่า "เพศคฤหัสถ์ของเราจะสวยหรือไม่สวย" ยังรักษาอยู่ก่อน; ถ้ายอมรับว่า สวย รักษาไว้ไม่ได้. ในการนุ่งขาวลองดูและยอมรับก็นัยนี้แล.

ส่วนผู้นุ่งขาวทับผ้ากาสายะที่นุ่งอยู่แล้ว จะลองดูก็ตาม ยอมรับก็ตาม ยังรักษาอยู่แท้. ถ้าสามเณรบางรูปบวชภายแก่ ไม่นับพรรษาไม่ต้องอยู่แม้ในแถว มาทางข้างหนึ่ง เมื่อก้อนข้าวในลุ้งใหญ่เป็นต้นซึ่งเขาเอาทัพพีตักขึ้น สอดบาตรเข้าไปรับเอาไปเหมือนเหยี่ยวเฉี่ยวชิ้นเนื้อไปฉะนั้น, ยังไม่เป็นคนเถยยสังวาสก์. แต่เมื่อนับพรรษาภิกษุรับเอา จัดว่าเป็นคนเถยยสังวาสก์.

สามเณรเองแล เมื่อนับพรรษาโกงด้วยลำดับของสามเณรรับเอาไป ยังไม่จัดเป็นเถยยสังวาสก์.

ภิกษุเมื่อนับพรรษาโกงด้วยลำดับของภิกษุรับเอาไป พึงปรับตามราคาแห่งภัณฑะ.

เถยยสังวาสกกถา จบ.

[ติตถิยปักกันตกถา]

ก็พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า **ติตฺถิยปกฺกนฺโต ภิกฺขเว** เป็นต้นนี้ ดังนี้ :-

กุลบุตรที่ชื่อว่าเข้ารีตเดียรถีย์ เพราะอรรถวิเคราะห์ว่าหลีกไป คือ ไปเข้าพวกเดียรถีย์. กุลบุตรนั้นไม่ควรให้อุปสมบทอย่างเดียว แต่ที่แท้ไม่ควรให้บรรพชาด้วยฉะนี้แล.

วินิจฉัยในคำนั้น พึงทราบดังต่อไปนี้ :-

อุปสัมบันภิกษุคิดว่า "เราจักเป็นเดียรถีย์ " แล้วไปสู่สำนักแห่งเดียรถีย์เหล่านั้น ทั้งเพศทีเดียว, เป็นอาบัติทุกกฏทุก ๆ ย่างเท้า, เมื่อเพศแห่งเดียรถีย์นั้น สักว่าอันตนถือเอาแล้ว ย่อมจัดว่าเป็นผู้เข้ารีตเดียรถีย์

แม้ภิกษุใดคิดว่า "เราจักเป็นเดียรถีย์เอาเอง" จึงนุ่งคากรองเป็นต้น, ภิกษุนั้นย่อมเป็นผู้เข้ารีตเดียรถีย์เหมือนกัน.

ฝ่ายภิกษุใดเมื่อเปลือยกายอาบน้ำแลดูตนว่า "การที่เราเป็นอาชีวกจะงามหรือ เราจะเป็นอาชีวกละ" ดังนี้แล้ว [๙๕] ไม่ถือเอาผ้ากาสายะ คงเปลือยกายไปสู่สำนักพวกอาชีวก, ภิกษุนั้นต้องอาบัติทุกกฏทุก ๆ ย่างเท้า. แต่ถ้าในระหว่างทาง หิริโอตตัปปะเกิดขึ้นแก่เธอ เธอแสดงอาบัติทุกกฏแล้ว ย่อมพ้น.

แม้ไปถึงสำนักพวกอาชีวกเหล่านั้นแล้ว ถูกพวกเขาตักเตือน หรือแม้เห็นว่า "บรรพชาของชนพวกนี้ เป็นทุกข์ยิ่งนัก" แล้วกลับด้วยตนเอง ย่อมพ้นได้เหมือนกัน.

อนึ่ง ถ้าเธอถามว่า "อะไรเป็นสูงสุดแห่งบรรพชาของพวกท่าน ?" อันเขาตอบว่า "การถอนผมและหนวดเป็นต้น" แล้วให้ถอนแม้ผมเส้นเดียว, ถือวัตรมีความเพียรด้วยความกระโหย่งเท้าเป็นต้นก็ดี, นุ่งผ้าแววหางนกยูงเป็นต้นก็ดี, ชื่อว่า ถือเพศแห่งอาชีวกเหล่านั้น, ชื่อว่ายอมรับความเป็นลัทธิประเสริฐว่า "บรรพชานี้ประเสริฐ," เธอย่อมไม่พ้น, จัดว่าเป็นผู้เข้ารีตเดียรถีย์.

อนึ่ง ถ้าเธอเพื่อจะลองดูว่า "การบวชเป็นเดียรถีย์สำหรับเราจะงามหรือไม่งาม" จึงนุ่งคากรองเป็นต้น หรือว่า ผูกชฎา หรือว่าฉวยหาบบริขาร, ยังไม่ยอมรับเพียงใด, ลัทธิย่อมคุ้มเธอไว้เพียงนั้น ครั้นเมื่อเพศสักว่าเธอยอมรับแล้ว ย่อมจัดว่า เป็นผู้เข้ารีตเดียรถีย์.

ส่วนภิกษุผู้มีจีวรอันโจรชิงเอาไป จึงนุ่งคากรองเป็นต้นก็ดี ถือเพศเดียรถีย์ เพราะภัยมีราชภัยเป็นต้นก็ดี หาจัดว่าเป็นผู้เข้ารีตเดียรถีย์ไม่เลย เพราะไม่มีลัทธิ.

แต่ในอรรถกถากุรุนทีแก้ว่า "ขึ้นชื่อว่า บุคคลผู้เข้ารีตเดียรถีย์นี้ ท่านกล่าวด้วยอุปสัมบันภิกษุ. เพราะเหตุนั้น สามเณรแม้ไปสู่ติตถายตนะแล้วพร้อมทั้งเพศ, ย่อมได้บรรพชาและอุปสมบทอีก."

ส่วนคนเถยยสังวาสก์ข้างต้น ท่านว่าด้วยอนุปสัมบัน, เพราะเหตุนั้น อุปสัมบันแม้นับพรรษาโกง จะจัดว่าเป็นผู้มิใช่สมณะหามิได้

ภิกษุยังมีอุตสาหะในเพศ แม้ต้องปาราชิกแล้ว นับพรรษาแห่งภิกษุ เป็นต้น ก็ยังไม่จัดว่าเป็นคนเถยยสังวาสก์.

ติตถิยปักกันตกถา จบ.

[ติรัจฉานคตวัตถุกถา]

[๘๖] พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า **นาคโยนิยา อฏฺฏิยติ** นี้ ดังนี้ :-

นาคนั้น ในประวัติกาล ย่อมได้เสวยอิสริยสมบัติเช่นกับเทพ-สมบัติ ด้วยกุศลวิบากแม้โดยแท้. ถึงกระนั้น สรีระแห่งนาค ผู้ปฏิสนธิด้วยอกุศลวิบาก มีปกติเที่ยวไปในน้ำ มีกบเป็นอาหาร ย่อมมีปรากฏ ด้วยการเสพเมถุนกับนางนาคชาติของตน (มีชาติเสมอกัน) และด้วยการวางใจหยั่งลงสู่ความหลับ; เพราะเหตุนั้น นาคนั้นจึงระอาด้วยกำเนิดนาคนั้น.

บทว่า **หรายติ** ได้แก่ย่อมละอาย.

บทว่า **ชิคุจฺฉติ** คือ ย่อมเกลียดชังอัตภาพ.

หลายบทว่า **ตสฺส ภิกฺขุโน นิกฺขนฺเต** มีความว่า เมื่อภิกษุนั้นออกไปแล้ว. อีกอย่างหนึ่ง ความว่า ในเวลาที่ภิกษุนั้นออกไป

ข้อว่า **วิสฺสฏฺโฐ นิทฺทํ โอกฺกมิ** มีความว่า เมื่อภิกษุนั้นยังไม่ออก นาคนั้น ไม่ปล่อยสติหลับอยู่ด้วยอำนาจแห่งความหลับอย่างลิงนั่นแล เพราะกลัวแต่เสียงร้อง, ครั้งภิกษุนั้นออกไปแล้ว จึงปล่อยสติ วางใจ คือ หมดความระแวง ดำเนินไปสู่ความหลับอย่างเต็มที่.

สองบทว่า **วิสฺสรมกาสิ** มีความว่า ภิกษุนั้น ด้วยอำนาจความกลัว ละสมณสัญญาเสีย ได้กระทำเสียงดังผิดรูป.

สองบทว่า **ตุเมฺเห ขฺวตฺถ** ตัดบทว่า **ตุเมฺห โข อตฺถ** บทนั้นท่านมิได้ทำการลบ **อ** อักษรกล่าวไว้. ความสังเขปในคำนี้ ผู้ศึกษาพึงทราบดังนี้ว่า "ท่านทั้งหลายแล เป็นนาค ชื่อเป็นผู้มีธรรมไม่งอกงาม คือ ไม่เป็นผู้มีธรรมอันงอกงามในธรรมวินัยนี้ เพราะเป็นผู้ไม่ควรแก่ฌานวิปัสสนาและมรรคผล."

บทว่า **สชาติยา** ได้แก่ นางนาคนั่นเอง. แต่ว่า เมื่อใดนาคนั้น เสพเมถุนด้วยชาติอื่น ต่างโดยชนิดมีหญิงมนุษย์เป็นต้น, เมื่อนั้นย่อมเป็นเหมือนเทพบุตร ส่วนคำว่า ปัจจัยสองอย่างในพระบาลีนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสแล้ว ด้วยอำนาจแห่งการชี้กรรมซึ่งปรากฏตามสภาพเนือง ๆ ในประวัติกาล. และกรรมซึ่งปรากฏตามสภาพย่อมมีแก่นาคใน ๕ กาล คือ เวลาปฏิสนธิหนึ่ง เวลาที่ลอกคราบหนึ่ง เวลาที่เสพเมถุนด้วยนางนาคชาติของตน (มีชาติเสมอกัน) หนึ่ง เวลาที่วางใจหยั่งลงสู่ความหลับหนึ่ง เวลาจุติหนึ่ง.

ในคำว่า **ติรจฺฉานคโต ภิกฺขเว** เป็นต้นนี้ มีวินิจฉัยว่า จะเป็นนาค หรือจะเป็นสัตว์พิเศษผู้ใดผู้หนึ่งมีสุบรรณมาณพเป็นต้นก็ตามที. ผู้ใดผู้หนึ่ง [๘๗] ซึ่งมิใช่มนุษยชาติโดยที่สุดแม้ท้าวสักกเทวราชบรรดามี ทั้งหมดเทียว พึงทราบว่า เป็นดิรัจฉาน ในอรรถนี้ผู้นั้นอันภิกษุทั้งหลายไม่ควรให้อุปสมบท, ไม่ควรให้บรรพชา, แม้อุปสมบทแล้ว ก็ควรให้ฉิบหายเสีย.

ติรัจฉานคตวัตถุกถา จบ.

[มาตุฆาตกาทิวัตถุ]

พึงทราบวินิจฉัยในเรื่องบุคคลผู้ฆ่ามารดาเป็นต้นต่อไป :-

สองบทว่า **นิกฺขนฺตึ กเรยฺยํ** มีความว่า เราพึงกระทำความออก คือ ความหลีกไป ความชำระสะสาง.

ในคำว่า **มาตุฆาตโก ภิกฺขเว** นี้ มีวินิจฉัยว่า มารดาผู้ให้เกิดซึ่งเป็นหญิงมนุษย์ อันบุคคลใดแม้ตนเองก็เป็นชาติมนุษย์เหมือนกันแกล้งปลงเสียจากชีวิต, บุคคลนี้เป็นผู้ฆ่ามารดาด้วยอนันตริยมาตุฆาตกรรม. บรรพชาและอุปสมบทแห่งบุคคลนั้นอันพระผู้มีพระภาคทรงห้ามแล้ว.

ส่วนมารดาผู้เลี้ยงดูก็ดี ป้าก็ดี น้าก็ดี ซึ่งมิใช่ผู้ให้เกิด แม้เป็นหญิงมนุษย์ หรือมารดาแม้ผู้ให้เกิด แต่มิใช่หญิงมนุษย์ อันบุคคลใดฆ่าแล้ว, บรรพชาของบุคคลนั้น พระผู้มีพระภาคไม่ทรงห้าม และเขาไม่เป็นผู้มีอนันตริยกรรม.

มารดาผู้เป็นหญิงมนุษย์ อันบุคคลใดซึ่งตนเองเป็นสัตว์ดิรัจฉานฆ่าแล้ว, แม้บุคคลนั้นย่อมไม่เป็นผู้มีอนันตริยกรรม. ส่วนบรรพชาของเขาเป็นอันทรงห้ามด้วย เพราะข้อที่เขาเป็นสัตว์ดิรัจฉาน. คำที่เหลือเป็นคำตื้นทั้งนั้น. แม้ในบุคคลผู้ฆ่าบิดา ก็นัยนี้แล.

ก็ถ้าแม้บุรุษเป็นลูกหญิงแพศยา, ไม่ทราบว่า "ผู้นี้เป็นบิดาของเรา" เขาเกิดด้วยน้ำสมภพของชายใด, และชายนั้นอันเขาฆ่าแล้วย่อมถึงความนับว่าเป็นผู้ฆ่าบิดาเหมือนกัน, ย่อมถูกอนันตริยกรรมด้วย. แม้บุคคลผู้ฆ่าพระอรหันต์ พึงทราบด้วยอำนาจพระอรหันต์ผู้เป็น

มนุษย์เหมือนกัน.

วินิจฉัยในอรหันตฆาตกวัตถุนี้ พึงทราบดังนี้ว่า อันบุคคลเมื่อแกล้งปลงพระขีณาสพผู้เป็นชาติมนุษย์ โดยที่สุดแม้ไม่ใช่บรรพชิตเป็นทารกก็ตาม เป็นทาริกาก็ตาม จากชีวิต, ย่อมเป็นผู้ชื่อว่าฆ่าพระอรหันต์แท้; ย่อมถูกอนันตริยกรรมด้วย, และบรรพชาของผู้นั้น อันพระผู้มีพระภาคทรงห้าม. [๙๘] ส่วนบุคคลฆ่าพระอรหันต์ ซึ่งมิใช่ชาติมนุษย์ หรือพระอริยบุคคลที่เหลือซึ่งเป็นชาติมนุษย์ ยังไม่เป็นผู้มีอนันตริกรรม, แม้บรรพชาของเขา ก็ไม่ทรงห้าม. แต่ว่า กรรมเป็นของรุนแรง. ดิรัจฉานแม้ฆ่าพระอรหันต์ซึ่งเป็นชาติมนุษย์ ก็ไม่เป็นผู้มีอนันตริยกรรม แต่ว่า เป็นกรรมอันหนัก.

หลายบทว่า **เต วธาย โอนียนฺติ** มีความว่า โจรเหล่านั้นอันพวกราชบุรุษย่อมนำไป เพื่อประโยชน์แก่การฆ่า. อธิบายว่านำไปเพื่อประหารชีวิต.

ก็คำใด ที่พระธรรมสังคาหกาจารย์ทั้งหลายกล่าวไว้ในบาลีว่า **สจา จ มยํ** ความแห่งคำนั้นเท่านี้เองว่า **สเจ มยํ.** จริงอยู่ ในพระบาลีนี้ ท่านกล่าวนิบาตนี้ว่า **สจา จ** ในเมื่อนิบาตว่า **สเจ** อันท่านพึงกล่าว. อีกอย่างหนึ่งปาฐะว่า **สเจ จ** ก็มี. ใน ๒ ศัพท์นั้น ศัพท์ว่า **สเจ** เป็นสัมภาวนัตถนิบาต. ศัพท์ว่า **จ** เป็นนิบาตใช้ในอรรถมาตรว่าเป็นเครื่องทำบทให้เต็ม. ปาฐะว่า **สจชฺช มยํ** บ้าง ความแห่งปาฐะนั้นว่า **สเจ อชฺช มยํ.**

[ภิกขุนีทูสกาทิวัตถุ]

พึงทราบวินิจฉัยในคำนี้ว่า **ภิกฺขุนีทูสโก ภิกฺขเว** เป็นต้นนี้ ดังนี้ :-

บุรุษใดประทุษร้ายนางภิกษุณีผู้มีตนเป็นปกติ ในบรรดามรรค ๓ มรรคใดมรรคหนึ่ง, บุรุษนี้ชื่อภิกขุนีทูสกะ. บรรพชาและอุปสมบทของบุรุษนั้นพระผู้มีพระภาคทรงห้ามแล้ว. ฝ่ายบุรุษใดยังนางภิกษุณีให้ถึงศีลพินาศด้วยกายสังสัคคะ, บรรพชาและอุปสมบทแห่งบุรุษนั้นไม่ทรงห้าม. แม้บุรุษผู้ทำนางภิกษุณีให้นุ่งผ้าขาวแล้ว ประทุษร้ายนางผู้ไม่ยินยอมเลยทีเดียวด้วยพลการ ชื่อภิกขุนีทูสกะแท้.

ฝ่ายบุรุษผู้ทำนางภิกษุณีให้นุ่งผ้าขาวด้วยพลการแล้ว ประทุษร้ายนางผู้ยินยอมอยู่ ไม่เป็นผู้ชื่อภิกขุนีทูสกะ.

ถามว่า เพราะเหตุไร ?

แก้ว่า เพราะนางภิกษุณีนั้น ย่อมเป็นผู้มิใช่นางภิกษุณี ในเมื่อความเป็นคฤหัสถ์มาตรว่าอันตนยอมรับทีเดียว.

ส่วนบุรุษผู้ประทุษร้ายนางภิกษุณีผู้เสียศีลแล้วคราวเดียว ในภายหลัง และปฏิบัติผิดในนางสิกขมานาและสามเณรีทั้งหลาย ไม่จัดว่าภิกขุนีทูสกะเหมือนกัน; ย่อมได้ทั้งบรรพชา ทั้งอุปสมบท.

ในคำว่า **สงฺฆเภทโก ภิกฺขเว** เป็นต้นนี้ มีวินิจฉัยว่า ผู้ใดทำพระศาสนาให้เป็นของนอกธรรมนอกวินัย [๘๘] ทำลายสงฆ์ด้วยอำนาจแห่งกรรม ๔ อย่างใดอย่างหนึ่ง เหมือนพระเทวทัต, ผู้นี้ชื่อสังฆเภทกะ ผู้ทำลายสงสงฆ์ บรรพชาและอุปสมบทแห่งบุคคลนั้น

ทรงห้าม.

พึงทราบวินิจฉัยแม้ในคำนี้ว่า **โลหิตุปฺปาทโก ภิกฺขเว** เป็นต้น ดังนี้ :-

ผู้ใดมีจิตประทุษร้ายคิดฆ่า ยังพระโลหิตในพระสรีระซึ่งยังเป็นอยู่ของพระตถาคตเจ้า แม้พอที่แมลงวันเล็ก ๆ จะดื่มได้ให้ห้อขึ้นเหมือนพระเทวทัต, ผู้นี้ชื่อผู้ทำโลหิตุปบาท. บรรพชาและอุปสมบทแห่งบุคคลนั้นทรงห้าม.

ส่วนผู้ใดใช้มีดผ่าตัดเอาเนื้อเสียและโลหิตออกทำให้ทรงสำราญเหมือนหมอชีวกได้ทำเพื่อให้พระโรคสงบไป ผู้นั้นย่อมประสบบุญมากฉะนี้.

[อุภโตพยัญชนกวัตถุ]

บทว่า **อุภโตพฺยญฺชนโก** มีอรรถวิเคราะห์ว่า นิมิตเครื่องปรากฏ (ที่ตั้งขึ้น) โดยกรรม ๒ อย่าง คือ โดยกรรมเป็นเหตุยังอิตถีนิมิตให้เกิดขึ้น ๑ โดยกรรมเป็นเหตุยังปุริสนิมิตให้เกิดขึ้น ๑ ของบุคคลนั้นมีอยู่ เหตุนั้น เขาชื่ออุภโตพยัญชนก.

บทว่า **กโรติ** มีความว่า ย่อมทำตนเองด้วยความละเมิดด้วยอำนาจเมถุนในสตรีทั้งหลาย ด้วยปุริสนิมิต.

บทว่า **การาเปติ** มีความว่า ย่อมชวนบุรุษอื่นให้ทำความละเมิดด้วยอำนาจเมถุน ในอิตถีนิมิตของตน.

อุภโตพยัญชนกนั้น มี ๒ ชนิด คือ สตรีอุภโตพยัญชนก ๑ บุรุษอุภโตพยัญชนก ๑.

ใน ๒ ชนิดนั้น อิตถีนิมิตของสตรีอุภโตพยัญชนกปรากฏ ปุริสนิมิตเป็นของลี้ลับ ; ปุริสนิมิตของบุรุษอุภโตพยัญชนกปรากฏ อิตถีนิมิตเป็นของลี้ลับ. เมื่อสตีอุภโตพยัญชนกทำหน้าที่ของบุรุษในสตรีทั้งหลาย อิตถีนิมิตย่อมเป็นของลี้ลับ, ปุริสนิมิตปรากฏ; เมื่อบุรุษอุภโตพยัญชนกเข้าถึงความเป็นสตรีสำหรับพวกบุรุษ ปุริสนิมิตเป็นของลี้ลับ, อิตถีนิมิตปรากฏ.

เหตุซึ่งทำให้ต่างกันแห่งอุภโตพยัญชนก ๒ ชนิดนั้นดังนี้ คือ สตรีอุภโตพยัญชนกมีครรภ์เองด้วย, ให้สตรีอื่นมีครรภ์ได้ด้วย ; ส่วนบุรุษอุภโตพยัญชนกมีครรภ์เอาไม่ได้, แต่ให้สตรีอื่นมีครรภ์ได้.

[๑๐๐] แต่ในอรรถกถากุรุนทีท่านแก้ว่า "ถ้าเพศชายเกิดในกำเนิด (ปฏิสนธิกาล), เพศหญิงย่อมเกิดต่อเมื่อความกำหนัดในบุรุษเป็นไป[๑], ถ้าเพศหญิงเกิดในกำเนิด (ปฏิสนธิกาล), เพศชายย่อมเกิดต่อเมื่อความกำหนัดในสตรีเป็นไป[๒]"

ลำดับแห่งวิจารณ์ในความเกิดแห่ง ๒ เพศนั้น บัณฑิตพึงทราบพิสดารในอรรถกถาธรรมสังคหะชื่ออัฏฐสาลินี[๓].

ส่วนในบรรพชาธิการนี้ พึงทราบสันนิษฐานแม้นี้ว่า บรรพชาอุปสมบทแห่งอุภโตพยัญชนกทั้ง ๒ ชนิดนี้ ไม่มีเลย.

[อนุปัชฌายกาทิวัตถุ]

หลายบทว่า **เตน โข ปน สมเยน** มีความว่า โดยสมัยใด สิกขาบทอันพระผู้มีพระภาคยังมิได้ทรงบัญญัติแล้ว โดยสมัยนั้น.

๑, ๒. ปวตฺเต น่าจะหมายความว่า ในปวัตติกาล.

๓. อฏฺฐสาลินี. ๔๖๗-๔๗๐.

บทว่า **อนุปชฺฌายกํ** มีความว่า เว้นจากอุปัชฌาย์ทุก ๆ อย่าง เพราะไม่ให้ถืออุปัชฌาย์.

กุลบุตรทั้งหลาย ผู้อุปสมบทแล้วอย่างนั้น ย่อมไม่ได้ความสงเคราะห์ โดยธรรม โดยอามิส เขาย่อมเสื่อมเท่านั้น ย่อมไม่เจริญ.

หลายบทว่า **น ภิกฺขเว อนุปชฺฌายโก** เป็นต้น มีความว่า กุลบุตรชื่อผู้ไม่มีอุปัชฌาย์ เพราะไม่ให้ถืออุปัชฌาย์ ไม่พึงให้อุปสมบท. เป็นอาบัติแก่ภิกษุผู้ให้อุปสมบทด้วยอาการอย่างนั้น จำเดิมแต่ทรงบัญญัติสิกขาบทว่า "ภิกษุใดพึงให้อุปสมบท ภิกษุนั้นต้องทุกกฏ." ส่วนกรรมหากำเริบไม่. พระอาจารย์บางพวกกล่าวว่า "กำเริบ" คำของอาจารย์บางพวกนั้น ไม่ควรถือเอา.

แม้ในคำทั้งหลาย มีคำว่า **สงฺเฆน อุปชฺฌาเยน** เป็นต้น มีอุภโตพยัญชนกเป็นอุปัชฌาย์เป็นที่สุด ก็นัยนี้แล.

ข้อว่า **อปตฺตกา หตฺเถสุ ปิณฺฑาย จรนฺติ** มีความว่า ภิกษุทั้งหลายผู้ไม่มีบาตรย่อมเที่ยวไป เพื่อประโยชน์แก่บิณฑะอันตนจะได้ในมือทั้ง ๒.

ข้อว่า **เสยฺยถาปิ ติตฺถิยา** มีความว่า เหมือนพวกเดียรถีย์มีชื่ออาชีวก. จริงอยู่ เดียรถีย์เหล่านั้น ย่อมฉันบิณฑะอันตนคลุกด้วยแกงและกับใส่ไว้ในมือทั้ง ๒ นั้นเอง.

สองบทว่า **อาปตฺติ ทุกฺกฏสฺส** มีความว่า เป็นอาบัติแก่ภิกษุผู้ให้อุปสมบทด้วยอาการอย่างนั้นเท่านั้น. ส่วนกรรมไม่กำเริบ แม้ในวัตถุว่าอจีวรกา (เป็นต้น) ก็นัยนี้แล.

บทว่า **ยาจิตเกน** มีความว่า ด้วยบาตรเป็นของยืมซึ่งอุปสัมปทาเปกขะอ้อนวอนยืมมาว่า "ขอท่านจงให้เพียงที่ข้าพเจ้ากระทำการอุปสมบทเถิด."

[๑๐๑] จริงอยู่ ย่อมเป็นอาบัติเฉพาะแก่ภิกษุผู้ให้อุปสมบทด้วยบาตร หรือจีวร หรือทั้งบาตรทั้งจีวร เช่นนี้ แต่กรรมไม่กำเริบ.

เพราะเหตุนั้น กุลบุตรผู้มีบาตรจีวรครบเท่านั้น จึงควรให้อุปสมบท. ถ้าของเขาไม่มี, และอาจารย์อุปัชฌาย์อยากจะให้เขา, หรือภิกษุเหล่าอื่นปรารถนาจะให้อาจารย์และอุปัชฌาย์ หรือภิกษุเหล่าอื่นผู้ไม่เสียดาย พึงสละให้บาตรและจีวรที่ควรอธิษฐานได้. แก่จะให้บรรพชาเปกขะผู้ดังใบไม้เหลืองบวช ด้วยบาตรและจีวรแม้ที่ยืมมาสมควรอยู่. แม้ถือเอาด้วยวิสาสะในที่แห่งภิกษุผู้เป็นสภาคกันแล้วให้บวชก็ควร.

แต่ถ้าปัณฑุปลาสนั้น เป็นผู้ถือบาตรที่ยังมิได้ระบมและผ้าที่ควรแก่จีวรมา, บาตรยังระบมอยู่และจีวรยังกระทำอยู่เพียงใด, ควรจะให้อนามัฏฐบิณฑบาตแก่เขาผู้พักอยู่ในวิหารเพียงนั้น. ปัณฑุปลาสนั้นจะบริโภคในบาตรก็ควร.

ในเวลาก่อนฉันอาหาร ส่วนแห่งอามิสเท่ากับส่วนของสามเณร อันภิกษุผู้เป็นภัตตุเทสก์สมควรจะให้.

ส่วนการถือเสนาสนะและภัตต่าง ๆ มีสลากภัต อุทเทสภัตและนิมันตนภัต เป็นต้น ไม่สมควรให้.

แม้ในเวลาภายหลังอาหาร ส่วนแห่งเภสัชมีน้ำมัน น้ำผึ้ง และ

น้ำอ้อย เป็นต้น เท่ากับส่วนของสามเณร อันภิกษุผู้เป็นภัตตุทเทสก์สมควรจะให้.

ถ้าเขาเป็นไข้ ภิกษุทั้งหลายควรจะทำยาให้เขา และควรทำการปรนนิบัติทั้งปวงแก่เขา เหมือนทำแก่สามเณร ฉะนี้แล.

[หัตถัจฉินนาทิวัตถุกถา]

พึงทราบวินิจฉัยในเรื่องคนมือด้วนเป็นต้นต่อไป :-

มือข้างเดียวหรือทั้ง ๒ ข้าง ของผู้ใด เป็นอวัยวะขาดไปที่ฝ่ามือก็ดี ที่ข้อมือก็ดี ที่ศอกก็ดี ส่วนใดส่วนหนึ่ง ผู้นั้นชื่อว่าผู้มีมือขาด.

เท้าข้างเดียวหรือทั้ง ๒ ข้าง ของผู้ใด เป็นอวัยวะขาดไปที่ปลายเท้าก็ดี ที่ข้อเท้าก็ดี ที่แข้งก็ดี ส่วนใดส่วนหนึ่ง ผู้นั้นชื่อว่าผู้มีเท้าขาด.

ในมือและเท้าทั้ง ๔ โดยประการดังกล่าวแล้วนั่นแล มือและเท้าของผู้ใด ๒ หรือ ๓ หรือทั้งหมด เป็นอวัยวะขาดไป ผู้นั้นชื่อว่าผู้มีมือและเท้าขาด.

[๑๐๒] หูของผู้ใด ข้างเดียวหรือทั้ง ๒ ข้าง เป็นอวัยวะขาดไปที่เง่าหูก็ดี ที่ใบหูก็ดี ผู้นั้นชื่อว่าผู้มีหูขาด. แต่หูของผู้ใด ย่อมฉีกที่ตุ้มแห่งหู, แต่เป็นอวัยวะที่อาจต่อให้ติดกันได้, ผู้นั้นพึงให้ต่อหูให้ติดแล้ว จึงให้บวช.

จมูกของผู้ใด เป็นอวัยวะแหว่งวิ่นไปที่ตั้งจมูกก็ดี ที่ช่องจมูกข้างเดียวก็ดี ช่องจมูกทั้ง ๒ ก็ดี ส่วนใดส่วนหนึ่ง ผู้นั้นชื่อว่า

ผู้มีจมูกแหว่ง. แต่จมูกของผู้ใด เป็นอวัยวะที่อาจประสานให้ติดกันได้. ผู้นั้นพึงทำจมูกนั้นให้หายแล้ว จึงให้บวช.

บุคคลที่ชื่อว่า ผู้มีหูและจมูกแหว่ง พึงทราบด้วยอำนาจแห่งอวัยวะทั้ง ๒.

นิ้วของผู้ใด นิ้วเดียวหรือหลายนิ้ว เป็นอวัยวะขาดไป ไม่เห็นมีเล็บเหลือ ผู้นั้นชื่อว่าผู้มีเล็บด้วน แต่เล็บที่เหลือของผู้ใด แม้ประมาณเท้าเส้นด้าย ยังปรากฏ, จะให้ผู้นั้นบวชควรอยู่.

ในหัวแม่มือแม่เท้าทั้ง ๔ นิ้ว หัวแม่มือและแม่เท้าของผู้ใด นิ้วเดียวหรือหลายนิ้ว เป็นอวัยวะขาดไป ตามนัยที่กล่าวแล้วในนิ้วผู้นั้นชื่อว่าผู้มีง่ามมือง่ามเท้าขาด.

เอ็นใหญ่ที่ชื่อว่ากัณฑระของผู้ใด เป็นอวัยวะขาดไป ข้างหน้าก็ดี ข้างหลังก็ดี ผู้นั้นชื่อว่าผู้มีเอ็นขาด. บุคคลย่อมก้าวเดินด้วยปลายเท้าบ้าง ด้วยส้นเท้าบ้าง หรือไม่อาจยันเท้าลงตรง ๆ ได้ ก็เพราะในเอ็นใหญ่เหล่านั้น แม้เอ็นหนึ่งขาดไป.

นิ้วมือของผู้ใด เป็นของติดกันเหมือนปีกค้างคาว ผู้นั้นชื่อว่าผู้มีชื่อเป็นแผ่น. ภิกษุผู้ใคร่จะให้บุคคลนั้นบวช พึงผ่านหนังซึ่งมีในระหว่างนิ้ว เอาหนังในระหว่างออกทั้งหมด รักษาหายแล้วจึงให้บวช. แม้ผู้ใดมี ๖ นิ้ว ภิกษุผู้ใคร่จะให้ผู้นั้นบวชพึงตัดนิ้วที่เกินเสีย รักษาหายแล้วจึงให้บวช.

ผู้ใดจักว่ามีร่างกายค่อม เพราะอกหรือหลัง หรือสีข้างโกง ผู้นั้นชื่อว่าคนค่อม. แต่อวัยวะน้อยใหญ่บางส่วนของผู้ใด โกงไป

นิดหน่อย, [๑๐๓] จะให้ผู้นั้นบวชสมควรอยู่, เพราะว่าพระมหา-บุรุษเท่านั้น มีพระกายตรงดังกายพรหม, สัตว์ที่เหลือชื่อว่าผู้ไม่ค่อมย่อมไม่มี.

คนมีขาสั้นก็ดี มีบั้นเองสั้นก็ดี สั้นทั้ง ๒ ก็ดี ชื่อว่าคนเตี้ย.

กายท่อนล่างตั้งแต่บั้นเองลงมา แห่งคนขาสั้น เป็นของสั้น กายท่อนบนสมบูรณ์.

กายท่อนบนตั้งแต่บั้นเอวขึ้นไป แห่งคนบั้นเอวสั้น เป็นของสั้น กายท่อนล่างบริบูรณ์.

กายทั้ง ๒ ท่อน แห่งคนสั้นทั้ง ๒ เป็นของสั้น. ร่างกายย่อมกลมรอบคล้ายหม้อมีกระพุ้งใหญ่เหมือนร่างกายแห่งภูตทั้งหลาย เพราะกายทั้ง ๒ ท่อนเหล่าไรเล่าเป็นของสั้น, จะให้ชนนั้นแม้ทั้ง ๓ ชนิดบวช ย่อมไม่ควร.

ที่คอแห่งผู้ใด มีพอกดังลูกฟัก ผู้นั้นชื่อว่าคนคอพอก. และคำนี้สักว่าแสดง แต่เมื่อมีพวกที่ประเทศอันใดอันหนึ่ง ก็ไม่ควรให้บวช.

วินิจฉัยในคำว่า **คลคณฺฑี** นั้น พึงทราบตามนัยที่กล่าวแล้วในคำนี้ว่า **น ภิกฺขเว ปญฺจหิ อาพาเธหิ ผุฏฺโฐ ปพฺพาเชตพฺโพ** นั้นแล.

คำใดที่จะพึงกล่าวในคนที่รอยแผลเป็น คนถูกเฆี่ยนด้วยหวายและคนถูกเขียนไว้, คำนั้นข้าพเจ้าได้กล่าวแล้ว ในข้อทั้งหลายมีข้อว่า **น ภิกฺขเว ลกฺขณาหโต** เป็นต้นนั่นแล.

คนมีเท้าเป็นตุ้ม ท่านเรียกว่าคนตีนปุก. เท้าของผู้ใดอูมเกิดเป็น

ตุ้มแข็ง ผู้นั้นไม่ควรให้บวช แต่เท้าของผู้ใด ยังไม่ทันจับแข็ง เป็นของที่อาจผูกเครื่องรัดแช่ไว้ในหลุมน้ำ กลบด้วยทรายเปียกน้ำให้เต็มให้เหี่ยวยุบลงจนเส้นเอ็นปรากฏ และแข้งเป็นเหมือนกระบอกน้ำมัน, จำทำเท้าของผู้นั้นให้เป็นเช่นนี้ แล้วให้เขาบวชควรอยู่.

ถ้าตุ้มนั้นเขื่องขึ้นอีก แม้เมื่อจะให้อุปสมบท พึงทำอย่างนั้นจึงให้อุปสมบท.

คนน่าเกลียด ไม่น่าชอบใจ มีความเดือดร้อนเป็นนิตย์ มีโรคที่รักษาไม่หายด้วยโรคชนิดใดชนิดหนึ่ง ในบรรดาโรคริดสีดวงงอก ริดสีดวงลำไส้ โรคดี โรคเสมหะ โรคไอ โรคหืด เป็นต้น ชื่อว่าคนมีโรคเป็นผลแห่งบาป [๑๐๔] แม้บุคคลนี้ไม่ควรให้บวช.

ผู้ใดย่อมประทุษร้ายบริษัท เพราะความที่ตนมีรูปแปลก ผู้นั้นชื่อปริสทูสกะ คือเป็นคนสูงเกินไป มีนาภีประเทศแค่ศีรษะของชนเหล่าอื่นบ้าง, เตี้ยเกิดไปดังรูปแห่งภูต เตี้ยทั้ง ๒ ท่อนบ้าง, ดำเกินไป คล้ายตอไม้ที่นาถูกไฟไหม้บ้าง, ขาวเกินไป มีสีคล้ายบาตรทองแดงที่ขัดด้วยนมส้มและเปรียงเป็นต้นบ้าง, ผอมเกินไป มีเนื้อและเลือดน้อย ประหนึ่งร่างกายซึ่งมีแต่กระดูก เอ็น และหนังบ้าง, อ้วนเกินไป มีเนื้อตั้งหาบ มีพุงพลุ้ยเช่นกับมหาภูตบ้าง, มีศีรษะใหญ่เกินไป เหมือนวางกระเช้าไว้บนศีรษะบ้าง, มีศีรษะหลิมเกินไป คือประกอบด้วยศีรษะเล็กนักไม่สมตัวบ้าง, มีศีรษะเป็นลอน ๆ คือประกอบด้วยศีรษะเช่นกับทะลายแห่งผลตาลบ้าง, มีศีรษะเรียวแหลม คือประกอบด้วยศีรษะอันสอบขึ้นไปโดยลำดับบ้าง, มีศีรษะ

ดังลำไผ่ (เป็นกระบอก) คือประกอบด้วยศีรษะเช่นกับปล้องไม้ไผ่อย่างเขื่องบ้าง, มีศีรษะเป็นง่ามบ้าง, มีศีรษะเป็นเงื้อม คือประกอบด้วยศีรษะอันงุ้มลงในข้างทั้ง ๔ ข้างใดข้างหนึ่งบ้าง, มีศีรษะเป็นแผลบ้าง, มีศีรษะเน่าบ้าง.

มีผมเป็นหย่อม ๆ คือมาตามพร้อมด้วยผมที่ขึ้นในที่นั้น ๆ เช่นกับข้าวกล้าในกระทงนาที่สัตว์กัดกินบ้าง, มีศีรษะลุ่นไม่มีผมบ้าง, มีผมหยาบแข็ง คือ มาตามพร้อมด้วยผมเช่นกับแปรงตาลบ้าง, มีผมขาวด้วยผมอันหงอกแต่กำเนิดบ้าง, มีผลเป็นปกติ คือมาตามพร้อมด้วยผมเหมือนเปลวเพลิงจับบ้าง, มีผมบนศีรษะเวียน คือมาตามพร้อมด้วยผมขวัญทั้งหลายมีปลายชันขึ้นเบื้องบน เช่นกับขวัญในตัวโคบ้าง.

มีขนคิ้วเนื่องเป็นอันเดียวกับผมบนศีรษะ คือมาตามพร้อมด้วยหน้าผากดังหุ้มด้วยร่างแหบ้าง, มีคิ้วติดกันบ้าง, ไม่มีขนคิ้วบ้าง, มีคิ้วคล้ายลิงบ้าง.

[๑๐๕] มีตาใหญ่เกินไปบ้าง, มีตาเล็กเกินไป คือมาตามพร้อมด้วยตาทั้ง ๒ เช่นกับช่องในหนังกระบือที่เขาแทงด้วยปลายมีดบ้าง, มีตาส่อง คือมาตามพร้อมด้วยตาใหญ่ข้างหนึ่ง เล็กข้างหนึ่งบ้าง, มีวงตาดำไม่เสมอ คือมาตามพร้อมด้วยวงตาดำไม่เสมอกันอย่างนี้ คือข้างหนึ่งสูง ข้างหนึ่งต่ำบ้าง, คนตาเหล่บ้าง, คนมีตาลึก คือมีหน่วยตาปรากฏเหมือนโป่งน้ำในบ่อน้ำอันลึกบ้าง, คนมีตาทะเล้นออก คือมีหน่วยตายื่นออกเหมือนตาแห่งปูบ้าง.

มีหูเหมือนช้าง คือมาตามพร้อมด้วยใบหูอันใหญ่บ้าง, มีหูเหมือนหนูหรือมีหูเหมือนค้างคาว คือมาตามพร้อมด้วยใบหูอันเล็กบ้าง, คนมีแต่ช่องหู คือปราศจากใบหู มีแต่ช่องหูเท่านั้นบ้าง, คนมีหูเจาะกว้างบ้าง, แต่ชนชาติโยนก ไม่จัดเป็นคนประทุษร้ายบริษัท, เพราะว่าการเจาะหูกว้างนั้น เป็นประเพณีของเขาโดยเฉพาะ[๑]. คนเป็นโรคริดสีดวงในหู คือมาตามพร้อมด้วยหูอันเน่าเป็นนิตย์บ้าง, คนมีหูเป็นน้ำหนวก คือมาตามพร้อมด้วยหูมีน้ำเหลืองไหลออกทุกเมื่อบ้าง, คนมีใบหูตรง คือมาตามพร้อมด้วยใบหูเช่นกับปลายกะ[๒]พล้อสำหรับกรอกอาหารโคบ้าง.

คนมีตาเหลืองเกินไปบ้าง. แต่จะให้คนมีตาเหลืองดังน้ำผึ้งบวชสมควรอยู่, คนไม่มีขนตาบ้าง, คนมีตามีน้ำตาไหลบ้าง, คนมีตาแหกบ้าง, คนมีตาประกอบด้วยโรคยังตาให้สุก (คือคนตาแฉะ มีขี้ตากรัง) บ้าง.

คนมีจมูกใหญ่เกินไปบ้าง, มีจมูกเล็กเกินไปบ้าง, คนมีจมูกบี้บ้าง, คนมีจมูกคดเบี้ยวไปข้างหนึ่งไม่ตั้งอยู่ตรงกลางบ้าง, คนมีจมูกยาว คือมาตามพร้อมด้วยจมูกดังสุกร ซึ่งอาจเลียด้วยลิ้นได้บ้าง, คนมีจมูกมีน้ำมูกไหลออกเป็นนิตย์บ้าง.

คนมีปากใหญ่ [๑๐๖] คือมีเค้าแห่งปากเท่านั้นใหญ่เหมือนปากแห่งกบปากกว้าง ส่วนหน้าเล็กนัก เช่นกับน้ำเต้าบ้าง, คนมีปากอ้าบ้าง, คนมีปากคดบ้าง.

๑. ตามนัยโยชนา แปลว่า จริงอยู่ หูเช่นนั้นเป็นสภาพโดยเฉพาะของชนชาติโยนกนั้น.
๒. โคภตฺตนาฬิกาย.

คนมีริมฝีปากใหญ่ คือมาตามพร้อมด้วยริมฝีปากเช่นกับเกลียวปากหม้อข้าวบ้าง, คนมีริมฝีปากสั้น คือมาตามพร้อมด้วยริมฝีปากอันไม่สามารถจะปิดฟันมิด เช่นกับหนังหุ้มกลองบ้าง, คนมีริมฝีปากล่างหนาบ้าง, คนมีริมฝีปากบนบางบ้าง, คนมีริมฝีปากล่างบางบ้าง, คนมีริมฝีปากบนหนาบ้าง, คนมีริมฝีปากแหว่งบ้าง.

คนมีปากมีน้ำลายไหลเสมอบ้าง, คนมีปากสุกแดงนักบ้าง, คนมีปากดังสังข์ คือมาตามพร้อมด้วยริมฝีปากข้างนอกขาว ข้างในแดงจัดบ้าง, คนมีปากเหม็นดังซากศพบ้าง.

คนมีฟันใหญ่ คือมาตามพร้อมด้วยฟันเช่นกับสัตว์มี ๘ ซี่บ้าง, คนมีฟันดังอสูร คือมีฟันล่างหรือฟันบนออกนอกปากบ้าง, ส่วนฟันของผู้ใดเป็นของอาจปิดด้วยริมฝีปาก เมื่อพูดเท่านั้นจึงปรากฏ เมื่อไม่พูดไม่ปรากฏ, จะให้ผู้นั้นบวชสมควรอยู่. คนมีฟันเน่าบ้าง, คนไม่มีฟันบ้าง, แต่ในระหว่างฟันของผู้ใด มีฟันซี่เล็กดังฟันกระแต จะให้ผู้นั้นบวชสมควรอยู่.

คนมีคางใหญ่ คือมาตามพร้อมด้วยคางดังคางแห่งโคบ้าง. คนมีคางยาวบ้าง, คนมีคางเฟิด คือมาตามพร้อมด้วยคางอันสั้นนักดังหดหายเข้าในบ้าง, คนมีคางหักบ้าง, คนมีคางคดบ้าง.

คนไม่มีหนวดและเครา คือมีหน้าคล้ายนางภิกษุณีบ้าง.

คนมีคอยาว คือประกอบด้วยคอเช่นกับคอนกยางบ้าง, คนมีคอสั้น คือประกอบด้วยคอดังหดหายเข้าข้างในบ้าง, คนมีคองํ้าลงบ้าง.

คนมีจะงอยไหล่อันลู่บ้าง, คนไม่มีมือบ้าง, คนมีมือข้างเดียวบ้าง, คนมีมือสั้นเกินบ้าง, คนมีมือยาวเกินบ้าง, คนมีอกหักบ้าง, คนมีหลังหักบ้าง, คนมีตัวเป็นคุดทะราดบ้าง, มีตัวเป็นลำลาบบ้าง, มีตัวเป็นหิดบ้าง, มีตัวเหมือนเหี้ย คือมีผมร่วงจากตัว ดังเหี้ยบ้าง, [๑๐๗] ก็แลคำว่า มีตัวเป็นคุดทะราดเป็นต้นทั้งหมด ข้าพเจ้าหมายเอาโรคที่ทำกายให้มีรูปแปลก กล่าวแล้วด้วยอำนาจแห่งปริสทูสกศัพท์อันมีความกว้าง.

ส่วนวินิจฉัยในคำนี้ ผู้ศึกษาพึงทราบโดยนัยที่กล่าวแล้วในคำนี้ว่า **น ภิกฺขเว ปญฺจหิ อาพาเธหิ ผุฏฺโฐ** นั่นแล.

คนมีบั้นเอวหักบ้าง คนมีตะโพกใหญ่ คือประกอบด้วยเนื้อตะโพกอันสูงเกินไป เช่นกับกระพุ้งแห่งเตาบ้าง, คนมีขาใหญ่บ้าง, คนมีอัณฑะใหญ่บ้าง[๑], คนมีเข่าใหญ่บ้าง, คนมีเข่าเบียดกันบ้าง, คนมีแข้งยาว คือมีแข้งเช่นกับไม้เท้าบ้าง, คนมีเท้าผิดกฎ (คือไปตามขวาง) บ้าง, คนมีเท้าบิดไปข้างหลังบ้าง[๒], คนมีปลีน่องเป็นปั้นสูงบ้าง[๓], คนมีปลีน่องเป็นปั้นสูงนั้นมี ๒ ชนิด คือประกอบด้วยปลีแข้งใหญ่งอกย้อยลงภายใต้ก็มี อวบขึ้นเบื้องบนก็มี คนมีแข้งใหญ่บ้าง, คนมีก้อนเนื้อที่แข้งหนาบ้าง, คนมีเท้าใหญ่บ้าง, คนมีส้นใหญ่บ้าง, คนมีปลายเท้ากับส้นเท้าเท่ากัน คือมีแข้งตั้งขึ้นจากกลางเท้าบ้าง, คนมีเท้าเกบ้าง, คนมีเท้าเกนั้นมี ๒ ชนิด คือมีเท้าบิดเข้าในก็มี บิดออกนอกก็มี คนมีนิ้วหงิก คือประกอบด้วยนิ้วเช่นกับแง่งขิง

๑,๒,๓. คนมีเท้ากางออกบ้าง คนมีเท้ากรอมเข้าบ้าง คนมีปลีแข้งโปบ้าง ก็ว่า.

บ้าง, คนมีเล็บดำ คือประกอบด้วยเล็บเน่ามีสีดำบ้าง, คนแม้ทั้งหมดนี้เป็นคนประทุษร้ายบริษัท, คนประทุษร้ายบริษัทเห็นปานนี้ ไม่ควรให้บวช.

บทว่า **กาโณ** มีความว่า คนตาบอดตาใส หรือคนมีจักษุ-ประสาทอันต่อมเลือดเป็นต้นขจัดเสียก็ตามที ผู้ใดมองไม่เห็นด้วยตาทั้ง ๒ หรือข้างเดียว ผู้นั้นไม่ควรให้บวช.

แต่ในมหาปัจจรีอรรถกถาแก้ว่า คนตาบอดข้างเดียวเรียกว่ากาณะ คนตาบอด ๒ ข้าง สงเคราะห์ด้วยอันธะ คนมืด.

ในมหาอรรถกถาแก้ว่า "คนบอดแต่กำเนิด เรียกว่า อันธะ" เพราะเหตุนั้น คำแม้ทั้ง ๒ ย่อมถูกโดยปริยาย.

คนมือง่อยก็ดี คนเท้าง่อยก็ดี คนนิ้วง่อยก็ดี ชื่อว่าคนง่อย. บรรดาอวัยวะทั้งหลายมีมือเป็นต้นเหล่านั้น ส่วนใดส่วนหนึ่งของผู้ใดงอปรากฏ ผู้นั้นชื่อคนง่อย.

คนเข่าพับก็ดี [๑๐๘] คนแข็งหักก็ดี คนมีอุ้งเท้าคด เพราะมีเท้าหักตรงกลาง คือเดินด้วยท่ามกลางแห่งหลังเท้าก็ดี คนมีปลายเท้าพับ เพราะมีเท้าหักปลาย คือเดินด้วยหลังเท้าท่อนปลายก็ดี คนเดินเขย่งเฉพาะด้วยปลายเท้าก็ดี คนเดินเขย่งด้วยส้นเท้าก็ดี คนเดินเขยกด้วยส่วนนอกแห่งเท้าก็ดี คนเดินเขย่งด้วยส่วนในแห่งเท้าก็ดี คนเดินเขยกด้วยหลังเท้าทั้งหมด เพราะมีข้อเท้าทั้ง ๒ หักตอนบนก็ดี ชื่อว่าคนกระจอก, คนชนิดนี้แม้ทั้งหมด เป็นคนกระจอกแท้ ไม่ควรให้บวช.

มือข้างหนึ่งก็ดี เท้าข้างหนึ่งก็ดี ตัวซีกหนึ่งก็ดี ของผู้ใดไม่นำความสุขมาให้ ผู้นั้นชื่อว่าว่าชาไปแถบหนึ่ง.

คนเปลี้ย เรียกว่าคนมีอิริยาบถขาด.

คนทุรพลเพราะความเป็นผู้ชรา ไม่สามารถจะทำแม้ซึ่งกรรม มีย้อมจีวรของตนเป็นต้น ชื่อว่าคนชราทุรพล. ส่วนผู้ใดเป็นคนแก่แต่ยังมีกำลัง อาจประคับประคองตน ผู้นั้นควรให้บวช.

คนตาบอดแต่กำเนิด เรียกว่า คนบอด.

ความเปล่งวาจาของผู้ใด เป็นไปไม่ได้ ผู้นั้น ชื่อว่า คนใบ้. แม้ของผู้ใดเป็นไปได้ แต่ไม่สามารถจะกล่าวสรณคมน์ให้บริบูรณ์, จะให้ผู้พูดไม่ชัด๑แม้เช่นนั้นบวช ย่อมไม่ควร. ส่วนผู้ใดสามารถจะว่าเพียงสรณคมน์ให้บริบูรณ์ได้, จะให้ผู้นั้นบวช ย่อมควร.

ผู้ใด ฟังไม่ได้ยินด้วยประการทั้งปวง ผู้นั้นชื่อคนหนวก. ส่วนผู้ใดฟังเสียงดังได้ยิน, จะให้ผู้นั้นบวชย่อมควร. คนพิการมีคนทั้งบอดทั้งใบ้เป็นต้น พระผู้มีพระภาคตรัสด้วยอำนาจแห่งโทษสองชั้น.

ก็บรรพชาของชนเหล่าใด อันพระผู้มีพระภาคทรงห้าม, แม้อุปสมบท ของชนเหล่านั้น ก็เป็นอันทรงห้ามด้วย แต่ถ้าสงฆ์ให้คนประทุษร้ายบริษัทเหล่านั้นอุปสมบท, คนมีอวัยวะบกพร่องแม้ทั้งหมดมีคนมือขาดเป็นต้น ก็เป็นอันอุปสมบทด้วยดี, แต่การสงฆ์และอาจารย์กับอุปัชฌาย์ ไม่พ้นอาบัติ.

จริงอยู่ ดังข้าพเจ้าจักอ้างบาลีว่า [๑๐๙] "ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ไม่ควรเรียกเข้าหมู่ มีอยู่, ถ้าสงฆ์เรียกบุคคลนั้นเข้าหมู่

๑. ผู้พูดติดอ่าง. โบราณว่า มีถ้อยคำเป็นอ่างกระอักกระไอกล่าวมิได้ต้อง.

บางคนเรียกเข้าหมู่แล้วก็เป็นอันแล้วไป บางคนเป็นอันเรียกเข้าหมู่แล้วใช้ไม่ได้.[๑]"

เนื้อความแห่งพระบาลีนั้น จักมีแจ้งในอาคตสถานนั้นแล ด้วยประการฉะนี้.

หัตถัจฉินนาทิวัตถุกถา จบ.

[นิสสยคหณกถา]

ในคำว่า **อลชฺชีนํ นิสฺสาย วสนฺติ** นี้ :-

บทว่า **อลชฺชีนํ** เป็นฉัฏฐีภัตติ ใช้ในอรรถแห่งทุติยาภัตติ. ความว่า ภิกษุทั้งหลายพึ่งบุคคลผู้อลัชชีทั้งหลายอยู่.

คำว่า **ยาว ภิกฺขูสภาคตํ ชานามิ** มีความว่า เราจะทราบความที่ภิกษุผู้ให้นิสัยเป็นผู้ถูกส่วนกับภิกษุทั้งหลาย คือ ความเป็นผู้มีละอายเพียงไร. เพราะเหตุนั้น ภิกษุผู้ถึงฐานะใหม่ แม้อันภิกษุไร ๆ กล่าวว่า "ภิกษุ เธอจงมาถือนิสัย" ดังนี้ พึงพิจารณาข้อที่ภิกษุผู้ให้นิสัยเป็นผู้มีความละอาย ๔-๕ วันแล้ว จึงค่อยถือนิสัย. ถ้าได้ฟังในสำนักแห่งภิกษุทั้งหลายว่า "พระเถระเป็นลัชชี" เป็นผู้ปรารถนาจะถือในวันที่ตนมาทีเดียว, ฝ่ายพระเถระกล่าวว่า "คุณจงรอก่อน คุณอยู่จักรู้" ดังนี้ แล้วตรวจดูอาจาระเสีย ๒-๓ วันแล้วจึงให้นิสัย, การทำอย่างนี้ ย่อมควร.

โดยปกติ ภิกษุผู้ไปสู่สถานที่เป็นที่ถือนิสัย ต้องถือนิสัยในวันนั้นทีเดียว, แม้วันเดียว ก็คุ้มไม่ได้. ถ้าในปฐมยาม อาจารย์ไม่มี

๑. วินย. มหาวคฺค. ทุติย. ๒๖๔

โอกาส, เมื่อไม่ได้โอกาส จะนอนด้วยผูกใจไว้ว่า "เราจักถือใน เวลาใกล้รุ่ง" ถ้าอรุณขึ้นแล้วไม่รู้, ไม่เป็นอาบัติ. แต่ถ้าไม่ทำ ความผูกใจว่า "เราจักถือ" แล้วนอน, เป็นทุกกฏในเวลาอรุณขึ้น.

ภิกษุไปสู่สถานที่ไม่เคยไป ปรารถนาจะค้าง ๒-๓ วันแล้วไป ไม่ต้องถือนิสัยอยู่ก็ได้. แต่เมื่อทำอาลัยว่า "เราจักค้าง ๗ วัน" ต้องถือนิสัย. ถ้าพระเถระพูดว่า "จะมีประโยชน์อะไรด้วยนิสัย สำหรับผู้ค้าง ๗ วัน." เธอเป็นอันได้บริหารจำเดิมแต่กาลที่พระเถระ ห้ามไป.

บทว่า **นิสฺสยกรณีโย** มีความว่า เราเป็นผู้มีการถือนิสัย เป็นกิจควรทำ, [๑๑๐] อธิบายว่า นิสัยอันเราพึงทำ คือ พึงถือ

สองบทว่า **นิสฺสยํ อลภมาเนน** มีความว่า เมื่อไม่มีภิกษุ ผู้ให้นิสัยซึ่งเดินทางไปกับตน, เธอชื่อย่อมไม่ได้นิสัย; อันภิกษุ ผู้ไม่ได้อย่างนั้น ไม่ต้องถือนิสัยไปได้สิ้นวันแม้มาก ถ้าเข้าไปสู่ อาวาสบางตำบลซึ่งตนเคยถือนิสัยอยู่แม้ในกาลก่อน, แม้จะค้างคืน เดียว ก็ต้องถือนิสัย. พักอยู่ในระหว่างทางหรือหาพวกอยู่ ๒-๓ วัน, ไม่เป็นอาบัติ. แต่ภายในพรรษาต้องอยู่ประจำที่, และต้องถือนิสัย. แต่ไม่เป็นอาบัติแก่ภิกษุผู้ไปในเรือ แต่ไม่ได้นิสัยในเมื่อฤดูฝนแม้ มาแล้ว.

บทว่า **ยาจิยมาเนน** มีความว่า ผู้อันภิกษุไข้นั้นออกปากขอ. ถ้าภิกษุไข้แม้เธอบอกว่า "ท่านจงออกปากขอกะเรา" ดังนี้ แต่ไม่ ยอมออกปากขอเพราะมานะ, เธอพึงไป.

สองบทว่า **ผาสุ โหติ** มีความว่า ความสำราญ มีด้วยอำนาจแห่งการได้เฉพาะซึ่งสมถะและวิปัสสนา. อันที่จริง พระโสดาบันย่อมไม่ได้เลยซึ่งบริหารนี้ พระสกทาคามีพระอนาคามีและพระอรหันต์ ก็ไม่ได้, บุคคลผู้มีปกติได้สมาธิหรือวิปัสสนาอันแก่กล้าแล้ว ย่อมไม่ได้บริหารนี้. อันคำที่จะพึงกล่าวย่อมไม่มีในพาลปุถุชนผู้ละเลยกัมมัฏฐานเสียแท้. แต่ว่าสมถะก็ดี วิปัสสนาก็ดี ของภิกษุใดแล ยังเป็นคุณชาติอ่อน, ภิกษุนี้ย่อมได้บริหารนี้. แม้ปวารณาสงเคราะห์[๑] พระผู้มีพระภาคได้ทรงอนุญาตแก่ภิกษุผู้มีสมถะและวิปัสสนายังอ่อนนี้เท่านั้น. เพราะเหตุนั้น บุคคลนี้ แม้เมื่ออาจารย์ปวารณาแล้วไปแล้ว ด้วยล่วง ๓ เดือน จะทำความผูกใจว่า "เมื่อใด ภิกษุผู้ให้นิสัยซึ่งสมควรจักมา, เมื่อนั้น เราจักอาศัยภิกษุนั้นอยู่" แล้วไม่ถือนิสัยอยู่จนถึงวันอาสาฬหปุณณมี ดิถีเพ็ญเดือน ๘ อีกก็ควร. แต่ถ้าในอาสาฬหมาส อาจารย์ไม่มา ควรไปในที่ซึ่งตนจะได้นิสัย.

[เอกานุสสาวนกถา]

[๑๑๑] สองบทว่า **โคตฺเตนปิ อนุสฺสาเวตุํ** มีความว่า เราอนุญาตให้ภิกษุระบุโคตรสวดประกาศอย่างนี้ว่า "ผู้มีชื่ออย่างนี้เพ่งอุปสมบทแก่พระมหากัสสปะ"

สองบทว่า **เทฺว เอกานุสฺสาวเน** มีความว่า เราอนุญาตให้ภิกษุทำการสวดประกาศอุปสมปทาเปกขะ ๒ คนรวมกันได้. อธิบาย

๑. คือทรงอนุญาตให้เลอนปวารณาไปทำในวันเพ็ญเดือนกัตติกาหลัง.

ว่า เราอนุญาตให้อาจารย์ ๒ รูปอย่างนี้ คือ อาจารย์รูปหนึ่งสำหรับอุปสัมปทาเปกขะคนหนึ่ง อาจารย์อื่นสำหรับอุปสัมปทาเปกขะอีกคนหนึ่ง หรืออาจารย์รูปเดียวสวดกรรมวาจาประกาศให้อุปสมบทในขณะเดียวกันได้.

คำว่า **เทฺว เทฺว ตโย เอกานุสฺสาวเน กาตุ ตญฺจ โข เอเกน อุปชฺฌาเยน** มีความว่า เราอนุญาตให้ภิกษุทำการสวดประกาศชน ๒ คน หรือ ๓ คนรวมกัน โดยนัยก่อนนั่นแล. และเราอนุญาตอนุสสาวนกิริยานั้นแลด้วยอุปัชฌาย์รูปเดียว. เพราะเหตุนั้นอุปสัมปทาเปกขะ ๒ คน หรือ ๓ คน อันอาจารย์รูปเดียว พึงสวดประกาศ, กรรมวาจา ๒ หรือ ๓ อันอาจารย์ ๒ รูป หรือ ๓ รูป พึงสวดด้วยลงมือพร้อมกันทีเดียวอย่างนี้ คือ อาจารย์รูปหนึ่งพึงสวดแก่อุปสัมปทาเปกขะรูปหนึ่ง แยก ๆ กันไป. แต่ถ้าอาจารย์ก็ต่างรูป อุปัชฌาย์ก็ต่างรูปกัน, คือ พระติสสเถระสวดประกาศสัทธิ. วิหาริกของพระสุมนเถระ, พระสุมนเถระสวดประกาศสัทธิวิหาริกของพระติสสเถระ และต่างเป็นคณปูรกะของกันและกัน, อย่างนี้ควร. และถ้าอุปัชฌาย์ต่างรูปกัน อาจารย์รูปเดียว อย่างนี้ชื่อว่าไม่ควร เพราะพระผู้มีพระภาคทรงห้ามไว้ว่า "แต่เราไม่อนุญาตด้วยอุปัชฌาย์ต่างรูปกันเลย" ดังนี้ จริงอยู่การห้ามนี้หมายเอาคำบาลีนี้.

[อุปสัมปทายัตตวิธี]

พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า **ปฐมํ อุปชฺฌํ คาหาเปตพฺโพ** นี้ต่อไป ภิกษุใดย่อมสอดส่องโทษและมิใช่โทษ เหตุนั้น ภิกษุนั้นชื่อ

อุปัชฌาย์, อุปสัมปทาเปกขะนั้น อันภิกษุพึงให้ว่าถืออุปัชฌาย์นั้น อย่างนี้ว่า "ขอท่านเป็นอุปัชฌาย์ของข้าพเจ้าเถิดเจ้าข้า."

บทว่า **วิตฺถายนฺติ** มีความว่า อุปสัมปทาเปกขะทั้งหลาย ย่อมเป็นผู้มีตัวแข็งทื่อ.

สองบทว่า **อุลฺลุมฺปตุ มํ** มีความว่า ขอสงฆ์ยกข้าพเจ้าขึ้นเถิด.

ศัพท์ **ตาวเทว** มีความว่า ในเลาติดต่อกับเวลาที่อุป-สัมปทาเปกขะอุปสมบทแล้วทีเดียว.

[๑๑๒] ข้อว่า **ฉายา เมตพฺพา** มีความว่า พึงวัดเงาว่า "ชั่วบุรุษหนึ่ง" หรือว่า " ๒ ชั่วบุรุษ."

ข้อว่า **อุตุปฺปมาณํ อาจิกฺขิตพฺพํ** มีความว่า พึงบอก ประมาณฤดูอย่างนี้ว่า "ฤดูฝน ฤดูหนาว ฤดูร้อน." และฤดูนั่นเอง ชื่อประมาณแห่งฤดูในคำนี้ ถ้าฤดูทั้งหลายมีฤดูฝนเป็นต้น ยังไม่เต็ม, ฤดูใดของอุปสัมบันใด ยังไม่เต็ม ด้วยวันมีประมาณเท่าใด, พึง กำหนดวันเหล่านั้น แห่งฤดูนั้น แล้วบอกส่วนแห่งวัน แก่อุปสัมบัน นั้น. อีกประการหนึ่ง พึงบอกประมาณฤดูอย่างนี้ว่า "ฤดูชื่อนี้ ทั้งฤดูนั้นแลเต็มหรือยังไม่เต็ม." พึงบอกส่วนแห่งวันอย่างนี้ว่า "เช้า หรือเย็น."

บทว่า **สงฺคีติ** เป็นต้น มีความว่า พึงประมาณการบอก ทั้งหมดมีบอกกำหนดเงาเป็นต้นนี้แลเข้าด้วยกันบอกอย่างนี้ว่า "เธอ อันใคร ๆ ถามว่า 'ท่านได้ฤดูอะไร ?, เงาของท่านเท่าไร ?, ประมาณ ฤดูของท่านอย่างไร ?, ส่วนแห่งวันของท่านเท่าไร ?" ดังนี้ พึงกล่าว

ว่า 'ข้าพเจ้าได้ฤดูชื่อนี้ คือ ฤดูฝนก็ตาม ฤดูหนาวก็ตาม ฤดูร้อนก็ตาม, เงาของข้าพเจ้าเท่านี้, ประมาณฤดูเท่านี้, ส่วนแห่งวันเท่านี้."

บทว่า **โอหาย** ได้แก่ ทิ้ง.

สองบทว่า **ทุติยํ ทาตุํ** มีความว่า เราอนุญาตให้ภิกษุให้เป็นเพื่อนแก่ภิกษุผู้อุปสมบทใหม่ ซึ่งจะไปสู่บริเวณจากโรงที่อุปสมบท, และให้บอกอกรณียกิจ ๔.

บทว่า **ปณฺฑุปลาโส** ได้แก่ใบไม้มีสีเหลือง.

สองบทว่า **พนฺธนา ปมุตฺโต** ได้แก่ หล่นแล้วจากขั้ว.

สองบทว่า **อภพฺโพ หริตตฺตาย** มีความว่า ไม่อาจเป็นของเขียวสดอีก.

สองบทว่า **ปุถุสิลา** ได้แก่ศิลาใหญ่.

ข้อว่า **อลพฺภมานาย สามคฺคิยา อนาปตฺติ สมฺโภเค สํวาเส** มีความว่า ความพร้อมเพรียงเพื่อประโยชน์แก่การทำอุปเขปนียกรรมแก่ภิกษุนั้น อันภิกษุยังไม่ได้เพียงใด, ไม่เป็นอาบัติในเพราะกินร่วม[๑]และอยู่ร่วมต่างโดยทำอุโบสถ และปวารณาเป็นต้นกับภิกษุนั้น เพียงนั้น.

คำที่เหลือทุกแห่งนับว่าปรากฏแล้วแท้ เพราะเป็นคำที่จะพึงทราบได้ง่าย โดยทำนองที่กล่าวไว้แล้วในมหาวิภังค์ ด้วยประการฉะนี้.

จบคำอธิบายความแห่งมหาขันธกะ
อันประดับด้วย ๑๗๒ เรื่องในอรรถกถาแห่งพระวินัย
ชื่อสมันตปาสาทิกา.

๑. สมฺโภเคติ ธมฺมสมฺโภเค อามิสสมฺโภเค จาติ สาตฺถทีปนี

[๑๑๔] อุโปสถักขันธก วรรณนา

วินิจฉัยในอุโบสถขันธกะ

ในบทว่า **อญฺญติตฺถิยา** นี้ มีวิเคราะห์ว่า ลัทธิ ท่านเรียกให้ชื่อว่า ติตถะ แปลว่าท่า ท่าอื่น ชื่ออัญญติตถะ, ท่านอื่นของชนเหล่านั้น มีอยู่ เหตุนั้น ชนเหล่านั้น จึงชื่อว่า อัญญเดียรถีย์, มีคำอธิบายว่า ผู้มีลัทธิอื่นจากลัทธิในศาสนานี้."

สองบทว่า **ธมฺมํ ภาสนฺติ** มีความว่า ย่อมชี้แจงถึงสิ่งที่ควรทำและไม่ควรทำของเหล่าอัญญเดียรถีย์นั้น.

สองบทว่า **เต ลภนฺติ** คือ มนุษย์เหล่านั้นย่อมได้.

บทว่า **มูคสูกรา** คือ (เหมือน) สุกรตัวอ้วน.

ในข้อว่า **อนชฺฌาปนฺโน วา โหติ อาปชฺชิตฺวา วา วุฏฺฐิโต** นี้ พึงทราบเนื้อความอย่างนี้ว่า ภิกษุไม่ต้องอาบัติใด หรือต้องแล้วแต่ออกแล้ว, อาบัตินี้ชื่อว่า อาบัติไม่มี.

ข้อว่า **สมฺปชานมุสาวาโท กึ โหติ** มีความว่า สัมปชานมุสาวาทที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า "สัมปชานมุชาวาทย่อมมีแก่ภิกษุนั้น" นี้ว่าโดยอาบัติ เป็นอาบัติอะไร ? คือ เป็นอาบัติชนิดไหน ?

ข้อว่า **ทุกฺกฏํ โหติ** คือเป็นอาบัติทุกกฏ ก็อาบัติทุกฏนั้นแล ผู้ศึกษาอย่าพึงเข้าใจว่า "เป็นอาบัติตามลักษณะแห่งมุสาวาท, แต่ควรทราบว่า เป็นอาบัติมีไม่ทำในวจีทวารเป็นสมุฏฐาน ตามพระ

วาจาของพระผู้มีพระภาค." อันที่จริงพระอุบาลีเถระก็ได้กล่าวว่า

"ภิกษุไม่บอกด้วยวาจากับมนุษย์ไร ๆ (ผู้อยู่ใกล้) และไม่เอิ้นบอกกะชนเหล่าอื่น (ผู้อยู่ห่าง), แต่ต้องอาบัติมีวาจาเป็นสมุฏฐาน หาต้องอาบัติมีกายเป็นสมุฏฐานไม่ ; ปัญหาข้อนี้ผู้ฉลาดทั้งหลายคิดกันนัก."

[๑๑๕] บทว่า **อนฺตรายิโก** คือ ทำอันตราย.

ข้อว่า **กิสฺส ผาสุ โหติ** มีความว่า ความสำราญย่อมมีเพื่อประโยชน์อะไร ?

ข้อว่า **ปฐมสฺส ฌานสฺส อธิคมาย** มีความว่า ความสำราญย่อมมี คือ ความสุขย่อมมี แก่ภิกษุนั้น เพื่อประโยชน์แก่ความบรรลุปฐมฌาน. นัยในคุณวิเศษทั้งปวง มีทุติยฌานเป็นต้น ก็เหมือนกัน. พระผู้มีพระภาคทรงแสดงปาฏิโมคขุทเทสครั้งแรก ทั้งอุทเทสทั้งนิทเทส ด้วยประการฉะนี้.

บทว่า **เทวสิกํ** ได้แก่ ทุก ๆ วัน.

หลายบทว่า **จาตุทฺทเส วา ปณฺณรเส วา** มีความว่า ในวันจาตุททสี ๒ ครั้ง คือ ในปักษ์ที่ ๓ และที่ ๗ แห่งฤดูอันหนึ่ง. ในวันปัณณรสี ๖ ครั้ง ในปักษ์ที่เหลือ (จากนั้น) อันนี้เป็นอรรถอันหนึ่งก่อน. และอรรถนี้ กล่าวด้วยมุ่งเอาจิตตามปกติ. แต่เมื่อปัจจัยเห็นปานนั้นมี ก็สมควรจะสวดในวันจาตุททสี หรือวันปัณณรสี วันใดวันหนึ่ง ก็ได้ ตามพระบาลีน่า **สกึ ปกฺขสฺส จาตุทฺทเส วา ปณฺณรเส วา.** ก็เนื้อความนี้ บัณฑิตพึงทราบ

แม้โดยพระบาลีว่า "อุโบสถของภิกษุทั้งหลายผู้เจ้าถิ่นเป็นวันจาตุททสี, อุโบสถของภิกษุทั้งหลายผู้อาคันตุกะเป็นวันปัณณรสี, ถ้าภิกษุผู้เจ้าถิ่นมากกว่าภิกษุผู้อาคันตุกะ ต้องคล้อยตามภิกษุผู้เจ้าถิ่น[๑]."

[สีมากถา]

ข้อว่า "พึงกำหนดนิมิตก่อน" นั้น มีความว่า พระวินัยธรพึงทักว่า "ในทิศบูรพา อะไรเป็นนิมิต ?" เมื่อผู้ใดผู้หนึ่ง ตอบว่า "ภูเขา เจ้าข้า" พระวินัยธรพึงระบุอีกว่า "ภูเขานั่น เป็นนิมิต." พึงกำหนดนิมิตก่อนอย่างนี้. แต่จะกำหนดอย่างนี้ว่า "เราทั้งหลายจะทำภูเขานั่นเป็นนิมิต, จักทำภูเขานั่นเป็นนิมิต, ทำภูเขานั่นเป็นนิมิตแล้ว, ภูเขานั่นจงเป็นนิมิต, เป็นนิมิตแล้ว, จักเป็นนิมิต[๒]" ดังนี้ ใช้ไม่ได้. แม้ในนิมิตทั้งหลายมีศิลาเป็นต้น มีนัยเหมือนกัน ก็พระวินัยธรทักนิมิตไปโดยลำดับอย่างนี้ว่า "ในทิศน้อยแห่งทิศบูรพา ในทิศทักษิณ ในทิศน้อยแห่งทิศทักษิณ ในทิศปัศจิม ในทิศน้อยแห่งทิศปัศจิม ในทิศอุดร ในทิศน้อยแห่งทิศอุดร อะไรเป็นนิมิต ?" [๑๑๖] เมื่อผู้ใดผู้หนึ่ง ตอบว่า "น้ำ เจ้าข้า" เมื่อตนระบุว่า "น้ำนั่นเป็นนิมิต" แล้ว, อย่าหยุดในทิศนี้ พึงทักซ้ำอีกว่า "ในทิศบูรพา อะไรเป็นนิมิต ?" เมื่อผู้ใดผู้หนึ่ง ตอบว่า "ภูเขา

๑. มหาวคฺค. ปฐม. ๒๖๑.

๒. โหหิติ ภวิสฺสติ ทั้ง ๒ คำนี้ คล้าย ๆ กับว่าใช้คำใดก็ได้ ท่านใช้ตามภาษาของท่านโดยสะดวก ครั้งมาแปลเป็นภาษาไทยเข้าก็ลำบาก นอกจากจะแปลขอไปทีพอได้ความ หรือมิฉะนั้น ก็ยกคำบาลีนั้นมาให้เห็นในคำแปลว่า . . . นิมิตฺตํ โหหิติ, นิมิตฺตํ ภวิสฺสติ เพราะต่างก็เป็นกิริยาในความว่ามีว่าเป็น รูปอนาคตด้วยกัน.

เจ้าข้า" พึงระบุว่า ภูเขานั่น เป็นนิมิต; พึงกำหนดนิมิตที่ได้กำหนดไว้ทีแรกอย่างนี้แล้ว จึงค่อยหยุด. จริงอยู่ ด้วยการกำหนดอย่างนี้ นิมิตกับนิมิตจึงจัดว่าเชื่อมถึงกัน. ครั้งกำหนดนิมิตอย่างนี้แล้ว ลำดับนั้น พึงสมมติสีมาด้วยกรรมวาจาที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้เป็นลำดับไป. ในที่สุดแห่งกรรมวาจาพื้นที่ภายในนิมิตทั้งหลายย่อมเป็นสีมา. ตัวนิมิตทั้งหลายเป็นภายนอกสีมา. นิมิตทั้งหลายในสีมานั้น แม้กำหนดครั้งเดียว ก็เป็นอันกำหนดไว้ดีแล้วแท้. แต่ในอันธกอรรถกถา แก้ว่า "เมื่อจะผูกมณฑลสีมา ต้องกำหนดนิมิต ๓ ครั้ง." และอุปสัมบันก็ได้ อนุปสัมบันก็ได้ จงตอบอย่างนี้ว่า "ภูเขาเจ้าข้า" ฯลฯ "น้ำ เจ้าข้า" ควรทั้งนั้น.

[นิมิตวินิจฉัย]

บัดนี้ พึงทราบวินิจฉัยในนิมิตทั้งหลาย มีปัพพตนิมิตเป็นต้นอย่างนี้ :-

ภูเขามี ๓ ชนิด คือ ภูเขาดินล้วน ๑ ภูเขาศิลาล้วน ๑ ภูเขาศิลาปนดิน ๑. ภูเขานั้น ใช้ได้ทั้ง ๓ ชนิด. แต่กองทรายใช้ไม่ได้. และตั้งแต่ขนาดเท่าช้างถึงเท่าภูเขาสิเนรุ ก็ใช้ไม่ได้. ถ้ามีภูเขา ๔ เทือก ใน ๔ ทิศ หรือมี ๓ เทือก ใน ๓ ทิศ, แม้จะสมมติสีมาด้วยปัพพตนิมิตทั้งนั้น ทั้ง ๔ หรือ ๓ ก็ควร. แต่จะสมมติด้วยนิมิตเพียง ๒ หรือเพียง ๑ ไม่ควร[๑]. แม้ในปาสาณนิมิตเป็นต้นนอกจากนี้ก็มีนัยเหมือน

๑. เอกิสฺสาเอว ปน ทิสาย จิเตหิ ตโต พหูหิปิ สมฺมนฺนิตุํ น วฏฺฏติ. ทฺวีหิ ปน ทฺวีสุ ทิสาสุ จิเตหิปิ วฏฺฏตีติ วิมติวิโนทนี.

กัน. เพราะเหตุนั้น เมื่อจะทำภูเขาให้เป็นนิมิต ควรถามว่า "เนื่องเป็นอันเดียวกัน หรือไม่เนื่องเป็นอันเดียวกัน." ถ้าเนื่องเป็นอันเดียวกัน, ไม่ควรใช้. ด้วยว่า แม้กำหนดภูเขานั้น เป็นนิมิต ๔ ทิศ หรือทั้ง ๘ ทิศ ย่อมเป็นอันกำหนดแล้วเพียงนิมิตเดียวเท่านั้น. ๑๑๗ เพราะเหตุนั้น ภูเขาที่ตั้งโอบรอบวัดที่อยู่โดยสัณฐานดังกงจักร อย่างนั้น ควรกำหนดในทิศเดียว ในทิศอื่น ๆ พึงกันภูเขานั้นไว้ภายนอก กำหนดนิมิตชนิดอื่นภายใน (แต่ภูเขานั้นเข้ามา). หากว่าประสงค์จะทำภูเขาเสี้ยวหนึ่งหรือกึ่งหนึ่งไว้ภายในสีมา, อย่ากำหนดภูเขา ประสงค์จะทำประเทศเท่าใดไว้ภายใน, พึงกำหนดนิมิตชนิดใดชนิดหนึ่ง มีต้นไม้และจอมปลวกเป็นต้น ที่เกิด ณ ภูเขานั้นเองข้างนอกแห่งประเทศเท่านั้น. หาประสงค์จะกันเอาภูเขาทั้งหมด ประมาณโยชน์ ๑ หรือ ๒ โยชน์ไว้ภายใน, พึงกำหนดต้นไม้หรือจอมปลวกเป็นต้น ซึ่งเกิด ณ ภาคพื้นข้างนอกภูเขาเป็นนิมิต.

วินิจฉัยในปาสาณนิมิต :-

แม้ก้อนเหล็ก ก็นับว่าศิลาได้เหมือนกัน. เพราะฉะนั้น ศิลาชนิดใดชนิดหนึ่ง ก็ควร. แต่เมื่อว่าโดยขนาด ขนาดเท่าช้างนับเป็นภูเขา, เพราะฉะนั้น ศิลาขนาดเท่าช้างนั้น จึงไม่ควร. ส่วนศิลาขนาดเท่าโคเขื่อง และกระบือเขื่อง ๆ ใช้ได้. โดยกำหนดอย่างต่ำ ขนาดเท่าก้อนน้ำอ้อยหนัก ๓๒ ปะละ[๑] ก็ใช้ได้. ย่อมกว่านั้น หรือแม้อิฐขนาดใหญ่ ก็ใช้ไม่ได้. แม้กองศิลาที่ไม่นับเข้าในนิมิต

๑. ประมาณหนักราว ๕ ชั่ง.

ก็ใช้ไม่ได้, ไม่จำต้องกล่าวถึงกองดินกองทราย. ศิลาดาดซึ่งราบเสมอพื้นดิน คล้ายวงลานก็ดี ศิลาดาดที่ตั้งสูงพ้นพื้นดินคล้ายตอก็ดี บรรดามี, ศิลาแม้นั้น ถ้าได้ขนาด ใช้ได้. ศิลาดาดแม้ใหญ่เกินไป ย่อมนับว่าเป็นศิลาด้วย. เพราะฉะนั้น ถ้าประสงค์จะกันประเทศอันหนึ่ง แห่งศิลาดาดขนาดใหญ่ไว้ภายในสีมา, อย่ากำหนดศิลาดาดนั้นเป็นนิมิต พึงกำหนดศิลาอื่นเหนือศิลาดาดนั้น, หากทำวัดที่อยู่บนศิลาดาด, [๑๑๘] หรือศิลาดาดยื่นไปทางท่ามกลางวัดที่อยู่ ; ศิลาดาดเห็นปานนี้ ใช้ไม่ได้. เพราะถ้ากำหนดศิลาดาดนั้นเป็นนิมิต, วัดที่อยู่ย่อมอยู่บนนิมิต; และธรรมดานิมิตต้องอยู่ภายนอกสีมา แม้วัดที่อยู่ก็ถึงภายนอกสีมา. ศิลาดาดตั้งโอบรอบวัดที่อยู่ควรกำหนดเป็นนิมิตในทิศเดียว อย่ากำหนดในทิศอื่น.

วินิจฉัยในวนนิมิต :-

ดงหญ้า หรือป่าไม้มีตาลและมะพร้าวเป็นต้นที่มีเปลือกแข็ง ใช้ไม่ได้, แต่หมู่ไม้มีแก่นข้างในเป็นต้นว่าไม่สากะและไม้สาละ หรือหมู่ไม้ปนไม้มีแก่น ก็ใช้ได้, ก็ป่าไม้นั้นแล โดยกำหนดอย่างต่ำ แม้เพียง ๔-๕ ต้น ก็ใช้ได้ หย่อนกว่านั้น ใช้ไม่ได้ มากกว่านั้นแม้ตั้ง ๑๐๐ โยชน์ ก็ใช้ได้. ถ้าทำวัดที่อยู่ไว้กลางป่า, ไม่ควรกำหนดป่าเป็นนิมิต. แม้ประสงค์จะกันเอาป่าส่วนหนึ่งไว้ภายในสีมา อย่ากำหนดป่าเป็นนิมิต พึงกำหนดต้นไม้หรือศิลาเป็นต้นในป่านั้น เป็นนิมิต. ป่าที่ตั้งล้อมวัดที่อยู่ พึงกำหนดเป็นนิมิตในทิศเดียว อย่ากำหนดในทิศอื่น.

วินิจฉัยในรุกขนิมิต :-

ต้นไม่มีเปลือกแข็ง เช่นต้นตาลต้นมะพร้าวเป็นต้น ใช้ไม่ได้. ต้นไม่มีแก่นข้างใน ยังเป็นอยู่ โดยที่สุด สูงเพียง ๘ นิ้ว. วัดโดยรอบแม้ลำต้นเท่าเล่มเข็ม ก็ใช้ได้, ย่อมกว่านั้น ใช้ไม่ได้ โตกว่านั้นขึ้นไป แม้ต้นไทรที่ขึ้นงามไพศาลตั้ง ๑๒ โยชน์ ก็ควร. ต้นไม่ที่เขาเพราะพืชให้งอกงามในภาชนะทั้งหลาย มีกระบอกและกระถางเป็นต้น แม้ได้ขนาด ก็ใช้ไม่ได้ แต่เอาออกจากกระบอกและกระถางเป็นต้นนั้นปลูกลงในพื้นดิน แม้ในขณะนั้น แล้วทำซุ้ม รดน้ำ กำหนดเป็นนิมิต ก็ควร. การแตกรากและกิ่งใหม่ไม่ใช่เหตุ แต่การแตกรากและกิ่งนั้น ย่อมเหมาะสำหรับต้นไม้ที่เขาตัดลำต้นเพาะ อันพระวินัยธร เมื่อกำหนดระบุว่า "ต้นไม้" หรือว่า "ต้นสากะ" หรือว่า "ต้นสาละ" ดังนี้ ก็ใช้ได้. [๑๑๙] แต่กำหนดต้นไม้ที่เนื่องเป็นอันเดียวกัน เช่นต้นไทรที่ขึ้นงามไพศาลเป็นนิมิตในทิศหนึ่งแล้ว จะกำหนดในทิศอื่นอีก ไม่ควร.

วินิจฉัยในมรรคานิมิต :-

ทางทั้งหลาย มีทางป่า ทางนา ทางแม่น้ำ ทางเหมืองเป็นต้น ใช้ไม่ได้. ทางเดินเท้า หรือทางเกวียน ซึ่งผ่านไป ๒-๓ ระยะ

๑. ในวินัยมุขเล่ม ๓ หน้า ๑๖ ว่าลำต้นเท่าลำเข็ม. ในฎีกาสารตฺถทีปนี ภาค ๔ หน้า ๒๑๓ ว่า สูจิทณฺฑกปฺปมาโณติ สีหลทีเป เลขนทณฺฑปฺปมาโณติ วทนฺติ. โส จ กนิฏฺฐงฺคุลิปริมาโณติ ทฏฺฐพฺพํ: โดยนัยฎีกานี้ ก็คือด้ามเหล็กจาร. ศัพท์ว่า สูจิทณฺฑ นี้ยังมีใช้ในเสนาสนกฺขนฺธกวณฺณนา หน้า ๓๘๗,๓๘๘ อีกว่า อฏฺฐงฺคุลิสูจิทณฺฑมตฺโตปิ เวฬุ... อฏฺฐงฺคุลสูจิทณฺฑมตฺโตปิ ทารุภณฺฑโก... ซึ่งหมายความว่า ด้ามเหล็กจาร ทั้งนั้น.

บ้าน จึงใช้ได้. ส่วนทางเดินเท้าใด แยกออกจากทางเกวียนแล้ว, กลับลงสู่ทางเกวียนนั่นเองอีกก็ดี, ทางเดินเท้าและทางเกวียนเหล่าใด ใช้ไม่ได้ก็ดี, ทางเหล่านั้น ใช้ไม่ได้ ทางทั้งหลายที่พ่อค้าเดินเท้า และพ่อค้าเกวียน ยังใช้เดินอยู่เสมอ จึงใช้ได้. ถ้าทาง ๒ แพร่ง แยกจากกันไปแล้ว ภายหลังบรรจบเป็นทางเดียวกัน เช่นทูบเกวียน ไซร้, ทางนั้นพึงกำหนดตรงที่แยกเป็น ๒ แพร่ง หรือที่บรรจบ เป็นนิมิตครั้งเดียวแล้ว อย่ากำหนดอีก. เพราะนิมิตนั้น เป็น นิมิตเนื่องเป็นอันเดียวกัน. ถ้าทาง ๔ แพร่งอ้อมรอบวัดอยู่แล้วแยก ไปในทิศทั้ง ๔, กำหนดทางหนึ่งตรงท่ามกลางแล้ว จะกำหนดอีกทาง หนึ่ง ไม่ควร. เพราะนิมิตนั้น เป็นนิมิตเนื่องเป็นอันเดียวกัน. แต่จะกำหนดทางที่ผ่านทะแยงมุมไปเป็นนิมิตในด้านอื่น ควรอยู่. ส่วนทางที่ลัดผ่านท่ามกลางวัดที่อยู่ไป ไม่ควรกำหนด. เมื่อกำหนด แล้ว วัดที่อยู่ย่อมอยู่บนนิมิต. ถ้าภิกษุทั้งหลายจำทำทางล้อด้าน ในแห่งทางเกวียนเป็นนิมิต, ทางย่อมอยู่ภายนอกสีมา, ถ้าจะทำ ทางล้อด้านนอกเป็นนิมิต, ทางล้อด้านนอกเทียว ย่อมอยู่ภายนอก สีมา. ทางที่เหลือนับเข้าภายในสีมา. อันพระวินัยธรผู้จะกำหนด ทางเป็นนิมิต สมควรกำหนดโดยชื่ออย่างใดอย่างหนึ่งในชื่อว่า **มคฺโค, ปนฺโถ, ปโถ, ปชฺโช** เป็นอาทิ. ทางที่ไปได้รอบวัดที่ อยู่ โดยสัณฐานดังคู กำหนดเป็นนิมิตในทิศหนึ่งแล้ว จะกำหนดใน ทิศอื่นไม่ควร.

วินิจฉัยในวัมมิกนิมิต:-

จอมปลวก โดยกำหนดอย่างเล็กที่สุด แม้เกิดในวันนั้น สูง ๘ นิ้ว ขนาดเท่าเขาโค ก็ใช้ได้. [๑๒๐] ย่อมกว่านั้น ใช้ไม่ได้ เขื่องกว่านั้นขึ้นไป แม้เท่ากับภูเขาหิมพานต์ ใช้ได้. แต่กำหนดจอมปลวกที่ติดกันเป็นพืดเดียวตั้งล้อมรอบวัดอยู่ เป็นนิมิตในทิศหนึ่งแล้ว จะกำหนดในทิศอื่นอีก ไม่ควร.

วินิจฉัยในนทีนิมิต :-

ในสมัยแห่งพระราชาผู้ทรงธรรม เมื่อฝนตกติด ๆ กันอย่างนี้ คือ "ทุกกึ่งเดือน ทุก ๑๐ วัน ทุก ๕ วัน" พอฝนหายแล้ว กระแสแห่งแม่น้ำใด ขาดแห้ง, แม่น้ำนี้ ไม่นับเป็นแม่น้ำ. แต่ในคราวฝนเช่นนี้ กระแสแห่งแม่น้ำใด ไหลไม่ขาด ตลอดฤดูฝน ๔ เดือน, ลึกพอจะเปียกอันตรวาสกของนางภิกษุณี ผู้นุ่งห่มได้ปริมณฑล ๓ ลุยข้าม ณ เอกเทศแห่งใดแห่งหนึ่ง, แม่น้ำนี้นับว่าเป็นแม่น้ำ, เมื่อผูกนทีสรมา เป็นนิมิตได้. ในการไปสู่ฝั่งแม่น้ำของนางภิกษุณีก็ดี ในการทำสังฆกรรมมีอุโบสถเป็นต้นก็ดี ในการสมมตินทีปารสีมาก็ดี ประสงค์แม่น้ำชนิดนี้แล, ก็แม่น้ำใด โอบรอบวัดที่อยู่ โดยสัณฐานดังทูบเกวียนก็ดี โดยสัณฐานดังคูก็ดี คล้ายทาง, กำหนด แม่น้ำนั้นเป็นนิมิตในทิศหนึ่งแล้ว จะกำหนดในทิศอื่น ไม่ควร. แม้ในแม่น้ำ ๔ สาย ซึ่งผ่านตัดกันและกันไป ใน ๔ ทิศแห่งวัดที่อยู่ ก็มีนัยเหมือนกัน. แต่จะกำหนดแม่น้ำทั้ง ๔ สาย ซึ่งไม่เชื่อมต่อกันเป็นนิมิต ใช้ได้ ถ้าชนทั้งหลายปักหลักเรียงกันเหมือนทำรั้วกั้นกระแสน้ำด้วยเถาวัลย์และใบไม้เป็นต้น, และน้ำล้นท่วมทำนบไหลไป

ได้, จะทำให้เป็นนิมิต ควรอยู่, เมื่อเขาทำทำนบไม่ให้น้ำไหล แม่น้ำที่ไม่ไหล ไม่ควรทำให้เป็นนิมิต. ในที่ซึ่งน้ำไหล ทำให้เป็นนทีนิมิต ในที่ซึ่งน้ำไม่ไหล ทำให้เป็นอุทกนิมิต ควรอยู่. แต่แม่น้ำที่ไม่ไหล เพราะขาดน้ำ ในคราวฝนแล้ง หรือในฤดูร้อน [๑๒๑] ใช้ได้. ชนทั้งหลายชักลำรางไขน้ำมาแต่แม่น้ำใหญ่, ลำรางน้ำเป็นเช่นกับแม่น้ำเขิน ไหลอยู่เป็นนิตย์ ให้สำเร็จข้างกล้า ๓ คราว, ถึงน้ำไหลไปได้ก็จริง แต่ก็ไม่ควรทำเป็นนิมิต. ส่วนลำรางอันใดในชั้นเดิม แม้เขาขุดชักมาจากแม่น้ำใหญ่ ในกาลอื่นเซาะพังกายเป็นแม่น้ำ ไหลไปได้เอง ตามทางที่เขาขุดชักมานั่นแหละ โดยกาลต่อไป เกลื่อนกลาดไปด้วยสัตว์น้ำ มีจระเข้เป็นอาทิ เป็นแม่น้ำที่จะพึงสัญจรไปได้ด้วยเรือเป็นต้น, จำทำลำรางนั้น (ที่กลายเป็นแม่น้ำแล้ว) ให้เป็นนิมิต สมควรอยู่.

วินิจฉัยในอุทกนิมิต :-

ในที่ซึ่งไม่มีน้ำ จะตักน้ำใส่ให้เต็มในเรือก็ดี ในหม้อก็ดี ในภาชนะมีอ่างเป็นต้นก็ดี แล้วกำหนดให้เป็นอุทกนิมิต ไม่ควร. น้ำที่ถึงแผ่นดินเท่านั้น จึงใช้ได้. ก็น้ำถึงแผ่นดินนั่นแล เป็นน้ำไม่ไหล ขังอยู่ในที่ทั้งหลายมีบ่อ สระโบกขรณี บึง สระเกิดเอง และทะเลสาปเป็นต้น. ส่วนน้ำในแม่น้ำลึกและคลองไขน้ำเป็นต้นซึ่งไหลใช้ไม่ได้. แต่ในอันธกอรรถกถาแก้ว่า "น้ำที่ต้องโพงขึ้น ในชลาสัยทั้งหลายมีบ่อเป็นต้น ซึ่งลึก ไม่ควรทำเป็นนิมิต." คำนั้นท่านกล่าวไม่ชอบ เป็นแต่เพียงความเห็นส่วนตัวเท่านั้น. อันน้ำที่

ขังอยู่ โดยที่สุด แม้ในแอ่งที่สุกรขุดไว้ก็ดี ในหลุมสำหรับเล่นของเด็กชาวบ้านก็ดี น้ำมีเขาขุดหลุมในแผ่นดินแล้วเอาหม้อตักมาใส่ให้เต็มในขณะนั้นเองก็ดี, ถ้าขังอยู่จนถึงสวดกรรมวาจาจบได้, จะน้อยหรือมากก็ตามที, ย่อมใช้ได้. และควรทำกองศิลาและกองทรายเป็นต้น หรือเสาศิลาหรือเสาไม้ไว้ในที่นั้น เพื่อทำความหมายนำมิต. ภิกษุจะทำเองหรือใช้ผู้อื่นให้ทำกองศิลาเป็นต้นนั้นก็ควร. แต่ในลาภ-สีมา ไม่ควรทำ. ส่วนสมานสังวาสกสีมา ย่อมไม่ทำความเบียดเบียนใคร ๆ, ย่อมให้สำเร็จ เฉพาะวินัยกรรมของภิกษุทั้งหลายอย่างเดียว: เพราะฉะนั้น ในสมานสังวาสกสีมานี้ จึงควรทำเอง หรือให้ผู้อื่นทำกองศิลาเป็นต้นได้.

[วิธีผูกมหาสีมา]

[๑๒๒] ก็แลสงฆ์จะสมมติสีมา ด้วยนิมิตแปดอย่างนี้ ไม่คละกันก็ดี คละสลับกันก็ดี ควรทั้งนั้น. สีมานั้นที่สมมติผูกอย่างนั้น ไม่เป็นอันผูก ด้วยนิมิตเดียว หรือสองนิมิต. ส่วนสีมาที่ผูกด้วยนิมิตมีประการดังกล่าวแล้ว ตั้งแต่สามขึ้นไปถึงร้อยนิมิต ย่อมเป็นอันผูก, สีมานั้น ที่ผูกด้วยนิมิต ๓ มีสัณฐานดังกระจับ, ที่ผูกด้วยนิมิต ๔ เป็นสี่เหลี่ยมจตุรัสบ้าง มีสัณฐานดังกระจับ, พระจันทร์ครึ่งดวง และตะโพนเป็นต้นบ้าง, ที่ผูกด้วยนิมิตมากกว่านั้นมีสัณฐานต่าง ๆ กันบ้าง.

พระมหาสุมัตเถระกล่าวว่า "อันภิกษุทั้งหลายผู้ประสงค์จะผูกสีมานั้น พึงถามภิกษุทั้งหลายในวัดที่อยู่ใกล้เคียงกันทั้งหลาย ถึง

เขตกำหนดสีมาแห่งวัดที่อยู่นั้น ๆ เว้นสีมันตริกแห่งสีมาของวัดที่อยู่ทั้งหลายที่ผูกสีมา เว้นอุปจารแห่งสีมาของวัดที่อยู่ทั้งหลายที่ไม่ได้ผูกสีมาเสีย จวบ*สมัยไม่เป็นที่ท่องเที่ยวของภิกษุทั้งหลายผู้จาริกไปในทิศ, ถ้าประสงค์จะผูกสีมาในคามเขตตำบลหนึ่ง, วัดที่อยู่เหล่าใด ในคามเขตนั้น ผูกสีมาแล้ว พึงส่งข่าวแก่ภิกษุทั้งหลายในวัดที่อยู่เหล่านั้นว่า เราทั้งหลายจักผูกสีมา ในวันนี้, ท่านทั้งหลายอย่าออกจากเขตกำหนดสีมาของตน ๆ.

วัดที่อยู่เหล่าใดในคามเขตนั้น ไม่ได้ผูกสีมา พึงนิมนต์ภิกษุทั้งหลายในวัดที่อยู่เหล่านั้นให้ประชุมรวมเป็นหมู่เดียวกัน, พึงให้นำฉันทะของภิกษุทั้งหลายผู้ควรแก่ฉันทะมา. ถ้าปรารถนาจะกันคามเขตแม้เหล่าอื่นไว้ภายในสีมาไซร้ ภิกษุเหล่าใดอยู่ในคามเขตเหล่านั้น, แม้ภิกษุเหล่านั้นต้องมา, เมื่อไม่มา ต้องนำฉันทะมา."

ฝ่ายพระมหาปทุมเถระกล่าวว่า "ขึ้นชื่อว่าคามเขตต่าง ๆ ย่อมเป็นเช่นกับสีมาที่ผูกต่างแผนกกัน, ฉันทะและปาริสุทธิย่อมไม่มาจากคามเขตนั้น ๆ, แต่ภิกษุทั้งหลายผู้อยู่ภายในนิมิตต้องมา" ดังนี้แล้วกล่าวเสริมอีกว่า "ในเวลาสมมติสมานสังวาสกสีมา การมาก็ตาม ไม่มาก็ตาม ของภิกษุเหล่านั้น ย่อมควร; แต่ในเวลาสมมติอวิปปวาสสีมา ภิกษุทั้งหลายผู้อยู่ภายในนิมิต ต้องมา, เมื่อไม่มา ต้องนำฉันทะมา." [๑๒๓] ก็แลเมื่อภิกษุทั้งหลายประชุมกันแล้ว ฉันทะของภิกษุผู้ควรแก่ฉันทะได้นำมาแล้ว อย่าง

๑. นิสฺสญฺจารสมเย เป็นกาลสัตตมีใน พนฺธิตุ.

นั้น พึงวางอารามิบุรุษ และสามเณรเขื่อง ๆ ไว้ในทางเหล่านั้น และในที่ทั้งหลายมีท่าน้ำและประตูบ้านเป็นต้น เพื่อนำภิกษุอาคันตุกะมาเข้าหัตถบาสเร็ว ๆ และเพื่อกันไว้ภายนอกสีมา แล้วพึงตีกลองสัญญา หรือเป่าสังข์สัญญา แล้วผูกสีมาด้วยกรรมวาจาว่า **สุณาตุ เม ภนฺเต สงฺโฆ** เป็นต้น ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในลำดับแห่งการกำหนดนิมิต. ในเวลาที่จบกรรมวาจานั่นเอง กันนิมิตทั้งหลายไว้ภายนอก สีมาย่อมหยั่งลงไปในเบื้องล่างลึกถึงน้ำรองแผ่นดินเป็นที่สุด

[วิธีผูกขัณฑสีมา]

ภิกษุทั้งหลายผู้จะสมมติสังวาสกสีมานี้ ควรผูกขัณฑสีมาก่อน เพื่อทำสังฆกรรมทั้งหลายมีบรรพชาและอุปสมบทเป็นต้นได้สะดวก, ก็แลเมื่อจะผูกขัณฑสีมานั้น ต้องรู้จักวัตร. ก็ถ้าจะผูกในวัดที่อยู่ที่ทายกสร้างให้ประดิษฐานวัตถุทั้งปวง มีต้นโพธิ์ เจดีย์และหอฉันเป็นต้นเสร็จแล้ว; อย่าผูกตรงกลางวัดที่อยู่อันเป็นสถานที่ประชุมของชนมาก พึงผูกในโอกาสอันสงัด ที่สุดท้ายวัดที่อยู่. เมื่อจะผูกในวัดที่อยู่ที่ทายกไม่ได้สร้าง พึงกะที่ไว้สำหรับวัตถุทั้งปวง มีต้นโพธิ์และเจดีย์เป็นต้นไว้แล้ว, เมื่อประดิษฐานวัตถุทั้งหลายเสร็จแล้ว ขัณฑสีมาจะอยู่ในโอกาสอันสงัดสุดท้ายวัดที่อยู่ด้วยประการใด พึงผูกด้วยประการนั้นเถิด. ขัณฑสีมานั้นโดยกำหนดอย่างต่ำที่สุดถ้าจุภิกษุได้ ๒๑ รูป ใช้ได้. ย่อมกว่านั้น ใช้ไม่ได้ ที่ใหญ่แม้จุภิกษุจำนวนพัน ก็ใช้ได้. เมื่อจะผูกขัณฑสีมานั้น พึงวางศิลาที่ควรเป็นนิมิตได้ไว้โดยรอบโรงที่จะผูกสีมา. อย่ายืนอยู่ในขัณฑสีมา ผูก

มหาสีมา, อย่ายืนอยู่ในมหาสีมา ผูกขัณฑสีมา. แต่ต้องยืนอยู่เฉพาะในขัณฑสีมา ผูกขัณฑสีมา, ต้องยืนอยู่เฉพาะในมหาสีมา ผูกมหาสีมา.

[วิธิผูกสีมาสองชั้น]

[๑๒๔] ในสีมา ๓ ชนิดนั้น มีวิธีผูก ดังต่อไปนี้ :-

พึงกำหนดนิมิตทั้งหลายโดยรอบอย่างนี้ว่า "ศิลานั่น เป็นนิมิต" แล้วผูกสีมาด้วยกรรมวาจา. ลำดับนั้น พึงทำอวิปปวาสกรรมวาจาซ้ำลง เพื่อทำขัณฑสีมานั้นแลให้มั่นคง. จริงอยู่ เมื่อทำอย่างนั้นแล้ว ภิกษุทั้งหลายผู้มาด้วยคิดว่า "เราทั้งหลาย จักถอนสีมา" จักไม่อาจถอน. ครั้นสมมติสีมาแล้ว พึงวางศิลาหมายสีมันตริกไว้ภายนอก. สีมันตริก ว่าโดยส่วนแคบที่สุด ประมาณศอกหนึ่งจึงควร. ในกุรุนทีแก้ว่า "แม้ประมาณคืบหนึ่ง ก็ควร" ในมหาปัจจรีแก้ว่า "แม้ประมาณสี่นิ้วก็ควร." ก็ถ้าวัดที่อยู่ใหญ่ ควรผูกขัณฑสีมาไว้สองแห่งก็ได้ สามแห่งก็ได้ เกินกว่านั้นก็ได้. ครั้นสมมติขัณฑสีมาอย่างนั้นแล้ว ในเวลาจะสมมติมหาสีมา พึงออกจากขัณฑสีมา ยืนอยู่ในมหาสีมา กำหนดศิลาหมายสีมันตริก เดินวนไปโดยรอบ, ลำดับนั้น พึงกำหนดนิมิตทั้งหลายที่เหลือแล้ว อย่าละหัตถบาสกัน พึงสมมติสมานสังวาสกสีมาด้วยกรรมวาจาแล้ว ทำอวิปปวาสกรรมวาจาด้วย เพื่อทำสมานสังวาสกสีมานั้นให้มั่นคง.

จริงอยู่ เมื่อทำอย่างนั้นแล้ว ภิกษุทั้งหลายผู้มีด้วยคิดว่า "เราทั้งหลาย จักถอนสีมา" จักไม่สามารถถอนได้. แต่ถ้ากำหนด

นิมิตแห่งขัณฑสีมาแล้ว ลำดับนั้น จึงกำหนดนิมิตที่สีมันตริก แล้วกำหนดนิมิตแห่งมหาสีมา ; ครั้นกำหนดนิมิตในสามสถานอย่างนี้แล้ว, ปรารถนาจะผูกสีมาใด, จะผูกสีมานั้นก่อนก็ควร. แม้เมื่อเป็นเช่นนั้น. ก็ควรผูกตั้งต้นแต่ขัณฑสีมาไป โดยนัยตามที่กล่าวแล้ว.

ก็บรรดาสีมาทั้งหลายที่สงฆ์ผูกอย่างนั้น ภิกษุทั้งหลาย ผู้สถิตอยู่ในขัณฑสีมา ย่อมไม่ทำให้เสียกรรมของเหล่าภิกษุผู้ทำกรรมในมหาสีมา, หรือผู้สถิตอยู่ในมหาสีมา ย่อมไม่ทำให้เสียกรรมของเหล่าภิกษุผู้ทำกรรมในขัณฑสีมา, อนึ่งภิกษุผู้สถิตอยู่ในสีมันตริก ย่อมไม่ทำให้เสียกรรมของเหล่าภิกษุทั้งสองพวก, [๑๒๕] แต่ภิกษุผู้สถิตในสีมันตริก ย่อมทำให้เสียกรรมของเหล่าภิกษุผู้สถิตในคามเขตกระทำกรรม; จริงอยู่สีมันตริกย่อมควบถึงคามเขต[๑].

[วิธีผูกสีมาบนศิลาดาดเป็นต้น]

อันที่จริง ธรรมดาสีมานั้น ซึ่งภิกษุสงฆ์ผูกแล้วบนพื้นแผ่นดินอย่างเดียวเท่านั้น จึงจัดว่าเป็นอันผูก หามิได้. โดยที่แท้ สีมาที่ภิกษุสงฆ์ผูกไว้บนศิลาดาดก็ดี ในเรือนคือกุฎีก็ดี ในกุฎีที่เร้นก็ดี ในปราสาทก็ดี บนยอดเขาก็ดี จัดว่าเป็นอันผูกแล้วเหมือนกันทั้งนั้น.

สถานที่เหล่านั้น เมื่อภิกษุทั้งหลายจะผูกบนศิลาดาด อย่าสกัดรอย หรือขุดหลุมดังครก บนหลังศิลาทำให้เป็นนิมิต. ควรวางศิลาที่ได้ขนาดเป็นนิมิตแล้วกำหนดให้เป็นนิมิต, สมมติด้วยกรรมวาจา. ในเวลาจบกรรมวาจา สีมาย่อมหยั่งลงไปถึงน้ำรองแผ่นดิน

๑. ตามนัยโยชนาแปลว่า----ย่อมถึงความเป็นคามเขต.

เป็นที่สุด. ศิลาที่เป็นนิมิตจะไม่คงอยู่ในที่เดิม, เพราะฉะนั้น ควรทำรอยให้ปรากฏโดยรอบ, หรือสกัดเจาะศิลาที่มุมทั้งสี่, หรือจารึกอักษรไว้ว่า "ตรงนี้เป็นแดนกำหนดสีมา" ก็ได้. ภิกษุบางพวกริษยา จุดไฟขึ้น ด้วยคิดว่า "จักเผาสีมาเสีย" ย่อมไหม้แต่ศิลา, สีมาหาไหม้ไม่.

เมื่อจะผูกในเรือนคือกุฎีเล่า อย่ากำหนดฝาเป็นนิมิต ควรวางศิลาเป็นนิมิต กะสถานที่ว่างพอจุภิกษุ ๒๑ รูปไว้ข้างในแล้วสมมติสีมาเถิด. ร่วมในฝาเท่านั้น ย่อมเป็นสีมา. ถ้าในร่วมในฝาไม่มีที่ว่างพอจุภิกษุได้ ๒๑ รูป, ควรวางศิลานิมิตที่หน้ามุขก็ได้ แล้วสมมติสีมา. ถ้าแม้หน้ามุขนั้นไม่พอ, ควรวางนิมิตทั้งหลายในที่ซึ่งน้ำตกจากชายคาภายนอก แล้วจึงสมมติสีมา, ก็เมื่อสมมติสีมาอย่างนั้น เรือนคือกุฎีทั้งหมด เป็นอันตั้งอยู่ในสีมาแท้.

เมื่อจะผูกในกุฎีที่เร้น ซึ่งมีฝาสี่ด้านเล่า, อย่ากำหนดฝาเป็นนิมิต ควรกำหนดแต่ศิลา. เมื่อข้างในไม่มีที่ว่าง [๑๒๖] ควรวางนิมิตทั้งหลายไว้ที่หน้ามุขก็ได้. ถ้าหน้ามุขยังไม่พอ ควรวางศิลานิมิตทั้งหลายไว้ในที่ซึ่งน้ำตกจากชายคาในภายนอก แล้วกำหนดนิมิตสมมติสีมา. เมื่อผูกอย่างนี้ ย่อมเป็นสีมาทั้งภายในทั้งภายนอกกุฎีที่เร้น.

เมื่อจะผูกบนปราสาทเล่า, อย่ากำหนดฝาเป็นนิมิต พึงวางศิลาทั้งหลายไว้ภายในแล้วสมมติสีมาเถิด. ถ้าภายในปราสาทไม่พอ, พึงวางศิลาทั้งหลายที่หน้ามุขแล้วสมมติเถิด. สีมาที่สมมติอย่างนี้

ย่อมอยู่เฉพาะบนปราสาทเท่านั้น, ไม่หยั่งลงไปถึงข้างล่าง, แต่ถ้าปราสาทที่ทำบนรอดที่ร้อยในเสามากต้น ฝาชั้นล่างสูงขึ้นไปเนื่องเป็นอันเดียวกับไม้รอดทั้งหลาย โดยประการที่มีร่วมในแห่งนิมิตทั้งหลาย, สีมาย่อมหยั่งถึงภายใต้. ส่วนสีมาที่ผูกบนพื้นปราสาทเสาเดียว, ถ้าบนปลายเสา มีโอกาสพอจุภิกษุได้ ๒๑ รูป, ย่อมหยั่งถึงภายใต้. ถ้าวางศิลาทั้งหลายในที่เป็นต้นว่า กระดานเรียบอันยื่นออกไปจากฝาปราสาทแล้วผูกสีมา, ฝาปราสาทย่อมอยู่ภายในสีมา, ส่วนมาที่สีมานั้นจะหยั่งถึงภายใต้หรือไม่หยั่งลงไป พึงทราบตามนัยที่กล่าวแล้วนั่นแล. เมื่อจะกำหนดนิมิตภายใต้ปราสาทเล่าอย่างกำหนดฝาและเสาไม้เป็นนิมิต, แต่จะกำหนดเสาศิลาซึ่งยึดฝาไว้ควรอยู่. สีมาที่กำหนดอย่างนี้ ย่อมมีเฉพาะร่วมในแห่งเสาริมโดยรอบของภายใต้ปราสาท. แต่ถ้าฝาภายใต้ปราสาทเป็นของเนื่องถึงพื้นชั้นบน, สีมาย่อมขึ้นไปถึงชั้นบนปราสาทด้วย, ถ้าทำนิมิตในที่ซึ่งน้ำตกจากชายคานอกปราสาท, ปราสาททั้งหมดตั้งอยู่ในสีมา.

ถ้าพื้นบนยอดเขาเป็นที่ควรแก่โอกาส พอจุภิกษุได้ ๒๑ รูป, [๑๒๗] ผูกสีมาบนพื้นนั้น อย่างที่ผูกบนศิลาดาด; แม้ภายใต้ภูเขาสีมาย่อมหยั่งลงไปถึง โดยกำหนดนั้นเหมือนกัน. แม้บนภูเขาที่มีสัณฐานดังโคนต้นตาลเล่า, สีมาที่ผูกไว้ข้างบน ย่อมหยั่งลงไปถึงข้างล่างเหมือนกัน. ส่วนภูเขาใดมีสัณฐานดังดอกเห็ด, ข้างบนมีโอกาสพอจุภิกษุได้ ๒๑ รูป, ข้างล่างไม่มี, สีมาที่ผูกบนภูเขานั้น ไม่หยั่งลงไปข้างล่าง. ด้วยประการอย่างนี้ ภูเขามีสัณฐานดัง

ตะโพนหรือมีสัณฐานดังบัณเฑาะว์ก็ตามที, ข้างล่างหรือตรงกลางแห่งภูเขาใด ไม่มีพื้นที่เท่าตัวสีมา สีมาที่ผูกบนภูเขานั้น ไม่หยั่งลงข้างล่าง. ส่วนภูเขาใดมีสองยอดตั้งอยู่ใกล้กัน บนยอดแม้อันหนึ่งไม่พอเป็นประมาณแห่งสีมา, ควรก่อหรือถมตรงระหว่างยอดแห่งภูเขานั้นให้เต็ม ทำให้เนื่องเป็นพื้นเดียวกันแล้วจึงสมมติสีมาข้างบน, ภูเขาลูกหนึ่งคล้ายพังพานงู, เบื้องบนภูเขานั้นผูกสีมาได้ เพราะมีโอกาสได้ประมาณเป็นสีมา; ถ้าภายใต้ภูเขานั้น มีเงื้อมอากาศสีมาไม่หยั่งลงไป. แต่ถ้าตรงกลางเงื้อมอากาศนั้น มีศิลาโพรงเท่าขนาดสีมา, สีมาย่อมหยั่งลงไปถึง. และศิลานั้นเป็นของตั้งอยู่ในสีมาแท้. ถ้าแม้ฝาแห่งที่เร้นภายใต้ภูเขานั้นตั้งจดถึงส่วนยอด, สีมาย่อมหยั่งถึง, ทั้งข้างล่าง ทั้งข้างบน ย่อมเป็นสีมาหมด. แต่ถ้าด้านในที่เร้นในภายใต้ อยู่ข้างนอกแนวแห่งแดนเป็นที่กำหนดสีมาที่อยู่ข้างบน, สีมาไม่หยั่งไปถึงภายนอก (แห่งที่เร้น), ถ้าแม้ด้านนอกที่เร้น อยู่ข้างในแถวแห่งแดนเป็นที่กำหนดสีมาที่อยู่ข้างบนนั้น สีมาไม่หยั่งไปถึงในภายใน (แห่งที่เร้น), ถ้าแม้ข้างบนภูเขานั้น มีโอกาสเป็นที่กำหนดสีมาเล็ก, ข้างใต้มีที่เร้นใหญ่เกินโอกาสกำหนดสีมา สีมาย่อมมีเฉพาะข้างบนเท่านั้น, ไม่หยั่งลงไปถึงภายใต้ [๑๒๘] แต่ถ้าที่เร้นเล็กขนาดเท่าสีมาขนาดเล็กที่สุด สีมาข้างบนใหญ่. สีมาที่ตั้งครอบที่เร้นไว้นั้น ย่อมหยั่งลงไปถึง. ถ้าที่เร้นเล็กเกินไป ไม่ได้ขนาดกับสีมา, สีมาย่อมมีเฉพาะข้างบนเท่านั้น, ไม่หยั่งลงในภายใต้, ถ้าภูเขามีสัณฐานดังพังพานงูนั้น, พันตกลงไปเองครึ่งหนึ่ง, แม้

ถ้าได้ประมาณสีมา, ส่วนที่ตกลงไปภายนอก ไม่เป็นสีมา. ส่วนที่ไม่ตกลงไป ถ้าได้ประมาณสีมา ยังคงเป็นสีมา.

ขัณฑสีมาเป็นพื้นที่ลุ่ม, พูนถมขัณฑสีมานั้น ทำให้มีพื้นที่สูงขึ้น, คงเป็นสีมาตามเดิม. ชนทั้งหลายทำเรือนในสีมา, เรือนนั้นเป็นอันตั้งอยู่ในสีมาด้วย. ขุดสระโบกขรณีในสีมา, สีมานั้น ก็คงเป็นสีมาอยู่นั่นเอง. ห้าวน้ำไหลท่วมมณฑลสีมาไป, จะผูกแคร่ทำสังฆกรรมในย่านสีมา ก็ควร. แม่น้ำ มีอุโมงค์อยู่ภายใต้สีมา. ภิกษุผู้มีฤทธิ์นั่งอยู่ในแม่น้ำมีอุโมงค์นั้น ถ้าแม่น้ำนั้นผ่านไปก่อน, สีมาผูกทีหลัง; ไม่ยังกรรมให้เสีย. ถ้าผูกสีมาก่อน. แม่น้ำผ่านไปทีหลัง; ภิกษุนั้นยังกรรมให้เสีย. อนึ่ง ภิกษุผู้สถิตอยู่ ณ ภายใต้พื้นแผ่นดินย่อมยังกรรมให้เสียเหมือนกัน. ก็ต้นไทรมีอยู่ในลานขัณฑสีมา. กิ่งแห่งต้นไทรนั้น หรือย่านไทรที่ยื่นออกจากต้นไทรนั้น จดพื้นแผ่นดินแห่งมหาสีมาก็ดี จดต้นไม้เป็นต้นที่เกิดในมหาสีมานั้นก็ดี; พึงชำระมหาสีมาให้หมดจดแล้วจึงทำกรรม, หรือตัดกิ่งและย่านไทรเหล่านั้นเสีย กระทำให้ตั้งอยู่ภายนอกก็ได้. ภิกษุผู้ขึ้นไปบนกิ่งไม้เป็นต้นที่ไม่จดกัน ควรนำมาเข้าหัตถบาส. ด้วยประการอย่างนั้น กิ่งแห่งต้นไม้ที่เกิดในมหาสีมาก็ดี ย่างไทรก็ดี ย่อมตั้งอยู่ในลานแห่งขัณฑ-สีมา ตามนัยที่กล่าวแล้วนั่นแล. พึงชำระสีมาให้หมดจดแล้วจึงทำกรรม, หรือตัดกิ่งและย่านไทรเหล่านั้นเสีย กระทำให้ตั้งอยู่ภายนอกก็ได้ ตามนัยที่กล่าวแล้วนั่นแล. [๑๒๘] หากว่าเมื่อสงฆ์กำลังทำกรรมในย่านขัณฑสีมา ภิกษุบางรูปนั่งอยู่บนกิ่งไม้ที่ทอดอยู่บนอากาศ

ยื่นเข้าไปในย่านสีมา, เท้าของเธอถึงภาคพื้นก็ดี, สบงจีวรของเธอถูกภาคพื้นก็ดี; ไม่สมควรทำกรรม. แต่ให้เธอยกเท้าทั้ง ๒ และสบงจีวรขึ้นเสียแล้วทำกรรม ควรอยู่. อันลักษณะนี้ บัณฑิตพึงทราบแม้ตามนัยก่อน. ส่วนเนื้อความที่แปลกกัน มีดังต่อไปนี้ :-

ให้เธอยกขึ้นแล้วทำกรรมในขัณฑสีมานั้น ไม่ควร, ต้องนำมาเข้าหัตถบาสแท้. ถ้าภูเขาซึ่งต้องอยู่ภายในสีมาสูงตรงขึ้นไป, ภิกษุผู้สถิตอยู่บนภูเขานั้น ต้องนำมาเข้าหัตถบาส. แม้ในภิกษุผู้เข้าไปข้างในภูเขาด้วยฤทธิ์ ก็มีนัยเหมือนกัน. แท้จริง สีมาที่สงฆ์ผูกเท่านั้น ไม่ครอบถึงประเทศที่ไม่ได้ประมาณ, วัตถุไม่เลือกว่าชนิดไรที่เกิดในพัทธสีมา ถึงกันเข้าด้วยความเกี่ยวพันเป็นอันเดียวกัน ในที่ใดที่หนึ่งย่อมนับว่าเป็นสีมาทั้งนั้น.

วินิจฉัยในบทว่า **ติโยชนปรมํ** นี้ว่า สีมาชื่อว่ามี ๓ โยชน์เป็นอย่างยิ่ง เพราะมี ๓ โยชน์เป็นประมาณอย่างสูง. ซึ่งสีมามี ๓ โยชน์เป็นอย่างยิ่งนั้น. สีมานั้น ภิกษุผู้จะสมมติต้องสถิตอยู่ตรงกลางสมมติให้มีระยะโยชน์กึ่งในทิศทั้ง ๔ (วัดจากที่ซึ่งตนสถิตนั้นออกไป). แต่ถ้าสถิตอยู่ตรงกลางแล้ว วัดออกไปทิศละ ๓ โยชน์. ย่อมรวมเป็น ๖ โยชน์. เช่นนี้ ใช้ไม่ได้. ภิกษุจะสมมติสีมา ๔ เหลี่ยมเท่ากัน หรือ ๓ เหลี่ยม พึงสมมติให้วัดจากมุมหนึ่งไปหามุมหนึ่ง ได้ระยะ ๓ โยชน์. ก็ถ้าให้ที่สุดรอบแห่งใดแห่งหนึ่งเกิน ๓ โยชน์ไปแม้เพียงปลายเส้นผมเดียว, ต้องอาบัติด้วย ทั้งสีมาไม่เป็นสีมาด้วย.

[นทีปารสีมา]

วินิจฉัยในบทว่า **นทีปารํ** นี้ต่อไป :-

ที่ว่า ฝั่ง เพราะเหตุว่า กั้นไว้, ถามว่า กั้นอะไร ? ตอบว่า กั้นแม่น้ำ ; ฝั่งแห่งแม่น้ำ ชื่อนทีปารา, ความว่า ซึ่งสีมาครอบฝั่งแม่น้ำนั้น๑. [๑๓๐] ก็ลักษณะแห่งแม่น้ำ ในบทว่า **นทีปารํ** นี้ มีนัยดังกล่าวแล้วในนทีนิมิตนั่นเอง.

ข้อว่า **ยตฺถสฺส ธุวนาวา วา** มีความว่า ในแม่น้ำใด มีเรือสัญจรไปมาเป็นนิตย์ ที่ท่าทั้งหลายอันยังเป็นสถานที่ผูกสีมา, เรือใด โดยกำหนดอย่างเล็กที่สุด พอพาคนไปได้ ๓ คนทั้งคนพาย, ก็ถ้าเรือนั้น เขานำไปข้างเหนือหรือข้างใต้ ด้วยกรณียกิจเฉพาะบางอย่างเพื่อต้องการจะกลับมาอีกก็ดี ถูกพวกขโมยลักไป แต่พึงได้คืนเป็นแน่ก็ดี, อนึ่ง เรือใด ถูกพายุเชือกขาด คลื่นซัดออกไปกลางแม่น้ำ พึงนำกลับคืนมาได้แน่นอนก็ดี, เรือนั้น ย่อมเป็นธุวนาวาอีกเทียว. เรือเขาเข็นขึ้นบกไว้ในเมื่อน้ำลงงวดก็ดี เรือดที่เขาเอาสิ่งของเป็นต้นว่า ปูนขาวและน้ำเชื้อบรรทุกเต็มจอดไว้ก็ดี จัดเป็นธุวนาวาได้. ถ้าเป็นเรือแตก หรือมีแนวกระดานคราก ออก ย่อมไม่ควร. แต่พระมหาปทุมัตเถระกล่าวว่า "แม้หากว่า ภิกษุทั้งหลาย

๑. ฎีกาและโยชนา แก้ปารยติว่า อชฺโฌตฺถรติ และว่าเป็นปารา (มิใช่ปารํ ที่หมายเอาฝั่งโน้น) ก็เพราะเพ่งเอาสีมาศัพท์ ดังนั้นน่าจะแปลว่า สีมาชื่อว่า คร่อม ก็เพราะย่อมคร่อม, ถามว่า ย่อมคร่อมอะไร ? ตอบว่า ย่อมคร่อมแม่น้ำ. สีมาคร่อมแม่น้ำ ชื่อนทีปารสีมา. ซึ่งนทีปารสีมานั้น. อธิบายว่า ซึ่งสีมาอันคร่อมแม่น้ำอยู่. อนึ่ง บาลีตรงนี้เป็น นทีปารสีมํ แต่ ยุ. และสี. เป็น นทีปารํ สีมํ อย่างในอรรถกถา.

ยืมเรือมาชั่วคราว จอดไว้ในที่ผูกสีมาแล้ว กำหนดนิมิต, เรือนั้น
จัดเป็นธุวนาวาเหมือนกัน."

ในบทว่า **ธุวนาวา** นั้น พระมหาสุมัตเถระแก้ว่า "นิมิตก็ดี สีมาก็ดี ย่อมไปด้วยกรรมวาจา, หาได้ไปด้วยเรือไม่; แต่พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตธุวนาวาไว้, เพราะฉะนั้น ต้องเป็นเรือประจำแท้ ๆ จึงจะสมควร."

ข้อว่า **ธุวเสตุ วา** มีความว่า แม่น้ำใด มีสะพานสำหรับพวกคนเดินเท้า ซึ่งทำเสร็จด้วยไม้ขนานกัน หรือเรียบด้วยแผ่นกระดานก็ดี มีสะพานใหญ่ควรแก่การสัญจรแห่งสัตว์พาหนะ มีช้างและม้าเป็นต้นก็ดี ชั้นที่สุด แม้สะพานที่พอเดินไปได้คนเดียว ซึ่งเขาตัดไม้ประกอบพอเป็นทางสัญจรของมนุษย์ทั้งหลาย ในขณะนั้นเอง ย่อมนับว่า "สะพานถาวร" เหมือนกัน. แต่ถ้าแม้เอามือยึดหวายและเถาวัลย์เป็นต้น ที่ผูกไว้ข้างบนแล้ว ยังไม่อาจไต่ข้ามไปโดยสะพานนั้นได้, ไม่ควร.

ข้อว่า **เอวรูปํ นทีปารสีมํ สมฺมนฺนิตุํ** มีความว่า ในแม่น้ำใด มีเรือประจำหรือสะพานถาวรมีประการดังกล่าวแล้วนี้ ที่ท่าตรงกันนั้นเอง, เราอนุญาตให้สมมตินทีปารสีมาเห็นปานนั้นในแม่น้ำนั้นได้. [๑๓๑] ถ้าเรือประจำก็ดี สะพานถาวรก็ดี ไม่มีที่ท่าตรงกัน, ขึ้นไปข้างบนหรือลงไปข้างล่างหน่อยหนึ่ง จึงมี, แม้อย่างนี้ ก็ควร. แต่พระกรวิกติสสเถระกล่าวว่า "แม้ในระยะเพียงคาวุตหนึ่ง มีเรือประจำหรือสะพานถาวร ก็ควร."

ก็แล เมื่อภิกษุจะสมมตินทีปารสีมานี้ พึงยืนที่ฝั่งหนึ่ง กำหนดนิมิตที่ฝั่งแม่น้ำทางเหนือน้ำ แล้ววนไปรอบตัวตั้งแต่นิมิตนั้น พึงกำหนดนิมิตที่ฝั่งแม่น้ำทางใต้น้ำ ในที่สุดแห่งแดนกำหนดเท่าที่ต้องการแล้ว กำหนดนิมิตที่ฝั่งแม่น้ำ ในที่ซึ่งตรงข้ามกับฝั่งโน้น. ตั้งแต่นั้นไป พึงกำหนดเรื่อยไปจนถึงนิมิตที่ฝั่งแม่น้ำ ซึ่งตรงกับนิมิตที่กำหนดไว้เป็นที่หนึ่งทางเหนือน้ำ ด้วยอำนาจแดนกำหนดเท่าที่ต้องการ แล้วกลับมาเชื่อมกับนิมิตที่กำหนดไว้เป็นที่หนึ่ง. ลำดับนั้นพึงให้ภิกษุทั้งหลายซึ่งสถิตอยู่ภายในนิมิตทั้งปวงเข้าหัตถบาส แล้วสมมติสีมาด้วยกรรมวาจา, ภิกษุผู้สถิตอยู่ในแม่น้ำ แม้ไม่มา ก็ไม่ทำให้เสียกรรม. ในขณะที่สมมติเสร็จ เว้นแม่น้ำเสีย ร่วมในแห่งนิมิตทั้งหลาย ย่อมเป็นสีมาอันเดียวกัน ทั้งฝั่งนอกและฝั่งใน. ส่วนแม่น้ำ ไม่นับว่าเป็นพัทธสีมา, เพราะว่า แม่น้ำนั้น เป็นนทีสีมาแผนกหนึ่งแล้ว. หากว่า ภายในแม่น้ำ มีเกาะ ปรารถนาจะทำเกาะนั้นไว้ภายในสีมา พึงกำหนดนิมิตทั้งหลายที่ฝั่งซึ่งตนสถิตอยู่ตามนัยก่อนนั่นแล แล้วกำหนดนิมิตที่ท้ายเกาะทั้งฝั่งนี้และฝั่งโน้น; ลำดับนั้น พึงกำหนดนิมิตที่ฝั่งโน้น ในที่ซึ่งตรงกันข้ามกับนิมิตที่ฝั่งนี้แห่งแม่น้ำ ตั้งแต่นั้นไป พึงกำหนดเรื่อยไปจนถึงนิมิตซึ่งตรงกับนิมิตที่กำหนดไว้เป็นที่หนึ่งทางเหนือน้ำ ตามนัยก่อนนั่นแล ลำดับนั้นพึงกำหนดนิมิตที่ท้ายเกาะทั้งฝั่งโน้นและฝั่งนี้ แล้วกลับมาเชื่อมกับนิมิตที่กำหนดไว้เป็นที่หนึ่ง; [๑๓๒] ลำดับนั้น พึงให้ภิกษุทั้งหลายที่ฝั่งทั้ง ๒ และที่เกาะเข้าหัตถบาสกันทั้งหมด แล้วสมมติ

สีมาด้วยกรรมวาจา.

ภิกษุผู้สถิตอยู่ในแม่น้ำ แม้ไม่มา ก็ไม่ทำให้เสียกรรม. ในขณะที่สมมติเสร็จ เว้นแม่น้ำเสียร่วมในแห่งนิมิตทั้งหลาย ทั้ง ๒ ฝั่งแม่น้ำ ทั้งเกาะ ย่อมเป็นสีมาอันเดียวกัน. ส่วนแม่น้ำคงเป็นนทีสีมา. ก็แล ถ้าเกาะยาวเกินกว่าแดนกำหนดสีมาแห่งวัดที่อยู่ไปทางเหนือน้ำหรือทางใต้น้ำ, เมื่อเป็นเช่นนั้น พึงกำหนดนิมิตท้ายเกาฝั่งใน ซึ่งทางกันกับนิมิตแห่งแดนกำหนดสีมา ตั้งแต่นั้นไป เมื่อจะโอบรอบหัวเกาะ ต้องกำหนดนิมิตท้ายเกาะฝั่งนอก ซึ่งตรงกันข้ามกับนิมิตท้ายเกาะฝั่งในอีก. ต่อจากนั้นไป พึงเริ่มต้นแต่นิมิตที่ตรงกันข้ามที่ฝั่งโน้น กำหนดนิมิตที่ฝั่งโน้น และนิมิตท้ายเกาะทั้งฝั่งนอกและฝั่งในเสร็จ ตามนัยก่อนนั่นแล แล้วจึงทำการเชื่อมกับนิมิตที่กำหนดไว้เป็นที่หนึ่ง. สีมาที่กำหนดนิมิตสมมติอย่างนี้ย่อมมีสัณฐานดังภูเขา. แต่ถ้าเกาะยาวเกินกว่าแดนกำหนดสีมาแห่งวิหาร ทั้งเหนือน้ำ ทั้งใต้น้ำไซร้, เมื่อกำหนดนิมิตโอบรอบหัวเกาะทั้ง ๒ ตามนัยก่อนนั่นแล แล้วจึงทำการเชื่อมนิมิต. สีมาที่กำหนดสมมติอย่างนี้ ย่อมมีสัณฐานดังตะโพน. ถ้าเป็นเกาะเล็กอยู่ภายในแห่งแดนกำหนดสีมาวิหาร, พึงกำหนดนิมิตทั้งหลายตามนัยแรกแห่งนัยทั้งปวง. สีมาที่กำหนดสมมติอย่างนั้น ย่อมมีสัณฐานดังบัณเฑาะว์.

บทว่า **อนุปริเวณิยํ** ได้แก่ บริเวณนั้น ๆ ในวัดที่อยู่แห่งหนึ่ง

[๑๓๓] บทว่า **อสงฺเกเตน** ได้แก่ ไม่ทำที่สังเกตไว้.

สองบทว่า **เอกํ สมูหนิตฺวา** ได้แก่ ถอนเสียด้วยกรรมวาจา.

ข้อว่า **ยโต ปาฏิโมกฺขํ สุณาติ** มีความว่า ภิกษุนั่งในหัตถบาสของภิกษุทั้งหลายฟังปาฏิโมกข์อยู่ เพราะเหตุใด เพราะเหตุนั้น อุโบสถเป็นอันเธอกระทำแล้วแท้.

ก็คำว่า **ยโต ปาฏิโมกฺขํ สุณาติ** นี้ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ เนื่องกับเรื่อง. ถึงเมื่อภิกษุนั่งแล้วในหัตถบาส แม้ไม่ฟังอุโบสถก็เป็นอันทำแล้ว.

ข้อว่า **นิมิตฺตา กิตฺเตตพฺพา** มีความว่า จะกำหนดนิมิตชนิดใดชนิดหนึ่ง มีศิลา อิฐ ท่อนไม้และหลักเป็นต้น เล็กก็ดีใหญ่ก็ดี ทำให้เป็นเครื่องหมายแห่งหน้ามุขอุโบสถ ไว้กลางแจ้งหรือในที่ใดที่หนึ่ง มีโรงกลมเป็นต้น ย่อมควร.

อีกอย่างหนึ่ง ข้อว่า **นิมิตฺตา กิตฺเตตพฺพา** มีความว่า พึงกำหนดวัตถุทั้งหลายที่ใช้เป็นนิมิตได้ก็ดีตาม ที่ใช้เป็นนิมิตไม่ได้ก็ตาม เป็นนิมิตเพื่อรู้แดนกำหนด.

ในข้อว่า **เถเรหิ ภิกฺขูหิ ปฐมตรํ สนฺนิปติตุํ** นี้ มีวินิจฉัยว่า หากว่า พระมหาเถระไม่มาก่อน ท่านก็ต้องทุกกฏ.

ในข้อว่า **สพฺเพเหว เอกชฺฌํ สนฺนิปติตฺวา อุโปสโถ กาตพฺโพ** นี้ มีวินิจฉัยว่า ถ้าอาวาสเก่า มีอยู่ท่ามกลางวัดที่อยู่. และในอาวาสเก่านี้ มีที่นั่งพอแก่ภิกษุทั้งหลาย; พึงประชุมกันทำอุโบสถในอาวาสนั้น. ถ้าอาวาสเก่า ทั้งทรุดโทรมทั้งคับแคบ, อาวาสอื่นที่สร้างทีหลังไม่คับแคบ; พึงทำอุโบสถในอาวาสนั้น.

แม้ในข้อว่า **ยตฺถ วาปน เถโร ภิกฺขุ วิหรติ** นี้ มีวินิจฉัยว่า ถ้าวัดที่อยู่ของพระเถระพอแก่ภิกษุทั้งปวงเป็นที่สำราญ (สะดวก), พึงทำอุปโบสถในวันที่อยู่นั้น. แต่ถ้าวัดที่อยู่นั้นอยู่ในประเทศอันไม่ราบเรียบปลายแดน, พึงบอกแก่พระเถระว่า "ท่านผู้เจริญ วัดที่อยู่ของท่านเป็นถิ่นที่ไม่สำราญ (ไม่สะดวก). ที่นี่ไม่มีโอกาสสำหรับภิกษุทั้งหมด, ที่อาวาสโน้นมีโอกาส, ท่านสมควรจะไปที่อาวาสนั้น." ๑๓๔ หากว่า พระเถระไม่มา, พึงนำฉันทะและปาริสุทธิของท่านมา แล้วทำอุโบสถในสถานที่ผาสุกเพียงพอแก่ภิกษุทั้งปวง.

บทว่า **อนฺธกวินฺทา** มีความว่า วัด ชื่ออันธกวินทะ ห่างจากกรุงราชคฤห์ประมาณคาวุตหนึ่งเท่านั้น, พระเถระอาศัยวัดนั้นอยู่มาจากอันธกวินทวิหารนั้น สู่กรุงราชคฤห์ เพื่อทำอุโบสถ. อธิบายว่า "จริงอยู่ มหาวิหาร ๑๘ ตำบล รอบกรุงราชคฤห์มีสีมาอันเดียวกันทั้งหมด, สีมาแห่งมหาวิหารเหล่านั้น พระธรรมเสนาดีผูก; เพราะเหตุฉะนั้น พระมหากัสสปเถระจึงต้องมา เพื่อให้สามัคคีแก่สงฆ์ในเวฬุวัน."

สองบทว่า **นทึ ตรนฺโต** ได้แก่ ข้ามแม่น้ำ ชื่อสิปปินิยะ.

ข้อว่า **มนํ วุฬฺโห อโหสิ** มีความว่า ได้เป็นผู้มีภาวะอันน้ำพัดไปไม่ถึงนิดหน่อย.

ได้ยินว่า แม่น้ำนั้นไหลลงจากภูเขาคิชฌกูฏ พัดไปด้วยกระแสอันเชี่ยว, พระเถระไม่ทันใส่ใจถึงน้ำในแม่น้ำนั้น ซึ่งกำลังไหลเชี่ยวจึงได้เป็นผู้ถูกน้ำพัดไปหน่อยหนึ่ง, แต่ไม่ถึงกับลอย, จีวรทั้งหลาย

ของท่านถูกน้ำซัด จึงเปียก.

กรรมวาจาก่อน ย่อมไม่ควรแก่ภิกษุทั้งหลาย จำเดิมแต่กาลที่เกิดกรรมวาจานี้ว่า **สมฺมตา สีมา สงฺเฆน ติจีวเรน อวิปฺปวาโส ธเปตฺวา คามญฺจ คามูปจารญฺจ.** กรรมวาจาหลังนี้เท่านั้น ย่อมเป็นของถาวร. แต่กรรมวาจาหลังนี้ หาควรแก่นางภิกษุณีทั้งหลายไม่ กรรมวาจาก่อนเท่านั้น จึงควร. เพราะเหตุไร ? เพราะว่าภิกษุณีสงฆ์ย่อมอยู่ภายในบ้าน. หากว่าพึงเป็นเช่นนั้นไซร้, ภิกษุณีสงฆ์นั้น ไม่พึงได้ความบริหารไตรจีวร ด้วยกรรมวาจาหลังนั้น, แต่การบริหารของภิกษุสงฆ์นั้นมีอยู่, เพราะเหตุนั้น กรรมวาจาก่อนนั่นแล ย่อมควร. จริงอยู่ สีมาทั้ง ๒ ย่อมได้แก่ภิกษุณีสงฆ์. ในสีมาแห่งภิกษุณีสงฆ์นั้น นางภิกษุณีทั้งหลายจะสมมติสีมาครอบสีมาแห่งภิกษุสงฆ์ทั้งหลายก็ดี จะสมมติไว้ภายในสีมาของภิกษุทั้งหลายนั้นก็ดี ย่อมควร. แม้ในการที่ภิกษุทั้งหลาย สมมติสีมาครอบสีมาแห่งนางภิกษุณีก็มีนัยเหมือนกัน. เพราะว่า ภิกษุและภิกษุณี ๒ ฝ่ายนั้น เป็นคณปูรกะ ในกรรมของกันและกันไม่ได้ ไม่ทำกรรมวาจาให้เป็นวรรค. [๑๓๕] ก็ในคำว่า **ธเปตฺวา คามญฺจ คามูปจารญฺจ** นี้ บัณฑิตพึงทราบว่าสงเคราะห์แม้ซึ่งนิคมและนครด้วยคามศัพท์นั่นแล.

อุปจารบ้านนั้น ได้แก่เครื่องล้อมแห่งบ้านที่ล้อม โอกาสแห่งเครื่องล้อมของบ้านที่ไม่ได้ล้อม. ภิกษุผู้ทรงไตรจีวรอธิษฐานย่อมไม่ได้บริหารในอุปจารบ้านเหล่านั้น. อวิปปวาสสีมาของภิกษุทั้งหลาย ย่อมไม่ครอบบ้านและอุปจารบ้าน ด้วยประการฉะนี้.

สมานสังวาสกสีมาเท่านั้น ย่อมครอบถึง. ก็บรรดาสีมา ๒ อย่างนี้ สมานสังวาสกสีมาย่อมไปตามธรรมดาของตน. ส่วนอวิปปวาส-สีมา ย่อมไปเฉพาะในที่ซึ่งสมานสังวาสกสีมาไปถึง. ทั้งการกำหนดนิมิตของอวิปปวาสสีมานั้น จะมีแผนกหนึ่งก็หามิได้. ในสีมา ๒ ชนิดนั้น ถ้าในเวลาสมมติอวิปปวาสสีมามีบ้านอยู่, อวิปป-วาสสีมานั้น ย่อมไม่ครอบถึงบ้านนั้น. อนึ่ง ถ้าสมมติสีมาแล้ว บ้านจึงตั้งลงภายหลัง, แม้บ้านนั้นย่อมนับเป็นสีมาด้วย. เหมือนอย่างว่าบ้านที่ตั้งลงภายหลัง ย่อมนับเป็นสีมาด้วยฉันใด, แม้ประเทศแห่งบ้านที่ตั้งลงก่อน ขยายกว้างออกไปในภายหลัง ย่อมนับเป็นสีมาด้วย ก็ฉันนั้น. แม้ถ้าในเวลาสมมติสีมา เรือนทั้งหลายเขาทำไว้เสร็จแล้ว, ทั้งความผูกใจว่า "เราทั้งหลายจักเข้าไป" ก็มี, แต่มนุษย์ทั้งหลาย ไม่เข้าไปก็ดี ทิ้งบ้านเก่าพร้อมทั้งเรือนด้วย ไปในที่อื่นเสียก็ดี. บ้านนั้นไม่จัดเป็นบ้านเลย, สีมาย่อมครอบถึง. แต่ถ้าแม้สกุลหนึ่ง ที่เข้าไปแล้วก็ดี ที่มาแล้วก็ดี มีอยู่ บ้านนั้นคงเป็นบ้าน, สีมาย่อมไม่ครอบถึง.

[วิธีถอนสีมา]

วินิจฉัยในข้อว่า **เอวญฺจ ปน ภิกฺขเว ติจีวเรน อวิปฺปวาโส สมูหนฺตพฺโพ** นี้ต่อไป:-

อันภิกษุผู้จะถอนพึงรู้จักวัตร. วัตรในการถอนนั้นดังนี้ อันภิกษุผู้ยืนอยู่ในขัณฑสีมา ไม่พึงถอนอวิปปวาสสีมา, ยืนอยู่ใน

อวิปปวาสสีมา ไม่พึงถอนแม้ซึ่งขัณฑสีมาเหมือนกัน. แต่ต้องยืนอยู่ในขัณฑสีมา ถอนขัณฑสีมาเทียว, ต้องยืนอยู่ในสีมานอกจากนี้ ถอนสีมานอกจากนี้เหมือนกัน.

ภิกษุทั้งหลายย่อมถอนสีมาด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ [๑๓๖] เพื่อจะทำสีมาที่เล็กตามปกติให้ใหญ่ขึ้นอีก เพื่อประโยชน์แก่การขยายอาวาสออกไปบ้าง. เพื่อจะร่มสีมาที่ใหญ่โดยปกติให้เล็กลงอีก เพื่อประโยชน์แก่การให้โอกาสแห่งวิหารแก่ภิกษุเหล่าอื่นบ้าง.

บรรดาสีมา ๒ ชนิดนั้น ถ้าภิกษุทั้งหลายรู้จักทั้งขัณฑสีมาและอวิปปวาสสีมาไซร้, เธอจักอาจเพื่อจะถอน และเพื่อจะผูก. อนึ่ง รู้จักขัณฑสีมา แม้ไม่รู้จักอวิปปวาสสีมา, จักอาจเพื่อจะถอน และเพื่อจะผูก. ไม่รู้จักขัณฑสีมา รู้จักแต่อวิปปวาสสีมาเท่านั้น, จักยืนอยู่ในที่ซึ่งปราศจากความรังเกียจ มีลานเจดีย์ ลานโพธิ์ และโรงอุโบสถเป็นต้นแล้ว บางทีก็อาจเพื่อจะถอนได้. แต่จักไม่อาจเพื่อจะผูกคืนได้เลย. หากจะพึงผูกไซร้. จะพึงกระทำความคาบเกี่ยวแห่งสีมา กระทำวัดที่อยู่ให้ใช้ไม่ได้ เพราะเหตุนั้น ภิกษุผู้ไม่รู้จัก ไม่พึงถอน. ฝ่ายภิกษุเหล่าใดไม่รู้จักทั้ง ๒ สีมา, ภิกษุเหล่านั้น จักไม่อาจเพื่อจะถอน จักไม่อาจเพื่อจะผูกเป็นแท้. จริงอยู่ ขึ้นชื่อว่าสีมานี้ย่อมไม่เป็นสีมาด้วยกรรมวาจาบ้าง ด้วยความสาบสูญแห่งศาสนาบ้าง และภิกษุทั้งหลายผู้ไม่รู้จักสีมา. ไม่สามารถทำกรรมวาจา, เพราะฉะนั้น ภิกษุผู้ไม่รู้จักสีมา ไม่พึงถอนสีมา. อันสีมานั้น อันภิกษุผู้รู้จักดีเท่านั้น พึงถอนด้วย พึงผูกด้วย.

[อพัทธสีมา]

พระผู้มีพระภาค ครั้นทรงแสดงสมานสังวาสและความเป็นผู้มีอุโบสถอันเดียวกัน เนื่องด้วยพัทธสีมาอย่างนี้แล้ว บัดนี้จะทรงแสดงสมานสังวาส และความเป็นผู้มีอุโบสถอันเดียวกันนั้นในโอกาสทั้งหลาย แม้ที่มิได้ผูกสีมา จึงตรัสคำว่า **อสมฺมตาย ภิกฺขเว สีมาย อฏฺฐปิตาย** เป็นอาทิ.

วินิจฉัยในคำนั้น บทว่า **อฏฺฐปิตาย** ได้แก่ไม่ได้กำหนด. ก็แม้นคร ย่อมเป็นอันทรงถือเอาแล้วทีเดียว ด้วย คาม ศัพท์ ในคำว่า **คามํ วา นิคมํ วา** นี้.

บรรดาคามสีมาและนิคมสีมานั้น ท่านผู้ครองบ้านนั้น ย่อมได้พลีในประเทศเท่าใด, ประเทศเท่านั้น จะเล็กหรือใหญ่ก็ตามที ย่อมถึงความนับว่า "คามสีมา ทั้งนั้น. [๑๓๗] แม้ในนครสีมาและนิคมสีมา ก็นัยนี้แล.

พระราชทรงกำหนดประเทศอันหนึ่งแม้ใด ในคามเขตอันหนึ่งเท่านั้นว่า "นี้จงเป็นวิสุงคาม" พระราชทานแก่บุคคลบางคน, ประเทศแม้นั้น ย่อมเป็นวิสุงคามสีมาแท้. เพราะเหตุนั้น วิสุงคามสีมานั้นด้วย คามสีมา นครสีมา และนิคมสีมาตามปกตินอกนี้ด้วย ย่อมเป็นเช่นกับพัทธสีมาเหมือนกัน. แต่สีมาเหล่านี้ไม่ได้ความคุ้มครองการอยู่ปราศจากไตรจีวรอย่างเดียว.

[สัตตัพภันตรสีมา]

พระผู้มีพระภาค ครั้นทรงแสดงกำหนดสีมาแก่ภิกษุผู้มักอยู่ใน

ละแวกบ้านอย่างนี้แล้ว บัดนี้จะทรงแสดงแม้แก่ภิกษุผู้มักอยู่ป่า จึงตรัสคำว่า **อคามเก เจ** เป็นอาทิ.

วินิจฉัยในคำนั้น บทว่า **อคามเก เจ** ได้แก่ประเทศแห่งดงที่ไม่ได้กำหนดด้วยคามสีมา นิคมสีมา และนครสีมา.

อีกประการหนึ่ง บทว่า **อคามเก เจ** มีความว่า "ภิกษุย่อมอยู่ในป่าเช่นดังดงชื่อวิชฌาฏวี, ครั้งนั้น ๗ อัพภันตรโดยรอบจากโอกาสที่ภิกษุนั้นยืน เป็นสมานวังวาสกสีมา." สีมานี้ย่อมได้ความคุ้มการอยู่ปราศจากไตรจีวรด้วย.

บรรดา ๗ สัตตัพภันตรนั้น อัพภันตร ๑ ประมาณ ๒๘ ศอก. ๗ อัพภันตรโดยรอบ แห่งสงฆ์ผู้ตั้งอยู่ตรงกลาง ย่อมเป็น ๑๔ อัพภันตรโดยทะแยง. ถ้าสงฆ์ ๒ หมู่แยกกันทำวินัยกรรม, ต้องเว้น ๗ อัพภันตรอีกระยะหนึ่ง ไว้ในระหว่างแห่ง ๗ อัพภันตรทั้ง ๒ เพื่อประโยชน์แก่อุปจาร.

สัตตัพภันตรสีมากถาที่เหลือ พึงถือเอาตามนัยที่กล่าวแล้ว ในวรรณนาแห่งอุทโทสิตสิกขาบท ในมหาวิภังค์.[๑]

[อุทกุกเขปสีมา]

ข้อว่า **สพฺพา ภิกฺขเว นที อสีมา** มีความว่า แม่น้ำชนิดใดชนิดหนึ่ง ที่ได้ลักษณะแห่งแม่น้ำ แม้ภิกษุกำหนดนิมิตกระทำแล้วด้วยตั้งใจว่า "เราทั้งหลายทำแม่น้ำนี้ให้เป็นพัทธสีมา" ดังนี้ ย่อมไม่เป็นสีมาเลย. แต่แม่น้ำนั้นย่อมเป็นเช่นกับพัทธสีมา

๑. สมนฺต. ทุติย. ๑๗๙.

โดยสภาพของตนเท่านั้น, จะทำสังฆกรรมทั้งปวงในแม่น้ำนี้ ย่อมควร แม้ในทะเลและชาตสระ ก็มีนัยเหมือนกัน.

ก็บรรดาทะเลและชาตสระนี้ ที่ชื่อ ชาตสระ เป็นชลาสัย ที่ผู้ใด ผู้หนึ่งมิได้ขุดทำไว้ เป็นบึงที่เกิดเอง เต็มด้วยน้ำซึ่งมาได้รอบด้าน.

[๑๓๘] พระผู้มีพระภาคครั้นทรงห้ามข้อที่แม่น้ำทะเลและชาต-สระเป็นพัทธสีมา อย่างนั้นแล้ว เมื่อจะทรงแสดงกำหนดแห่งอพัทธ-สีมาในแม่น้ำทะเลและชาตสระเหล่านั้นอีก จึงตรัสคำว่า **นทิยา วา ภิกฺขเว** เป็นอาทิ.

วินิจฉัยในคำนั้น. ข้อว่า **ยํ มชฺฌิมสฺส ปุริสสฺส สมนฺตา อุทกุกฺเขปา** มีความว่า สถานที่ใดกำหนดด้วยวักน้ำสาดโดยรอบ แห่งมัชฌิมบุรุษ (คือบุรุษขนาดกลาง). ก็น้ำอันภิกษุจะพึงวักสาด อย่างไร ? นักเลงสบ้าซัดลูกสบ้าไม้ฉันใด มัชฌิมบุรุษผู้มีแรง[๑] พึงเอามือวักน้ำหรือกำทรายซัดไป ด้วยแรงทั้งหมด ฉันนั้น. น้ำ หรือทรายที่ซัดไปอย่างนั้น ตกลงในโอกาสใด, โอกาสนี้ เป็นอุทกุกเขป หนึ่ง. ภิกษุผู้ละหัตถบาสตั้งอยู่ภายในอุทกุกเขปนั้น ย่อมทำกรรม ให้เสีย. บริษัทขยายออกเพียงใด. แม้สีมาย่อมขยายออกไปเพียงนั้น. เฉพาะอุทกุกเขปหนึ่ง จากที่สุดโดยรอบแห่งบริษัทเป็นประมาณ.

แม้ในชาตสระและทะเล ก็นัยนี้แล ก็แลบรรดาแม่น้ำ ชาตสระ และทะเลเหล่านี้ ถ้าแม่น้ำไม่ยาวเกินไป, สงฆ์นั่งอยู่ ในที่ทั้งปวง ตั้งแต่ต้นน้ำจนถึงปากน้ำ, ขึ้นชื่อว่าการทำสีมาด้วย

๑. น่าจะว่าบุรุษผู้มีแรงขนาดกลาง.

อุทกุกเขป ย่อมไม่มี; แม่น้ำแม้ทั้งสิ้น ย่อมพอดีแก่ภิกษุเหล่านั้นเสียแล้ว.

ก็คำใดที่พระมหาสุมัตเถระกล่าวว่า "แม่น้ำเฉพาะที่ไหลเพียงโยชน์หนึ่ง. ในแม่น้ำนั้น ต้องละกึ่งโยชน์ตอนบนเสีย ทำกรรมในกึ่งโยชน์ตอนล่าง จึงควร;" ดังนี้. คำนั้นพระมหาปทุมัตเถระค้านเสียแล้ว.

ในมหาอรรถกถากล่าวว่า "อันประมาณแห่งแม่น้ำ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ฉะนี้ว่า 'ภิกษุณีนุ่งห่มได้มณฑล ๓ ข้ามอยู่ ณ เอกเทศแห่งใดแห่งหนึ่ง อันตรวาสกเปียก,' แต่โยชน์หนึ่งหรือกึ่งโยชน์ หาได้ตรัสไว้ไม่, เพราะเหตุนั้น แม่น้ำใด มีลักษณะดังกล่าวแล้วในหนหลัง ด้วยอำนาจแห่งสูตรนี้, จะทำสังฆกรรมตั้งแต่ต้นน้ำแห่งแม่น้ำนั้น ย่อมควร. แต่ถ้าภิกษุมากหลายจะแยก ๆ กันทำกรรมในแม่น้ำนี้ไซร้. [๑๓๙] เธอทั้งปวงพึงเว้นอุทกุกเขปอื่นไว้ในระหว่างแดนกำหนดแห่งอุทกุกเขปของตน และของภิกษุพวกอื่น เพื่อประโยชน์แก่สีมันตริก. เว้นไว้เกินกว่าอุทกุกเขปหนึ่งนั้น ควรแท้. แต่หย่อนกว่านั้น ไม่ควร."

ในชาตสระและทะเล ก็นัยนี้แล ก็แลภิกษุทั้งหลายพากันไปด้วยคิดว่า "เราจักทำสังฆกรรมในแม่น้ำ," ถ้าแม่น้ำเต็มเสมอฝั่ง, จะต้องนุ่งผ้าอาบน้ำก็ได้ พึงทำกรรมในแม่น้ำนั่นแล ถ้าไม่อาจ. เพียงสถิตอยู่ในเรือก็ได้ กระทำเถิด แต่ไม่ควรทำในเรือซึ่งกำลังเดิน. เพราะเหตุไร ? เพราะว่า ชั่วอุทกุกเขปหนึ่งเท่านั้น

เป็นประมาณแห่งสีมา, เรือย่อมพาสงฆ์นั่นแลให้ล่วงเลยสีมานั้นไป; เมื่อเป็นเช่นนั้น ญัตติจะอยู่ในสีมาหนึ่ง อนุสาวนาจะอยู่ในอีกสีมาหนึ่ง, เพราะเหตุนั้น พึงจอดเรือไว้กับหลัก หรือทอดสมอ หรือผูกที่ต้นไม้ที่เกิดภายในแม่น้ำกระทำกรรม. สถิตอยู่บนร้านที่ผูกขึ้นในภายในแม่น้ำก็ดี บนต้นไม้ที่เกิดในภายในแม่น้ำก็ดี กระทำกรรมก็ควร. แต่ถ้ากิ่งแห่งต้นไม้ก็ดี ย่านที่ออกจากต้นไม้นั้นก็ดี จดอยู่ที่วิหารสีมา หรือที่คามสีมา นอกฝั่งแม่น้ำ, ต้องชำระสีมาให้เรียบร้อย หรือตัดกิ่งไม่เสีย แล้วจึงทำกรรม. จะผูกเรือที่กิ่งแห่งต้นไม้ที่ขึ้นอยู่บนตลิ่ง ซึ่งยื่นลงไปในแม่น้ำ หรือที่ย่านไทรแล้วกระทำกรรมไม่ควร. เมื่อจะทำ ต้องชำระสีมาให้เรียบร้อย หรือต้องตัดเสียให้การที่กิ่งไม้หรือย่านไทรนั้น ซึ่งจดในภายนอกขาดจากกัน. อนึ่งจะปักหลักที่ฝั่งแม่น้ำแล้ว ทำกรรมในเรือซึ่งผูกที่หลักนั้น ก็ไม่ควรเหมือนกัน. ชนทั้งหลายทำสะพานไว้ในแม่น้ำ, ถ้าตัวสะพาน หรือเชิงสะพาน อยู่ในภายในแม่น้ำเท่านั้น, จะสถิตอยู่บนสะพานทำกรรมก็ควร. แต่ถ้าตัวสะพาน หรือเชิงสะพานตั้งอยู่บนฝั่ง, จะสถิตอยู่บนสะพานนั้นทำกรรม ไม่ควร. [๑๔๐] ต้องชำระสีมาให้เรียบร้อยแล้ว จึงทำกรรม. ถ้าเชิงสะพานตั้งอยู่ในแม่น้ำ ส่วนตัวสะพานเชิดอยู่ในอากาศบนฝั่งทั้ง ๒ ย่อมควร. แก่งศิลาหรือเกาะ มีอยู่ภายในแม่น้ำ, ใน ๔ เดือนแห่งฤดูฝน เฉพาะกาลฝนตามปกติมีประการดังกล่าวแล้วในหนหลัง น้ำท่วมประเทศเท่าใด แห่งแก่งศิลาหรือเกาะนั้น; ประเทศเท่านั้น นับเป็นแม่น้ำเหมือนกัน. แต่ไม่ควรถือเอาโอกาสที่ห้วงน้ำ

ท่วม ในคราวฝนชุกเกินไป. เพราะว่าโอกาสนั้น ย่อมถึงความนับว่าเป็นคามสีมาด้วย.

ชนทั้งหลายเมื่อจะไขน้ำจากแม่น้ำเข้าลำราง ย่อมทำทำนบในแม่น้ำ, และน้ำท่วมหรือเซาะแทงทำนบนั้นไหลไป จะทำกรรมในที่ซึ่งน้ำไหลทุกแห่ง ย่อมควร; แต่ถ้ากระแสน้ำขาดสายด้วยทำนบกั้นก็ดี ด้วยถูกถมทำสะพานก็ดี[๑] น้ำย่อมไม่ไหล; จำทำกรรมในที่ซึ่งน้ำไม่ไหล ไม่ควร. จะทำแม้บนยอดทำนบ ก็ไม่ควร. ถ้าประเทศแห่งทำนบบางแห่ง น้ำท่วมถึง เหมือนประเทศแห่งแก่งศิลาและเกาะ ซึ่งกล่าวแล้วในหนหลัง, จะทำกรรม ณ ประเทศแห่งทำนบที่น้ำท่วมถึงนั้น ย่อมควร. เพราะว่าประเทศแห่งทำนบนั้นย่อมถึงความนับว่าแม่น้ำเหมือนกัน. ชนทั้งหลายจะกั้นแม่น้ำเสีย ทำให้เป็นบึง, ก่อคันไว้ที่ปลายน้ำ, น้ำไหลมาขังอยู่เต็มบึง; จะทำกรรมในบึงนี้ ไม่ควร. น้ำที่เขาทิ้งเสียในที่ซึ่งไหลตอนบนและตอนล่าง (แห่งบึงนั้น) ย่อมควร จำเดิมแต่ที่ซึ่งล้นแล้วไหลบ่าลงสู่แม่น้ำ. ในเมื่อฝนไม่ตก (ในคราวฝนแล้ง) หรือในฤดูร้อนและในฤดูหนาว จะทำกรรมแม้ในแม่น้ำที่แห้ง ย่อมควร. ในลำรางที่เขาชักออกจากแม่น้ำ ไม่ควร. ถ้าลำรางนั้นพังกลายเป็นแม่น้ำในกาลอื่น ย่อมควร. แม่น้ำบางสาย

๑. ปาฐะในอรรถกถาว่า อาวรเณน วา โกฏฺฐกพนฺธเนน วา. โยชนาหน้า ๒๔๖ แก้ว่า อาวรเณน วาติ ทารุอาที นิกฺขนิตฺวา อุทกนีวารเณน. โกฏฺฐกสมฺพทฺเธน วาติ มตฺตกาทีหิ ปูเรตฺวา กตเสตุพทฺเธน แม้อักษรจะเพี้ยนไปบ้างก็ตาม เสตุพนฺธ หมายความว่าทำสะพานตามความนิยมของภาษา เช่นในมงฺคลตฺถทีปนี ภาค ๒ ตอนอนวชฺชกมฺมกถา หน้า ๑๒๔ มีกล่าวถึงอุบาสกคนหนึ่ง... อุทกกาเล มาติกาสุ เสตุํ พนฺธติ. ดังนั้นอาศัยนัยโยชนา จึงได้แปลเช่นนี้ให้ได้ความชัดลงไป

ขึ้นท่วมคามสีมาและนิคมสีมาไหลไปตามฤดูกาล, แม่น้ำนั้น ย่อมเป็นแม่น้ำเหมือนกัน; สมควรทำกรรมได้. [๑๔๑] แต่ถ้าท่วมวิหารสีมา, ย่อมถึงความนับว่า "วิหารสีมา" ด้วย. อันภิกษุทั้งหลายผู้จะทำกรรมแม้ในทะเลเล่า, น้ำที่ขึ้นอย่างสูง ย่อมท่วมประเทศใดหรือคลื่นตามปกติมาด้วยกำลังลม ย่อมท่วมประเทศใด, ไม่ควรทำกรรมในประเทศนั้น. แต่คลื่นตามปกติเกิดขึ้นแล้ว หยุดอยู่แค่ประเทศใด, ประเทศนั้น จำเดิมแต่ชายน้ำลงไป จัดเป็นภายในทะเล, ภิกษุทั้งหลายพึงตั้งอยู่ในประเทศนั้น ทำกรรมเถิด, ถ้ากำลังคลื่นรบกวน, พึงสถิตอยู่บนเรือ หรือร้านกระทำกรรม.

วินิจฉัยในเรือและร้านเหล่านั้น พึงทราบตามนัยที่กล่าวแล้วในแม่น้ำนั่นแล. ศิลาดาดมีอยู่ในทะเล. บางคราว คลื่นมาท่วมศิลาดาดนั้น, บางคราวไม่ท่วม; ไม่ควรทำกรรมบนศิลาดาดนั้น. เพราะว่าศิลาดาดนั้น ย่อมนับเป็นคามสีมาด้วย. แต่ถ้า เมื่อคลื่นมาก็ดี ไม่มาก็ดี ศิลาดาดนั้น อันน้ำตามปกตินั่นเองท่วมอยู่ ย่อมควร.

เกาะหรือภูเขา มีอยู่, ถ้าเกาะหรือภูเขานั้น อยู่ในย่านไกลไม่เป็นทางไปของพวกชาวประมง, เกาะหรือภูเขานั้น ย่อมนับเข้าเป็นอรัญญสีมานั่นแล. ส่วนร่วมในแห่งปลายทางเป็นที่เป็นไปของพวกชาวประมงเหล่านั้น นับเป็นคามสีมา. ไม่ชำระคามสีมาให้เรียบร้อยแล้ว ทำกรรมที่เกาะภูเขานั้น ไม่ควร. ทะเลท่วมคามสีมาหรือนิคมสีมาตั้งอยู่ คงเป็นทะเล ; จำทำกรรมในทะเลนั้น ย่อมควร. แต่ถ้าท่วมวิหารสีมา ย่อมถึงความนับว่า "วิหารสีมา" ด้วย.

อันภิกษุทั้งหลายผู้จะทำกรรมในชาตสระเล่า, ในพรรษกาลมีประการดังกล่าวแล้วในหนหลัง, พอฝนขาด น้ำในสระใดไม่พอเพื่อจะดื่ม หรืออาบ หรือล้างมือและเท้า แห้งหมด; สระนี้ไม่จัดเป็นชาตสระ, ถึงความนับว่าเป็นคามเขตนั่นเอง; ไม่ควรทำกรรมในสระนั้น. [๑๔๒] แต่ในพรรษกาลมีประการดังกล่าวแล้ว น้ำขังอยู่ในสระใด, สระนี้แลจัดเป็นชาตสระ. ตลอด ๔ เดือนฤดูฝนน้ำขังอยู่ในประเทศเท่าใดแห่งชาตสระนั้น, สมควรทำกรรมในประเทศเท่านั้นได้. ถ้าน้ำลึก, จะผูกร้านแล้วตั้งอยู่บนร้านนั้นก็ดี ตั้งอยู่บนร้านที่ผูกไว้บนต้นไม้ที่เกิดภายในชาตสระก็ดี กระทำกรรมย่อมควร.

ส่วนวินิจฉัยในศิลาดาดและเกาะ ในชาตสระนี้ เป็นเช่นกับที่กล่าวแล้วในแม่น้ำนั่นเอง. อนึ่ง ชาตสระที่มีน้ำพอใช้ ในกาลที่ฝนตกเสมอ, แม้หากว่า ในคราวฝนแล้งหรือฤดูร้อนและฤดูหนาวจะแห้ง ไม่มีน้ำ; จะทำสังฆกรรมในชาตสระนั้น ก็ควร.

ไม่ควรเชื่อถือคำที่ท่านกล่าวไว้ในอันธกอรรถกถาว่า "ชาตสระทั้งปวง ที่แห้งไม่มีน้ำ ย่อมจัดเข้าเป็นคามเขตไป," แต่ถ้าชนทั้งหลาย ขุดบ่อหรือสระโบกขรณีเป็นต้นเพื่อต้องการน้ำ ในชาตสระนี้ สถานนั้น ไม่เป็นชาตสระ. นับเป็นคามสีมา, แม้ในการปลูกน้ำเต้าและแตงโมเป็นต้นที่เขาทำ (ในชาตสระนั้น) ก็มีนัยเหมือนกัน.

อนึ่ง ถ้าชนทั้งหลายถมชาตสระนั้นให้เต็ม ทำให้เป็นบกก็ดีก่อคันในทิสาภาคอันหนึ่ง ทำชาตสระนั้นทั้งหมดทีเดียวให้เป็นบึงใหญ่

ก็ดี, ไม่เป็นชาตสระแม้ทั้งหมด; นับเป็นคามสีมานั่นเอง. ถึงทะเลสาบ ก็จัดเป็นชาตสระเหมือนกัน. จะทำกรรมในโอกาสเป็นที่ขังน้ำตลอด ๔ เดือนฤดูฝน ควรอยู่ ฉะนี้แล.

[สีมาสัมเภท]

ข้อว่า **สีมาย สีมํ สมฺภินฺทนฺติ** มีความว่า พวกภิกษุฉัพพัคคีย์ผูกสีมาของตนคาบเกี่ยวพัทธสีมาของภิกษุเหล่าอื่น. ก็ถ้าว่าในทิศตะวันออกแห่งวัดที่อยู่เก่า มีต้นไม้ ๒ ต้น คือ มะม่วงต้นหนึ่ง หว้าต้นหนึ่ง มีค่าคบพาดเกี่ยวกัน, ในต้นมะม่วงและต้นหว้านั้น ต้นหว้าอยู่ทางทิศตะวันตกของต้นมะม่วง. และวัดที่อยู่มีสีมาเป็นแดนที่ภิกษุกันเอาต้นหว้าไว้ข้างใน กำหนดต้นมะม่วงเป็นนิมิตผูกไว้ [๑๔๓] หากว่าภายหลังภิกษุทั้งหลายจะผูกสีมาทำวัดที่อยู่ในทิศตะวันออกแห่งวัดที่อยู่นั้น จึงกันเอาต้นมะม่วงไว้ภายในกำหนดต้นหว้าเป็นนิมิตผูกไซร้ สีมากับสีมา ย่อมคาบเกี่ยวกัน. พวกภิกษุฉัพพัคคีย์ ได้กระทำอย่างนี้.

เพราะเหตุนี้ พระอุบาลีเถระจึงกล่าวว่า **สีมาย สีมํ สมฺภินฺทนฺติ** แปลว่า "เจือสีมาด้วยสีมา."

ข้อว่า **สีมาย สีมํ อชฺโฌตฺถรนฺติ** มีความว่า พวกภิกษุฉัพพัคคีย์ ทับพัทธสีมาของภิกษุเหล่าอื่น ด้วยสีมาของตน คือผูกสีมาของตน เอาพัทธสีมาของภิกษุเหล่าอื่น ทั้งหมด หรือบางตอนแห่งพัทธสีมานั้นไว้ภายใน (สีมาของตน).

ในข้อว่า **สีมนฺตริกํ ฐเปตฺวา สีมํ สมฺมนฺนิตุํ** นี้ มีวินิจฉัยว่า

หากสีมาแห่งวิหารที่ทำไว้ก่อนเป็นแดนที่มิได้สมมติ พึงเว้นอุปจารแห่งสีมาไว้. หากเป็นแดนที่สมมติ พึงเว้นสีมันตริกไว้ประมาณศอกหนึ่ง โดยกำหนดอย่างต่ำมีสุด.

ในกุรุนทีแก้ว่า "แม้เพียงคืบเดียวก็ควร." ในมหาปัจจรีแก้ว่า "แม้เพียง ๔ นิ้วก็ควร."

อนึ่ง แม้ต้นไม้ต้นเดียวเป็นนิมิตแห่งสองสีมา และต้นไม้นั้นเมื่อโตขึ้น ย่อมทำสีมาให้สังกระกัน; เพราะเหตุนั้น ไม่ควรทำ.

สีมากถา จบ.

[อุโบสถ และ อุโบสถกรรม]

ในอุโบสถสอง๑นี้ คือ อุโบสถวันที่ ๑๔ และอุโบสถวันที่ ๑๕ เมื่อทำบุพพกิจแห่งอุโบสถวันที่ ๑๔ แล้วพึงบอกว่า **อชฺชุโปสโถ จาตุทฺทโส** แปลว่า "อุโบสถวันนี้ที่ ๑๔."

วินิจฉัยในอุโบสถกรรม ๔ มีข้อว่า **อธมฺเมน วคฺคํ** เป็นอาทิ. หากว่าในวัดที่อยู่เดียวกัน เมื่อภิกษุอยู่ด้วยกัน ๔ รูป ๓ รูปนำฉันทะและปาริสุทธิของรูปหนึ่งมาแล้ว ทำปาริสุทธิอุโบสถ, หรือเมื่ออยู่ด้วยกัน ๓ รูป ๒ รูปนำฉันทะและปาริสุทธิของรูปหนึ่งมา แล้วสวดปาฏิโมกข์, อุโบสถกรรมย่อมเป็นวรรคโดยอธรรม, แต่ถ้าทั้ง ๔ รูปประชุมกันทำปาริสุทธิอุโบสถ, ๓ รูปหรือ ๒ รูป [๑๔๔] สวดปาฏโมกข์; อุโบสถกรรมชื่อพร้อมเพรียงโดยอธรรม. ถ้าอยู่ด้วยกัน ๔ รูป ๓ รูปนำปาริสุทธิของรูปหนึ่งมาแล้วทำปาริสุทธิอุโบสถ, หรืออยู่ด้วยกัน ๓ รูป

๑. แต่ในโยชนา เอตฺถ โยค วจเน และเป็นอาธารในวตฺตพฺพํ

๒ รูปนำปาริสุทธิของรูปหนึ่งมาแล้ว ทำปาริสุทธิอุโบสถ; อุโบสถ-กรรมชื่อเป็นวรรคโดยธรรม. แต่ถ้าภิกษุ ๔ รูปอยู่ในวัดที่อยู่เดียวกันประชุมกันทั้งหมด สวดปาฏิโมกข์, ๓ รูปทำปาริสุทธิอุโบสถ, ๒ รูปทำปาริสุทธิกะกันและกัน, อุโบสถกรรมชื่อพร้อมเพรียงโดยธรรม.

[ปาฏิโมกชุทเทส]

ข้อว่า **นิทานํ อุทฺทิสิตฺวา อวเสสํ สุเตน สาเวตพฺพํ** มีความว่า ครั้นสวดนิทานนี้ว่า **สุณาตุ เม ภนฺต สงฺโฆ ฯ เป ฯ อาวิกตา หิสฺส ผาสุ โหติ** แล้ว พึงกล่าวว่า **อุทฺทิฏฺฐํ โข อายสฺมนฺโต นิทานํ. ตตฺถายสฺมนฺเต ปุจฺฉามิ. กจฺจิตฺถ ปริ-สุทฺธา ? ทุติยมฺปิ ปุจฺฉามิ ฯ เป ฯ เอวเมตํ ธารยามิ**[๑] แล้วพึงสวด ๔ อุทเทสที่เหลือด้วยสุตบท อย่างนี้ว่า **สุตา โข ปนาสฺมนฺเตหิ จตฺตาโร ปาราชิกา ธมฺมา ฯ เป ฯ อวิวทมาเนหิ สิกฺขิตพฺพํ.** ปาฏิโมกขุทเทส ๔ ที่เหลือ พึงทราบตามนัยนี้.

สัญจรภัยนั้น ได้แก่ภัยเกิดแก่มนุษย์ผู้ท่องเที่ยวไปในดง.

วินิจฉัยในอันตราย ๑๐ คือ ราชันตรายเป็นอาทิ. ถ้าเมื่อภิกษุทั้งหลายคิดว่า "เราจัดทำอุโบสถ" นั่งประชุมกันแล้ว พระราชาเสด็จมา, นี้ชื่อราชันตราย. พวกโจรพากันมา, นี้ชื่อโจรันตราย. ไฟป่าลามมา หรือไฟเกิดขึ้นในอาวาส, นี้ชื่ออัคคยันตราย. ฝนตกหรือน้ำหลากมา, นี้ชื่ออุทกันตราย. มนุษย์มากันมาก, นี้ชื่อมนุส-สันตราย. ผีเข้าภิกษุ, นี้ชื่ออมนุสสันตราย. สัตว์ร้ายมีเสือเป็นต้น

๑. นิทานุทเทส ไม่น่าจะต้องถาม ดูอธิบายในวินัยมุขเล่ม ๒ กัณฑ์ที่ ๑๗.

เข้ามา, นี้ชื่อวาฬันตราย. [๑๔๕] สัตว์พิษมีงูเป็นต้นกัดภิกษุ, นี้ชื่อสิรึสปันตราย. ภิกษุอาพาธ, หรือทำกาลกิริยา, หรือพวกคนมีเวรกัน ปองจะฆ่า จับภิกษุนั้น, นี้ชื่อชีวิตันตราย. มนุษย์ประสงค์ให้ภิกษุรูปเดียวหรือหลายรูปเคลื่อนจากพรหมจรรย์ จับเอาไป, นี้ชื่อพรหมจริยันตราย.

ในอันตรายเห็นปานนี้ พึงสวดปาฏิโมกข์ย่อได้. จะพึงสวดอุทเทสที่หนึ่ง หรือสวด ๒ อุทเทส ๓ อุทเทส ๔ อุทเทส เบื้องต้นก็ตาม. ในอุทเทสเหล่านี้ มีอุทเทสที่ ๒ เป็นต้น เมื่ออุทเทสใดยังสวดไม่จบ มีอันตราย, อุทเทสแม้นั้น พึงสวดด้วยสุตบทที่เดียว.

[อัชเฌสนา]

บทว่า **อนชฺฌิฏฺฐา** ได้แก่ ไม่ได้รับบัญชา หรือไม่ได้รับเชิญ.

ก็ในอัชเฌสนาธิการนี้ การเชิญ เนื่องด้วยภิกษุผู้เชิญแสดงธรรมซึ่งสงฆ์สมมติก็มี เนื่องด้วยพระสังฆเถระก็มี. เมื่อภิกษุผู้เชิญแสดงธรรมนั้นไม่มี ภิกษุเรียนพระสังฆเถระแล้ว หรืออันพระสังฆเถระอันเชิญแล้ว ย่อมได้เพื่อกล่าวธรรม.

พระสังฆเถระเล่า ถ้าในวัดที่อยู่มีพระธรรมถึกมาก. พึงสั่งตามลำดับวาระ. ภิกษุผู้ซึ่งท่านสั่งว่า "เธอจงสวดธรรม" ก็ดี, ว่า "เธอจงแสดงธรรม" ก็ดี, ว่า "เธอจงให้ธรรมทาน" ก็ดี, พึงกล่าวธรรมได้ทั้ง ๓ วิธี, แต่ภิกษุผู้ได้รับคำสั่งว่า "จงสวด" ย่อมได้เพื่อสวดเท่านั้น, ผู้ได้รับคำสั่งว่า "จงแสดง" ย่อมได้เพื่อแสดงเท่านั้น, ผู้ได้รับคำสั่งว่า "จงสวดสรภัญญะ" ย่อมได้เพื่อสวดสรภัญญะเท่านั้น.

ฝ่ายพระเถระเล่า ผู้นั่งบนอาสนะสูงกว่า ย่อมไม่ได้เพื่ออัญเชิญ. ถ้าพระสังฆเถระเป็นอุปัชฌาย์ และพระธรรมกถึกเป็นสัทธิวิหาริก, และพระอุปัชฌาย์นั่งบนอาสนะสูง สั่งสัทธิวิหาริกนั้นว่า "เธอจงสวด." พึงตั้งใจสาธยายแล้วสวดเถิด. แต่ถ้าในสำนักอุปัชฌาย์นี้มีภิกษุหนุ่มมาก, พึงตั้งใจว่า "เราสวดแก่ภิกษุเหล่านั้น" แล้วสวดเถิด.

[๑๔๖] ถ้าพระสังฆเถระในวัดที่อยู่ให้สวดแต่นิสิตของตนเท่านั้น, ไม่อัญเชิญภิกษุเหล่าอื่นที่สวดไพเราะบ้าง, ภิกษุเหล่าอื่นพึงเรียนท่านว่า "ท่านผู้เจริญ พวกผมขอให้ภิกษุชื่อโน้นสวด." ถ้าท่านตอบว่า "สวดเถิด" หรือท่านนิ่งเสีย, สมควรให้สวดได้ แต่ถ้าท่านห้าม, ไม่ควรให้สวด.

หากว่า เริ่ม ธรรมสวนะ แต่เมื่อพระสังฆเถระยังมิได้มา, เมื่อท่านมากลางคัน กิจที่จะต้องหยุดขอโอกาส ไม่มี.

อนึ่ง เมื่อสวดแล้วจะอธิบายเนื้อความ พึงขอโอกาสท่านแล้วจึงอธิบายก็ได้. ไม่หยุดเลยอธิบายทีเดียวก็ได้ แม้ในพระสังฆเถระผู้มากลางคัน เมื่อกำลังอธิบายก็มีนัยเหมือนกัน. ถึงในอุปนิสินนกถาพระสังฆเถระก็เป็นเจ้าของ, เพราะฉะนั้น พระสังฆเถระนั้นพึงกล่าวเอง, หรือสั่งภิกษุอื่นว่า "เธอจงกล่าว," ก็แลพระเถระนั่งสูงกว่าไม่ควรสั่ง. แต่ว่าจะสั่งแก่มนุษย์ทั้งหลายว่า "ท่านจงกล่าว" ควรอยู่ ชนทั้งหลายถามภิกษุผู้รู้จักตน, ภิกษุนั้นพึงขอโอกาสพระเถระก่อนจึงค่อยตอบ. ถ้าพระเถระได้รับตอบว่า "ท่านผู้เจริญ ชนเหล่านี้ถามปัญหากะผม" ดังนี้แล้ว สั่งว่า "ตอบเถิด" ก็ดี, นิ่งเสียก็ดี, จะตอบก็ควร.

แม้ในการอนุโมทนาเป็นต้นในละแวกบ้าน ก็นัยนี้แล, ถ้าว่าพระสังฆเถระอนุญาตว่า "เธอพึงกล่าวในวัดที่อยู่หรือในละแวกบ้านเถิด ไม่ต้องบอกเล่าฉันละ," เป็นอันได้ข้ออ้าง, สมควรกล่าวได้ในที่ทั้งปวง. แม้เมื่อจะทำการสาธยายเล่า ก็ต้องขอโอกาสพระเถระเหมือนกัน. เมื่อขอโอกาสองค์หนึ่งแล้วกำลังสาธยาย องค์อื่นมาอีก, กิจที่จะต้องขอโอกาสอีก ย่อมไม่มี. หากว่า เมื่อผูกใจว่า "เราจักพัก" แล้วหยุดอยู่ พระเถระมา, เมื่อเริ่มอีกต้องขอโอกาส แม้เมื่อกำลังสาธยายธรรมที่ตนเริ่มไว้แล้ว แต่เมื่อพระสังฆเถระยังมิได้มา ก็นัยนี้แล. [๑๔๗] พระสังฆเถระองค์หนึ่งอนุญาตแล้วว่า "ไม่ต้องขอโอกาสฉันละ ท่องตามสบายเถิด" ดังนี้ สมควรสาธยายตามสบาย แต่เมื่อพระสังฆเถระองค์อื่นมา ต้องขอโอกาสท่านก่อนจึงสาธยาย.

ข้อว่า **อตฺตนา วา[๑] อตฺตานํ สมฺมนฺนิตพฺพํ** มีความว่า พึงสมมติตนด้วยตนเองก็ได้. แต่เมื่อจะถาม ต้องแลดูบริษัท, ถ้าอุปัทวะไม่มีแก่ตน; พึงถามวินัย.

ข้อว่า **กเตปิ โอกาเส ปุคฺคลํ ตุลยิตฺวา** มีความว่า (เราตถาคตอนุญาตให้ภิกษุ) แม้เมื่อตนขอโอกาสแล้ว ต้องพิจารณาอย่างนี้ว่า "อุปัทวะจากบุคคลนี้ จะมีแก่เรา, หรือไม่มีหนอ ?" ดังนี้ (แล้วจึงโจทด้วยอาบัติ).

ข้อว่า **ปุคฺคลํ ตุลยิตฺวา โอกาสํ กาตุํ** มีความว่า เราตถาคตอนุญาตให้ภิกษุพิจารณาอย่างนี้ว่า "ผู้นี้จะกล่าวอาบัติเฉพาะที่เป็นจริง

๑. พระบาลีวินัยเป็น อตฺตนา ว. แต่อตฺตนา วา น่าจะถูกกว่า.

เท่านั้น หรือจะกล่าวที่ไม่เป็นจริงหนอ" ดังนี้แล้ว จึงค่อยให้โอกาส.

บทว่า **ปุรมฺหากํ** ได้แก่เราทั้งหลาย. . .ก่อน.

บทว่า **ปฏิกจฺเจว** ได้แก่ ก่อนกว่าทีเดียว. กรรมไม่เป็นธรรม มีนัยดังกล่าวแล้วนั่นแล.

บทว่า **ปฏิกฺโกสิตุํ** ได้แก่ เพื่อห้าม.

ข้อว่า **ทิฏฺฐิมฺปิ อาวิกาตุํ** มีความว่า เราตถาคตอนุญาต ให้ภิกษุประกาศความเห็นของตน ในสำนักภิกษุอื่นอย่างนี้ว่า "กรรม นี้ ไม่เป็นธรรม นั่นไม่ชอบใจข้าพเจ้า."

คำว่า ๔ รูป ๕ รูป เป็นต้น พระผู้มีพระภาคตรัส เพื่อต้องการ มิให้มีอันตรายแก่ภิกษุเหล่านั้น.

ข้อว่า **สญฺจิจฺจ น สาเวนฺติ** มีความว่า แกล้งสวดค่อย ๆ ด้วยตั้งใจว่า "ภิกษุเหล่าอื่นจะไม่ได้ยินด้วยประการใด, เราจักสวด ด้วยประการนั้น."

บทว่า **เถราธิกํ** มีความว่า (เราตถาคตอนุญาตปาฏิโมข์) ให้มี พระเถระเป็นใหญ่ อธิบายว่า เพื่อเป็นกิจ เนื่องด้วยพระเถระ.

บาลีว่า **เถราเธยฺยํ** ก็มี แปลว่า "ให้มีพระเถระเป็นเจ้าหน้าที่." เพราะเหตุนั้น พระเถระพึงสวดเองก็ได้ พึงเชิญภิกษุอื่นก็ได้.

ในอธิการว่าด้วยการอัญเชิญปาฏิโมกข์นี้ วิธีเชิญ มีนัยดังกล่าว แล้วในการอัญเชิญธรรมนั่นแล.

วินิจฉัยในข้อว่า **โส น ชานาติ อุโปสถํ วา** เป็นอาทิดังนี้ :- พระเถระนั้น ไม่รู้จักอุโบสถ ๓ อย่าง โดยต่างด้วยจาตุททสิกอุโบสถ

ปัณณรสิกอุโบสถ และสามัคคีอุโบสถ และไม่รู้จักอุโบสถ ๘ อย่าง โดยต่างด้วยสังฆอุโบสถเป็นต้น, ไม่รู้อุโบสถกรรม ๔ อย่าง, ไม่รู้ปาฏิโมกข์ ๒ อย่าง ไม่รู้ปาฏิโมกขุทเทส ๘ อย่าง.

[๑๔๘] ในข้อว่า **โย ตตฺถ ภิกฺขุ พฺยตฺโต ปฏิพโล** นี้ มีวินิจฉัยว่า ปาฏิโมกข์พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตแก่ภิกษุผู้ฉลาดแม้ยังหนุ่มก็จริงแล. ถึงกระนั้น ในข้อนี้ ควรทราบอธิบายดังนี้ :-

ถ้าปาฏิโมกขุทเทส ๕ หรือ ๔ หรือ ๓ ของพระเถระ ยังจำไม่ได้ ส่วน ๒ อุทเทสเป็นของไม่บกพร่อง ชำนาญดี คล่องปาก, ปาฏิโมกข์คงเนื่องด้วยพระเถระ. แต่ถ้าแม้เพียงเท่านี้ ท่านย่อมไม่อาจเพื่อทำให้ชำนาญได้, ย่อมเป็นหน้าที่ของพระภิกษุผู้ฉลาดเทียว.

สองบทว่า **สามนฺตา อาวาสา** ได้แก่ อาวาสใกล้เคียงกัน.

บทว่า **สชฺชุกํ** มีความว่า เพื่อประโยชน์แก่การมาในวันนั้นเอง.

วินิจฉัยในข้อว่า **นวกํ ภิกฺขุํ อาณาเปตุํ** นี้ว่า ภิกษุใดสามารถจะเรียนได้, พึงบังคับภิกษุเห็นปานนั้น, อย่าบังคับภิกษุที่โง่.

ในบทว่า **กตมี**[๑] **ภนฺเต** นี้ มีอธิบายว่า ดิถีเป็นที่เต็มแห่งดิถีทั้งหลายเท่าไร ชื่อว่า ดิถีที่เท่าไร, คือกี่ค่ำ. มนุษย์ทั้งหลายหมายเอากุศลกรรมที่เนื่องด้วยพระผู้เป็นเจ้า ถามว่า "ภิกษุมีประมาณเท่าไร ขอรับ ?"

ข้อว่า **สลากํ วา คาเหตุํ** มีความว่า เราตถาคตอนุญาตให้ภิกษุถือเอา คือ รวมสลากแล้วนับ.

๑. พระบาลีวินัยเป็น กติมี. ฎีกาวิมติวิโนทนีก็เป็น กติมี.

บทว่า **กาลวโต** ได้แก่ ต่อกาลทีเดียว, ความว่า แต่เช้าทีเดียว.

ในข้อว่า **ยํ กาลํ สรติ** นี้ มีความว่า แม้ในเวลาเย็น จะบอกว่า "วันนี้อุโบสถ ท่านทั้งหลายจงมาประชุม" ก็ควร.

แม้ในข้อว่า **เถเรน ภิกฺขุนา นวํ ภิกฺขุํ อาณาเปตุํ** นี้ มีวินิจฉัยว่า ภิกษุผู้ทำกรรมบางอย่างก็ดี ภิกษุผู้ช่วยภาระอย่างหนึ่งตลอดกาลในกาลทุกเมื่อทีเดียวก็ดี ภิกษุผู้สรภาณกะและธรรมกถึกเป็นต้นรูปใดรูปหนึ่งก็ดี พระเถระไม่ควรสั่งบังคับ เพื่อกวาดโรงอุโบสถ, ส่วนภิกษุที่เหลือพึงสั่งบังคับตามวาระ (คือผลัดเปลี่ยนกัน) หากว่า ภิกษุผู้ได้รับคำสั่งแล้ว จะไม่ได้ไม้กวาดแม้เป็นของยืมไซร้ พึงวานกัปปิยการกหักกิ่งไม้ทำให้ควรแล้วกวาด, เมื่อเธอไม่ได้แม้ซึ่งกัปปิยการกนั้น เป็นอันได้ข้ออ้าง. ถึงในการสั่งบังคับเพื่อให้ปูลาดอาสนะ ก็พึงสั่งบังคับตามนัยที่กล่าวแล้วนั่นแล.

[๑๔៩] ฝ่ายภิกษุผู้รับคำสั่งแล้ว, ถ้าอาสนะในโรงอุโบสถไม่มี, พึงขนมาจากสังฆิกาวาส ปูลาดแล้ว ต้องขนไปคืน. เมื่ออาสนะไม่มี จะปูเสื่อลำแพนก็ดี เสื่ออ่อนก็ดี ย่อมควร, ถึงเมื่อเสื่ออ่อนไม่มี ก็พึงวานกัปปิยการกให้ช่วยหักกิ่งไม้ทำให้ควรแล้วปูลาดเถิด, เมื่อเธอไม่ได้กัปปิยการก เป็นอันได้ข้ออ้าง.

ในการตามประทีปเล่า พระเถระก็พึงสั่งบังคับตามนัยที่กล่าวแล้วนั่นแล. และเมื่อจะสั่งบังคับ ต้องบอกว่า "น้ำมัน หรือไส้หรือตะเกียง มีอยู่ในโอกาสโน้น, เธอจงถือเอาสิ่งนั้น ๆ มาตามประทีป." หากน้ำมันเป็นต้น ไม่มี, ภิกษุผู้รับคำสั่งต้องแสวงหามา,

เมื่อแสงหาแล้วไม่ได้ เป็นอันได้ข้ออ้าง. อีกอย่างหนึ่ง จะพึงติดไฟให้โพลงบนกระเบื้องก็ได้.

ข้อว่า **สงฺคเหตพฺโพ** มีความว่า ภิกษุผู้เป็นพหุสูตนั้น อันภิกษุทั้งหลายพึงสงเคราะห์ ด้วยถ้อยคำอันไพเราะอย่างนี้ว่า "ท่านมาแล้วก็ดีแหละขอรับ, ที่นี่ภิกษาหาได้ง่าย แกงและกับข้าวก็มี อย่าต้องเป็นกังวลเลย นิมนต์อยู่เถิด," พึงอนุเคราะห์เนื่องด้วยการพูดจากันบ่อย ๆ, พึงเกลี้ยกล่อมด้วยให้เธอให้คำตอบว่า "ขอรับ, ผมจักอยู่."

อีกประการหนึ่ง พึงสงเคราะห์และอนุเคราะห์ด้วยปัจจัย ๔ พึงเกลี้ยกล่อมด้วยถ้อยคำอันไปเราะ, อธิบายว่า พึงเจรจาให้เสนาะหู พึงให้บำรุงด้วยสิ่งของต่าง ๆ มีจุณเป็นต้น.

ข้อว่า **อาปตฺติ ทุกฺกฏสฺส** มีความว่า ถ้าสงฆ์แม้ทั้งมวลไม่ทำไซร้, ต้องทุกกฏทั้งหมด. ในอธิการนี้ พระเถระทั้งหลายก็ไม่พ้น พวกภิกษุหนุ่มก็ไม่พ้น. ภิกษุทั้งปวงพึงให้เปลี่ยนวาระกันบำรุง เป็นอาบัติแก่ภิกษุผู้ไม่บำรุง ในวาระของตน. แต่ภิกษุผู้เป็นพหุสูตนั้น อย่าพึงยินดีวัตรมีการกวาดบริเวณและให้ไม้สีฟันเป็นต้น ของพระมหาเถระทั้งหลาย. แม้เมื่อข้อที่เธอไม่ยินดีมีอยู่ พระมหาเถระทั้งหลายก็ควรมาสู่ที่บำรุงทั้งเย็นเช้า. แต่ภิกษุผู้พหุสูตนั้นรู้ความมาของพวกท่านแล้ว พึงไปสู่ที่บำรุงของพระมหาเถระทั้งหลายเสียก่อน. [๑๕๐] ถ้าภิกษุผู้สหจร ซึ่งเป็นอุปฐากของเธอมีอยู่, เธอพึงห้ามเสียว่า "อุปฐากของผมมี, ท่านทั้งหลายจงเป็นผู้ขวนขวายน้อยอยู่เถิด."

แม้ถ้าว่า ภิกษุผู้สหจรของเธอไม่มี. แต่ภิกษุรูปหนึ่งหรือ ๒ รูป ผู้ถึงพร้อมด้วยวัตรในวัดที่อยู่นั่นเอง กล่าวว่า "ผมจักทำกิจที่ควรทำแก่พระเถระเอง, ภิกษุทั้งเหลือจงอยู่เป็นผาสุกเถิด;" ไม่เป็นอาบัติแก่ภิกษุทั้งปวง.

ข้อว่า **โส อาวาโส คนฺตพฺโพ** มีความว่า อาวาสนั้น อันภิกษุทั้งหลายผู้เขลาไม่ฉลาด พึงไปทุกกึ่งเดือน เพื่อประโยชน์แก่การทำอุโบสถ, ก็อาวาสนั้นแล ควรไปทั้งเหมันตฤดู และคิมหฤดูทีเดียว ; แต่พระผู้มีพระภาคตรัสคำเป็นต้นว่า "ผู้เขลาไม่ฉลาดจำพรรษา" ดังนี้ ก็เพื่อแสดงกิจที่ควรทำในฤดูฝน.

ในพระบาลี ข้อว่า **น ภิกฺขเว เตหิ ภิกฺขูหิ ตสฺมึ อาวาเส วสฺสํ วสิตพฺพํ** มีความว่า ในการเข้าพรรษาแรก อย่าจำพรรษาปราศจากภิกษุผู้สวดปาฏิโมกข์. หากว่าภิกษุสวดปาฏิโมกข์นั้นหลีกไปเสีย หรือสึกเสีย หรือทำกาลกิริยาเสีย ต่อเมื่อภิกษุทั้งหลายจำพรรษาแล้ว, เมื่อภิกษุอื่น (ที่สวดได้) มีอยู่นั่นแล จึงควรจำพรรษาในกาลเข้าพรรษาหลัง, เมื่อไม่มี ต้องไปในอาวาสอื่น เมื่อไม่ไป ต้องทุกกฏ. แต่ถ้าภิกษุผู้สวดปาฏิโมกข์นั้น หลีกไปเสีย หรือสึกเสีย หรือทำกาลกิริยาเสีย ในการเข้าพรรษาหลัง, พึงอยู่ (ในที่นั้น) ตลอด ๒ เดือน.

[ปาริสุทธิ และ ฉันทะ]

ข้อว่า **กาเยน วิญฺญาเปติ** มีความว่า ภิกษุผู้อาพาธย่อมให้รู้ คือ ย่อมให้ทราบการให้ปาริสุทธิ ด้วยอวัยวะใหญ่น้อยอันใดอันหนึ่ง

ก็แลเมื่ออาจเปล่งวาจา ย่อมให้รู้ด้วยวาจา, เมื่ออาจทั้ง ๒ ประการ ย่อมให้รู้ทั้งกายวาจา.

ข้อว่า **สงฺเฆน ตตฺถ คนฺตฺวา อุโปสโถ กาตพฺโพ** มีความว่า ถ้าภิกษุผู้อาพาธเช่นนั้นมีมาก, สงฆ์พึงตั้งอยู่ตามลำดับกระทำภิกษุผู้อาพาธทั้งปวงไว้ในหัตถบาส. ถ้าภิกษุผู้อาพาธมีในระยะไกล, สงฆ์ไม่พอ ; วันนั้น ไม่ต้องทำอุโบสถ, [๑๕๑] อันสงฆ์ผู้เป็นวรรคไม่พึงทำอุโบสถแท้.

ข้อว่า **ตตฺเถว ปกฺกมติ** มีความว่า ภิกษุผู้นำปาริสุทธิ ไม่มาสู่ท่ามกลางสงฆ์ จะไปในที่บางแห่งจากที่นั้นทีเดียว.

ข้อว่า **สามเณโร ปฏิชานาติ** มีความว่า ภิกษุผู้นำปาริสุทธิปฏิญญาอย่างนี้ว่า "ข้าพเจ้าเป็นสามเณร" หรือบอกข้อที่ตนเป็นสามเณรจริง ๆ หรือตั้งอยู่ในภูมิแห่งสามเณรในภายหลัง. ในบททั้งปวง ก็นัยนี้.

ข้อว่า **สงฺฆปฺปตฺโต ปกฺกมติ** มีความว่า ภิกษุผู้นำปาริสุทธิถึงหัตถบาสของภิกษุ ๔ รูปโดยกำหนดอย่างต่ำที่สุด ผู้ประชุมกันเพื่อประโยชน์แก่อุโบสถแล้ว หลีกไปเสีย. ในบททั้งปวงก็นัยนี้.

ก็แลวินิจฉัยในการนำปาริสุทธินี้ พึงทราบดังนี้ :-

ปาริสุทธิของภิกษุผู้มากรูป อันภิกษุรูปหนึ่งนำมาแล้ว, เป็นอันนำมาแล้วแท้. แต่ถ้าภิกษุผู้นำนั้น พบภิกษุอื่นในกลางทาง จึงให้ปาริสุทธิของภิกษุทั้งหลายที่ตนรับมาด้วย, ปาริสุทธิของตนด้วย ปาริสุทธิของภิกษุผู้นำนั้นเท่านั้นย่อมมา, ส่วนปาริสุทธินอกจากนี้จัด

เป็นปาริสุทธิดังโซ่ล่ามแมว, ปาริสุทธินั้น ย่อมไม่มา.

ข้อว่า **สุตฺโต น อาโรเจติ** มีความว่า ภิกษุผู้นำปาริสุทธิ นั้นมาแล้ว หลับเสีย ไม่บอกว่า "ปาริสุทธิ อันภิกษุโน้นให้แล้ว เจ้าข้า."

วินิจฉัยในข้อว่า **ปาริสุทฺธิหารกสฺส อนาปตฺติ** นี้ พึงทราบ ดังนี้ :-

ถ้าภิกษุผู้นำปาริสุทธิ แกล้งไม่บอก, เธอต้องทุกกฏ; ส่วน ปาริสุทธิเป็นอันนำมาแล้วแท้. แต่ไม่เป็นอาบัติแก่เธอ เพราะมิได้ แกล้งไม่บอก, และอุโบสถของเธอทั้ง ๒ รูป เป็นอันทำแล้วเหมือนกัน.

วินิจฉัยในการให้ฉันทะเล่า ย่อมเป็นเช่นกับวินิจฉัยที่กล่าว แล้วในการให้ปาริสุทธินั่นแล.

วินิจฉัยในข้อว่า **ปาริสุทฺธึ เทนฺเตน ฉนฺทมฺปิ ทาตุํ** นี้ พึงทราบดังนี้ :-

หากว่า ภิกษุผู้อาพาธให้ปาริสุทธิเท่านั้น ไม่ให้ฉันทะ, อุโบสถ ย่อมเป็นอันสงฆ์ทำแล้ว; แต่สงฆ์ทำกรรมอันใด, กรรมอื่นนั้นไม่เป็น อันสงฆ์ได้ทำ. ภิกษุผู้อาพาธให้แต่ฉันทะเท่านั้น ไม่ให้ปาริสุทธิ; ทั้งอุโบสถทั้งกรรมของภิกษุสงฆ์ เป็นอันสงฆ์ทำแล้วแท้, แต่อุโบสถ ของภิกษุผู้ให้ฉันทะ ไม่จัดว่าอันเธอได้ทำเลย. [๑๕๒] ถ้าแม้ภิกษุ บางรูป อธิษฐานอุโบสถในแม่น้ำ หรือในสีมาแล้ว จึงมา, เธอ ย่อมไม่ได้เพื่อจะอยู่เฉยด้วยคิดว่า "เราทำอุโบสถแล้ว;" ต้องให้ สามัคคีหรือฉันทะ.

ข้อว่า **สรติปิ อุโปสถํ นปิ สรติ** มีความว่า บางคราวก็ระลึกได้, บางคราวก็ระลึกไม่ได้.

ข้อว่า **อตฺถิ เนว สรติ** มีความว่า ภิกษุบ้ารูปใด ระลึกไม่ได้เสียเลยโดยส่วนเดียว, กิจที่จะต้องให้สมมติแก่ภิกษุบ้ารูปนั้นย่อมไม่มี.

หลายบทว่า **โส เทโส สมฺมชฺชิตฺวา** ได้แก่พึงกวาดประเทศนั้น.

สองบทว่า **โส เทโส** เป็นปฐมมาวิภัตติ ใช้ในอรรถแห่งทุติยาวิภัตติ.

คำว่า **ปานียํ ปริโภชนียํ** เป็นอาทิ มีเนื้อความชัดแล้ว. ก็เพื่อเหตุไรเล่า พระผู้มีพระภาคจึงตรัสคำนั้นไว้? เพื่อแสดงกิจมีบุพพกรณ์เป็นต้นแห่งอุโบสถ. เพราะเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์ทั้งหลายจึงกล่าวว่า :-

"การปัดกวาด ตามประทีป ตั้งน้ำฉันน้ำใช้ พร้อมทั้งปูลาดอาสนะเหล่านี้ เรียกว่า บุพพกรณ์ของอุโบสถ."

กรรม ๔ อย่างนี้ ท่านเรียกว่า "บุพพกรณ์" ด้วยประการฉะนี้.

นำฉันทะ ปาริสุทธิ บอกฤดู นับภิกษุ สอนนางภิกษุณี เหล่านี้ เรียกว่า บุพพกิจแห่งอุโบสถ;

กรรม ๕ อย่างนี้ ท่านกล่าวว่า "บุพพกิจ" เพราะจะต้องทำภายหลังบุพพกรณ์.

วันอุโบสถ ๑ ภิกษุผู้เข้ากรรมมีจำนวนเท่าไร ๑ สภาคาบัติไม่มี ๑ [๑๕๓] บุคคลควรเว้นไม่มีในหัตถบาสสงฆ์นั้น ๑ รวม

เรียกว่า "ปัตตกัลละ" แปลว่า "ความพรั่งพร้อมถึงที่."

ลักษณะ ๔ ประการนี้ ท่านเรียกว่า "ปัตตกัลละ."

ข้อว่า **เตหิ สทฺธึ** มีความว่า พึงทำบุพพกรณ์เป็นต้นเหล่านี้แล้ว ทำอุโบสถกับภิกษุทั้งหลายผู้มาแล้วเหล่านั้น.

วินิจฉัยในข้อว่า **อชฺช เม อุโปสโถ** นี้ พึงทราบดังนี้ :-

ถ้าเป็นวัน ๑๕ ค่ำ, จะอธิษฐานว่า **อชฺช เม อุโปสโถ ปณฺณรโส** แปลว่า วันนี้อุโบสถวัน ๑๕ ค่ำของเรา ดังนี้บ้าง ก็ควร. แม้ในอุโบสถวัน ๑๔ ค่ำ ก็นัยนี้แล.

คำว่า พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติว่า "ภิกษุผู้มีอาบัติติดตัวไม่พึงทำอุโบสถ" นี้ บัณฑิตพึงทราบสันนิษฐานว่า ข้อนั้นเป็นอันพระองค์ทรงบัญญัติแล้ว ด้วยคำว่า **ยสฺส สิยา อาปตฺติ** เป็นอาทิ ๑ ด้วยบัญญัติการให้ปาริสุทธิ ๑ ด้วยบัญญัติปาริสุทธิอุโบสถ ๑

[วิธีแสดงอาบัติ]

คำว่า **อิตฺถนฺนามํ อาปตฺตึ** มีความว่า บรรดาอาบัติมีอาบัติถุลลัจจัยเป็นต้น พึงระบุชื่ออาบัติตัวหนึ่ง กล่าวอย่างนี้ว่า **ถุลฺลจฺจยํ อาปตฺตึ, ปาจิตฺติยํ อาปตฺตึ.**

คำว่า **ตํ ปฏิเทเสมิ** นี้ แม้กล่าวว่า **ตํ ตุมฺหมูเล ปฏิเทเสมิ** ข้าพเจ้าแสดงคืน ซึ่งอาบัตินั้น ในสำนักท่าน ดังนี้ ย่อมเป็นอันกล่าวชอบเหมือนกัน.

ส่วนคำว่า **ปสฺสสิ** นี้ พึงกล่าวอย่างนี้ว่า **ปสฺสสิ อาวุโส ตํ อาปตฺตึ,** เธอเห็นอาบัตินั้นหรือ ? **ปสฺสถ ภนฺเต ตํ อาปตฺตึ,**

ท่านเห็นอาบัตินั้นหรือ ?

ก็คำว่า **อาม ปสฺสามิ** นี้ แม้กล่าวอย่างนี้ว่า **อาม ภนฺเต ปสฺสามิ,** ขอรับ เออ ข้าพเจ้าเห็น **อาม อาวุโส ปสฺสามิ,** เออ ข้าพเจ้าเห็น, ย่อมเป็นอันกล่าวชอบแล้วเหมือนกัน.

ส่วนวินิจฉัยในคำว่า **อายตึ สํวเรยฺยาสิ** นี้ พึงทราบดังนี้ :-

ถ้าภิกษุผู้แสดงแก่กว่า, ภิกษุผู้รับอาบัติพึงกล่าวว่า **อายตึ สํวเรยฺยาถ** ท่านพึงระวังต่อไป.

ฝ่ายผู้แสดงได้รับตอบอย่างนั้นแล้ว พึงกล่าวว่า **สาธุ สุฏฺฐุ สํวริสฺสามิ,** ดีละ ข้าพเจ้าจักสำรวมด้วยดี ดังนี้ทีเดียว.

วินิจฉัยในข้อว่า **ยทา นิพฺเพมติโก** นี้ พึงทราบดังนี้ :-

ในอันธกอรรถกถา ท่านแก้ว่า "ถ้าเป็นผู้ไม่หมดความสงสัยทีเดียว, แม้จะแสดงระบุวัตถุ ก็ควร" วิธีแสดงในอาบัติที่สงสัยนั้นดังนี้ :-

[๑๕๔] เมื่อพระอาทิตย์ถูกเมฆบัง ภิกษุฉันพลางมีความสงสัยว่า "นี่จะเป็นกาลหรือวิกาลหนอ ?" ภิกษุนั้นพึงระบุวัตถุอย่างนี้ว่า "ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้ามีความสงสัย ฉันแล้ว, ถ้ามีกาล, ข้าพเจ้าต้องทุกฏมากหลาย, ถ้าไม่มีกาล, ข้าพเจ้าต้องปาจิตตีย์มากหลาย." ดังนี้แล้ว พึงกล่าวว่า "ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าต้องอาบัติเหล่าใด เป็นทุกกฏมากหลายก็ดี เป็นปาจิตตีย์มากหลายก็ดีเพื่อวัตถุนั้น, ข้าพเจ้าแสดงอาบัติเหล่านั้นในสำนักท่าน." ในอาบัติทั้งปวงก็นัยนี้.

วินิจฉัยในข้อว่า **น ภิกฺขเว สภาคาปตฺติ** นี้ พึงทราบดังนี้ :-

ภิกษุทั้ง ๒ รูปต้องอาบัติใดด้วยวัตถุรวมกัน มีวิกาลโภชน์เป็นต้น, อาบัติเห็นปานนั้น ท่านเรียกว่า **วัตถุสภาค** ฝ่ายภิกษุผู้ต้องเพราะวิกาลโภชน์เป็นปัจจัย ย่อมควรเพื่อแสดงในสำนัก ของภิกษุผู้ต้องเพราะอนติริตตโภชน์เป็นปัจจัย.

อันอาบัติที่มีวัตถุร่วมกันนี้เล่า ซึ่งภิกษุแสดงแล้ว เป็นอันแสดงแล้วด้วยดีทีเดียว, แต่เธอทั้ง ๒ ย่อมต้องอาบัติทุกกฏอื่น คือผู้แสดงต้องเพราะเหตุที่แสดง และผู้รับต้องเพราะเหตุที่รับ, อาบัติทุกกฏที่ต้องเพราะแสดงและรับนั้น เป็นอาบัติมีวัตถุต่างกัน, เพราะฉะนั้น สมควรแสดงกะกันและกันได้.

วินิจฉัยในข้อว่า **สามนฺโต ภิกฺขู เอวมสฺส วจนีโย** นี้ พึงทราบดังนี้ :-

ในอันธกอรรถกถาแก้ว่า "พึงบอกภิกษุผู้เป็นสภาคกันเท่านั้น. จริงอยู่ เมื่อบอกแก่ภิกษุผู้เป็นวิสภาคกัน ความบาดหมาง ความทะเลาะและความแตกแห่งสงฆ์เป็นต้น ย่อมมีได้ เพราะเหตุนั้น จึงไม่ควรบอกแก่เธอ แต่พึงทำความผูกใจว่า 'เราออกจากที่นี่แล้วจักทำคืน' ดังนี้แล้ว ทำอุโบสถเถิด."

วินิจฉัยในอนาปัตติปัณณรสกะ พึงทราบดังนี้ :-

ข้อว่า **เต น ชานึสุ** มีความว่า ภิกษุผู้เจ้าถิ่นเหล่านั้น ไม่รู้ว่าภิกษุทั้งหลายเข้าสีมาแล้ว หรือไม่รู้ว่า กำลังเข้า.

ข้อว่า **อญฺเญ อาวาสิกา ภิกฺขู อาคจฺฉนฺติ** มีความว่า

ภิกษุเจ้าถิ่นพวกอื่น ไปสู่บ้านหรือป่าด้วยกรณีกิจบางอย่างแล้ว มาสู่สถานที่ภิกษุเหล่านั้นนั่งแล้ว.

[๑๕๕] ข้อว่า **วคฺคา สมคฺคสญฺญิโน** มีความว่า พวกภิกษุผู้เจ้าถิ่น ชื่อว่า เป็นวรรค เพราะภิกษุเหล่าอื่นนั้นล่วงล้ำสีมาเข้ามา, แต่พวกเธอ ชื่อว่า เป็นผู้มีความสำคัญว่า พร้อมเพรียงเพราะไม่ทราบข้อที่ภิกษุเหล่าอื่นนั้นล่วงล้ำสีมาเข้ามา.

วินิจฉัยในวัคคาสมัคคสัญญิโนปัณณรสกะ พึงทราบดังนี้ :-

ข้อว่า **เต ชานนฺติ** มีความว่า พวกภิกษุผู้เจ้าถิ่น สถิตอยู่บนภูเขาหรือบนบก เห็นภิกษุเหล่าอื่นล่วงล้ำสีมาเข้ามาแล้ว หรือกำลังล่วงล้ำเข้ามา, แต่พวกเธอผู้มีความสำคัญว่า พร้อมเพรียงเพราะไม่รู้ หรือเพราะสำคัญว่า จักเป็นผู้มากันแล้ว. เวมติกปัณณรสกะมีอรรถตื้นทั้งนั้น.

วินิจฉัยในกุกกุจจปกติปัณณรสกะ พึงทราบดังนี้ :-

บุคคลผู้ถูกความอยากครอบงำแล้ว ท่านกล่าวว่า "ผู้อันความอยากตรึงไว้แล้ว" ฉันใด, ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น แม้ทำความสันนิษฐานในชั้นต้นแล้ว ยังถูกความรับเกียจกล่าวคือ ความเป็นผู้มีความสำคัญในการไม่ควรว่าเป็นการควร ครอบงำ ในขณะกระทำพึงทราบว่า "ผู้อันความรับเกียจตรึงไว้แล้ว" ฉันนั้น.

ในเตทปุเรกขารปัณณรสกะ ท่านปรับถุลลัจจัย เพราะเหตุที่อกุศลจิตแรงกล้า.

ใน **อาวาสิเกน** อาคันตุกเปยยาละ พึงทราบคำเป็นต้นว่า

เต น ชานนฺติ อตฺถญฺเญ อาคนฺตุกา เหมือนคำที่ได้กล่าวแล้วใน **อาวาสิเกน อาวาสิกเปยยาละ** อันมีมาก่อนว่า **เต น ชานนฺติ อตฺถญฺเญ อาวาสิกา** เป็นอาทิ.

ส่วนใน **อาคันตุเกน อาวาสิกเปยยาละ** พึงเติมคำว่า **อาคนฺตุกา ภิกฺขู สนฺนิปตนฺติ,** เหมือนคำที่มาใน **ปุริมเปยยาละ ว่า อาวาสิกา ภิกฺขู สนฺนิปตนฺติ.** แต่ใน **อาคันตุเกน อาคันตุกเปยยาละ** พึงประกอบด้วยอำนาจภิกษุอาคันตุกะ ในบททั้ง ๒ ฉะนี้แล.

วินิจฉัยในข้อว่า **อาวาสิกานํ ภิกฺขูนํ จาตุทฺทโส โหติ, อาคนฺตุกานํ ปณฺณรโส** นี้ พึงทราบดังนี้ :-

อุโบสถของอาคันตุกะเหล่าใด เป็นวัน ๑๕ ค่ำ, พึงทราบว่า อาคันตุกะเหล่านั้น มาแล้วจากนอกแว่นแคว้น หรือได้ทำอุโบสถที่ล่วงไปแล้วเป็นวัน ๑๔ ค่ำ.

ข้อว่า **อาวาสิกานํ อนุวตฺติตพฺพํ** มีความว่า เมื่อพวกภิกษุผู้เจ้าถิ่น ทำบุพพกิจอยู่ว่า **อชฺชุโปสโถ จาตุทฺทโส,** อุโบสถวันนี้ ๑๔ ค่ำ พวกภิกษุอาคันตุกะพึงคล้อยตาม คือ ไม่พึงคัดค้าน.

[๑๕๖] ข้อว่า **นากามา ทาตพฺพา** มีความว่า สามัคคี อันพวกภิกษุผู้เจ้าถิ่น ไม่พึงให้แก่พวกภิกษุอาคันตุกะ ด้วยความไม่เต็มใจ.

บทว่า **อาวาสิกาการํ** ได้แก่ อาการ อธิบายว่า อาจาระของภิกษุผู้เจ้าถิ่น. ในบททั้งปวงก็นัยนี้.

สภาพเป็นเครื่องจับอาจารสัณฐาน ของภิกษุผู้เจ้าถิ่นเหล่านั้นว่า

"ภิกษุเหล่านี้ เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวัตรหรือไม่ ?" ชื่อว่า อาการ.

ธรรมชาติซึ่งส่อ¹ภิกษุผู้เจ้าถิ่นเหล่านั้น ผู้เร้นอยู่ในที่นั้น ๆ อธิบายว่า ซึ่งให้รู้ได้ แม้มองไม่เห็น. ชื่อว่า ลิงค์.

ธรรมชาติเป็นที่เห็นแล้วรู้ซึ่งภิกษุผู้เจ้าถิ่นเหล่านั้นว่า "มี" ชื่อว่า นิมิต.

สภาพเป็นเครื่องชี้ ภิกษุผู้เจ้าถิ่นเหล่านั้นว่า "เป็นผู้มีบริขารเช่นนี้" อธิบายว่า เป็นเหตุได้ข้ออ้าง (เช่นนั้น). ชื่อว่า อุทเทส.

คำว่าอาการนั้นเป็นต้นทั้งหมด เป็นชื่อของเสนาสนบริขารต่างๆ มีเตียงและตั่งที่จัดตั้งไว้เป็นอันดีเป็นต้น และเป็นชื่อของเสียงฝีเท้าเป็นต้น, ก็และคำว่า อาการเป็นต้นนั้น พึงประกอบตามที่ควรประกอบ, แม้ในอาการของภิกษุอาคันตุกะเป็นต้น ก็นัยนี้แล.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อญฺญาตกํ** ได้แก่ เป็นของ ๆ ภิกษุเหล่าอื่น.

สามบทว่า **ปาทานํ โธตํ อุทกนิสฺเสกํ** ได้แก่ สถานที่รดน้ำแห่งเท้าทั้งหลายที่ล้างแล้ว. เอกพจน์ในบทว่า **โธตํ** พึงทราบในอรรถแห่งพหูพจน์.

อีกอย่างหนึ่ง ปาฐะว่า **ปาทานํ โธตอุทกนิสฺเสกํ.** ความว่า สถานเป็นที่รดน้ำสำหรับล้างเท้าทั้งหลาย.

วินิจฉัยในนานาสังวาสกาทิวัตถุ พึงทราบดังนี้ :-

บทว่า **สมานสํวาสกทิฏฺฐิ** ได้แก่ ความเห็นว่า "ภิกษุผู้

๑. ฎีกาและโยชนา แก้ คมยติ วา โพเธติ โดยนัยนี้ก็แปลว่า ธรรมชาติซึ่งให้รู้----

เจ้าถิ่นเหล่านี้ มีสังวาสเสมอกัน."

บทว่า **น ปุจฺฉนฺติ** ได้แก่ ไม่ถามถึงลัทธิของภิกษุผู้เจ้าถิ่นเหล่านั้น คือ ไม่ถามก่อน ทำวัตรแลวัตรอาศัย (คือวัตรใหญ่น้อย) แล้ว ทำอุโบสถร่วมกัน.

บทว่า **นาภิวิตรนฺติ** ได้แก่ ไม่สามารถจะย่ำยี คือ ปราบปรามข้อที่เป็นนานาสังวาสกันได้, อธิบายว่า ให้ภิกษุผู้เจ้าถิ่นเหล่านั้นสละทิฏฐินั้นไม่ได้.

ข้อว่า **สภิกฺขุกา อาวาสา** มีความว่า ภิกษุทั้งหลายผู้ทำอุโบสถมีอยู่ในอาวาสใด, ภิกษุไม่อาจ (ออก) จากอาวาสนั้นไปสู่อาวาสใดในวันนั้นเทียว, อาวาสนั้น ยังไม่ได้ทำอุโบสถ ไม่ควรไป.

สองบทว่า **อญฺญตฺร สงฺเฆน** ได้แก่ เว้นจากภิกษุทั้งหลายซึ่งครบจำนวนเป็นสงฆ์.

สองบทว่า **อญฺญตฺร อนฺตรายา** [๑๕๗] ได้แก่ เว้นอันตราย ๑๐ อย่าง ที่กล่าวแล้วในหนหลังเสีย. แต่ว่า เมื่อมีอันตราย ก็ควรจะไปกับสงฆ์. มีตนเป็นที่ ๔ หรือมีตนเป็นที่ ๕ โดยกำหนดอย่างต่ำที่สุด.

ประเทศแห่งใดแห่งหนึ่ง มีศาลานวกรรมเป็นต้น ชื่ออนาวาส. เหมือนอย่างว่า อาวาสเป็นต้นภิกษุไม่ควรไป ฉันใด, ถ้าภิกษุทั้งหลายทำอุโบสถกันในวัด, สีมาก็ดี แม่น้ำก็ดี อันภิกษุไม่ควรไปเพื่ออธิษฐานอุโบสถ ก็ฉันนั้น. แต่ถ้ามีภิกษุบางรูปอยู่ที่สีมาและแม่น้ำนี้ไซร้, จะไปสู่สำนักภิกษุนั้น ควรอยู่. จะไปเสียจากอาวาส แม้ที่เลิกอุโบสถเสียแล้ว ควรอยู่. ภิกษุผู้ใดไปแล้วอย่างนั้น ย่อมได้แม้เพื่อ

อธิษฐาน อันภิกษุแม้ผู้อยู่ป่า ในวันอุโบสถ เที่ยวบิณฑบาตในบ้านแล้ว ต้องกลับไปวัดของตนเท่านั้น. ถ้าเขาไปสู่วัดอื่น, ต้องทำอุโบสถในวัดนั้นก่อน จึงค่อยไป ไม่ทำก่อนแล้วไปเสีย ไม่ควร.

ข้อว่า **ยํ ชญฺญา 'สกฺโกมิ อชฺเชว คนฺตุํ'** มีความว่า ภิกษุพึงทราบซึ่งอาวาสใดว่า "เราสามารถไปที่นั่นได้ในวันนี้ทีเดียว" อาวาสเห็นปานนั้น ควรไป. จริงอยู่ ภิกษุนี้แม้เมื่อทำอุโบสถกับภิกษุทั้งหลายในอาวาสนั้น จักเป็นผู้ไม่ทำอันตรายแก่อุโบสถเลยทีเดียวฉะนี้แล.

การเข้าสู่หัตถบาสเท่านั้น เป็นประมาณ ในข้อว่า **ภิกฺขุนิยา นิสินฺนปริสาย** เป็นอาทิ.

ข้อว่า **อญฺญตฺร อวุฏฺฐิตาย ปริสาย** มีความว่า จริงอยู่ขึ้นชื่อว่า การให้ปาริวาสิยปาริสุทธิ (ปาริสุทธิที่แรมวัน) นี้ย่อมไม่ควร จำเดิมแต่การที่บริษัทลุกออกไป, แต่เมื่อบริษัทยังไม่ลุกออกไป ย่อมควร, เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า "เว้นแต่บริษัทยังไม่ลุกออกไป." ลักษณะแห่งปาริวาสิยปาริสุทธินั้น พึงถือเอาจากวรรณนาแห่งปาริวาสิยฉันททานสิกขาบทในภิกขุนีวิภังค์.[๑]

วันที่ไม่ใช่วันอุโบสถนั้น ได้แก่วันอื่น นอกจากวันอุโบสถ ๒ วันนี้ คือ วันอุโบสถ ๑๔ ค่ำหนึ่ง วันอุโบสถ ๑๕ ค่ำหนึ่ง.

ข้อว่า **อญฺญตฺร สงฺฆสามคฺคิยา** มีความว่า เมื่อสงฆ์แตกกันแล้ว สังฆสามัคคีอันใด อันสงฆ์กลับทำได้อีก เหมือนสังฆสามัคคี

๑. สมนฺต. ทุติย. ๔๖๒.

ของภิกษุชาวโกสัมพี, [๑๕๘] เว้นสังฆสามัคคีเห็นปานนั้นเสีย. ก็แล ในกาลนั้น สงฆ์พึงทำอุโบสถ สวดว่า **สุณาตุ เม ภนฺเต สงฺโฆ อชฺชุโปสโถ สามคฺคี**

อนึ่ง ภิกษุเหล่าใด เมื่อมีภิกษุผู้ทำการทะเลาะวิวาทกันเล็กน้อย ไม่สู้สำคัญ จึงงดอุโบสถไว้แล้ว กลับเป็นผู้พร้อมเพรียงกันอีก, อันภิกษุเหล่านั้น ต้องทำอุโบสถแท้ ฉะนี้แล.

อุโบสถักขันธก วรรณนา จบ.